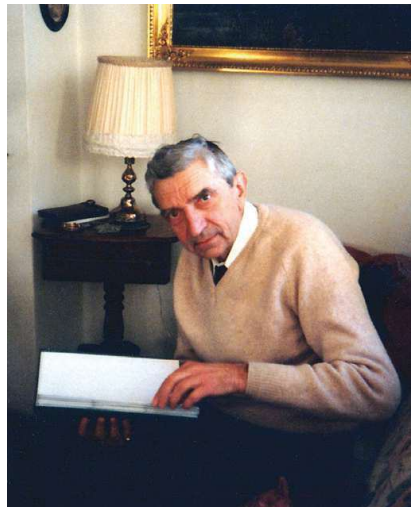

WIADOMOŚCI NUMIZMATYCZNE

ROK LXIX, 2025 — ZESZYT 213

W 100. rocznicę urodzin profesora
Ryszarda Kiersnowskiego
(1925–2006)

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

WIADOMOŚCI NUMIZMATYCZNE

ROCZNIK
INSTYTUTU ARCHEOLOGII I ETNOLOGII POLSKIEJ AKADEMII NAUK
ROK LXIX, 2025 — ZESZYT 213

Redakcja (Editorial Team):

Mateusz Bogucki (redaktor naczelny)
Michał Zawadzki (zastępca redaktora naczelnego)
Grzegorz Śnieżko (zastępca redaktora naczelnego)
Arkadiusz Dymowski (redaktor tematyczny: starożytność)
Kyrylo Myzgin (redaktor tematyczny: numizmatyka Europy Wschodniej)
Paweł Milejski (redaktor tematyczny: średniowiecze i nowożytność)
Krystian Książek (redaktor tematyczny: znaleziska)
Murray Andrews (redaktor tematyczny: średniowiecze i nowożytność,
redaktor językowy tekstów angielskich)

Rada naukowa (Academic Board):

Jarosław Bodzek, Andrii Boiko-Haharin, Aleksander Bursche, Witold Garbaczewski,
Svein Harald Gullbekk, Jérôme Jambu, Jens Christian Moesgaard, Borys Paszkiewicz,
Elina Screen, Petr Vorel, Roman Zaoral

Adres Redakcji (Address of the Editorial Team):

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Al. Solidarności 105, 00–140 Warszawa
<https://journals.iaepan.pl/wn>
PL ISSN 0043-5155

Copyright © Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (Institute of Archaeology
and Ethnology of the Polish Academy of Sciences); Autorzy (Authors)

Wszystkie artykuły w tym tomie są publikowane w wolnym dostępie, na licencji
(All articles in this volume are published in an open access under the license):
CC BY 4.0, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Tłumacze (Translators):

na język angielski — Renata Ciołek, Grzegorz Śnieżko, Borys Paszkiewicz, Piotr Niziołek

Redaktor językowy tekstów angielskich (English Editor):

dr Murray Andrews

Fotografia na okładce (cover photo):

Ryszard Kiersnowski (fot. z archiwum Małgorzaty Brykczyńskiej)

Skład i przygotowanie do druku (Typesetting):
Karolina Śnieżko

Druk (Print):

TREŚĆ ZESZYTU/CONTENTS

Borys Paszkiewicz, Ryszard Kiersnowski i., „Wielka Reforma” numizmatyki polskiej.....	1
Artykuły / Articles:	
Renata Ciołek, The Dynamics of Provincial Minting in the Towns of Thracia and Moesia. Dynamika mennictwa prowincjonalnego w miastach Tracji i Mezji.....	21
Arkadiusz Panic, Aleksandra Pankiewicz, Jakub Karol Pawlicki, Arabic Dirhams and Other Trade Related Artefacts from Łozina, Długoleka Commune, Lower Silesian Voivodeship. Znaleźiska dirhemów arabskich oraz inne zabytki związane z handlem z Łoziny, gm. Długoleka, woj. dolnośląskie.....	43
Przemysław Nowak, Stanisław Suchodolski, Once Again on the Oldest Episcopal Coin in Central Europe – Who Was the Issuer: Saint Adalbert, Thieddag or Radim Gaudentius? Jeszcze raz o najstarszej monecie biskupiej w Europie Środkowej – kto był emitentem: św. Wojciech, Thieddag czy Radzim Gaudenty?.....	75
Borys Paszkiewicz, Habebanturne in regno Polonie montana argenti? Silver Mining versus Coinage and Power in Medieval Poland. Habebanturne in regno Polonie montana argenti? Górnictwo srebra a mennictwo i władza w średniowiecznej Polsce.....	95
Piotr Niziołek, Notes on the History of the Tykocin Mint. Uwagi do dziejów mennicy tykocińskiej.....	145
Znaleźiska/Finds.....	175
Recenzje/Review.....	203
Kronika/Chronicle.....	213

Prace opublikowane w niniejszym tomie recenzowali:

Peer-reviewers of this volume:

PD dr Dariusz Adamczyk (Leibniz Universität, Hanower, Niemcy)
prof. dr Hubert Emmerig (Universität Wien, Wiedeń, Austria)
dr Paweł Gan (Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa, Polska)
dr Szymon Jellonek (Uniwersytet Warszawski, Polska)
dr Michał Sierba (Independent, Polska)
dr hab. Joanna Sobiesiak, prof. UMCS (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska)
mgr Maciej Widawski (Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa, Polska)
dr Barbara Zając (Muzeum Narodowe w Krakowie, Polska)

Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

Al. Solidarności 105, 00–140 Warszawa

www.iaepan.edu.pl

Zamawianie czasopisma:

przez Księgarnię Instytutu Archeologii i Etnologii PAN

Ordering the journal:

via the Bookstore of the Institute of Archaeology and Ethnology PAS

Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa, Polska

tel. +48 620 28 81-86, w./ex. 114

e-mail: bookshop@iaepan.edu.pl

<http://ksiegarnia.iaepan.vot.pl>

BORYS PASZKIEWICZ

RYSZARD KIERSNOWSKI I „WIELKA REFORMA” NUMIZMATYKI POLSKIEJ

W pierwszych słowach muszę podziękować organizatorom sympozjum¹ za to, że proponując to wystąpienie skłonili mnie do ponownej lektury również tych tekstów prof. Ryszarda Kiersnowskiego, z których nie korzystam w swej codziennej pracy. Bo też — cóż to za lektura!

Pewien doktorant, bynajmniej nie numizmatyk, przysłuchujący się w zeszłym tygodniu memu seminarium, gdzie wielokrotnie zalecałem studentom lekturę tej czy innej pracy tego uczonego, powiedział z entuzjazmem, gdy zostaliśmy sami: „Książki Kiersnowskiego to jak chleb z masłem, to — jak powinno się pisać!” W tym potocznym porównaniu — jak wynikało z dalszej rozmowy — chciał oddać inspirowany walor, jakby życiodajność języka i myśli Ryszarda Kiersnowskiego, i może to najpiękniejsza przenośnia, jaką da się tu zastosować. Chleb z masłem, codzienny, ale smakowity, powszedni, ale niezbędny dla zdrowego myślenia i postępowania.

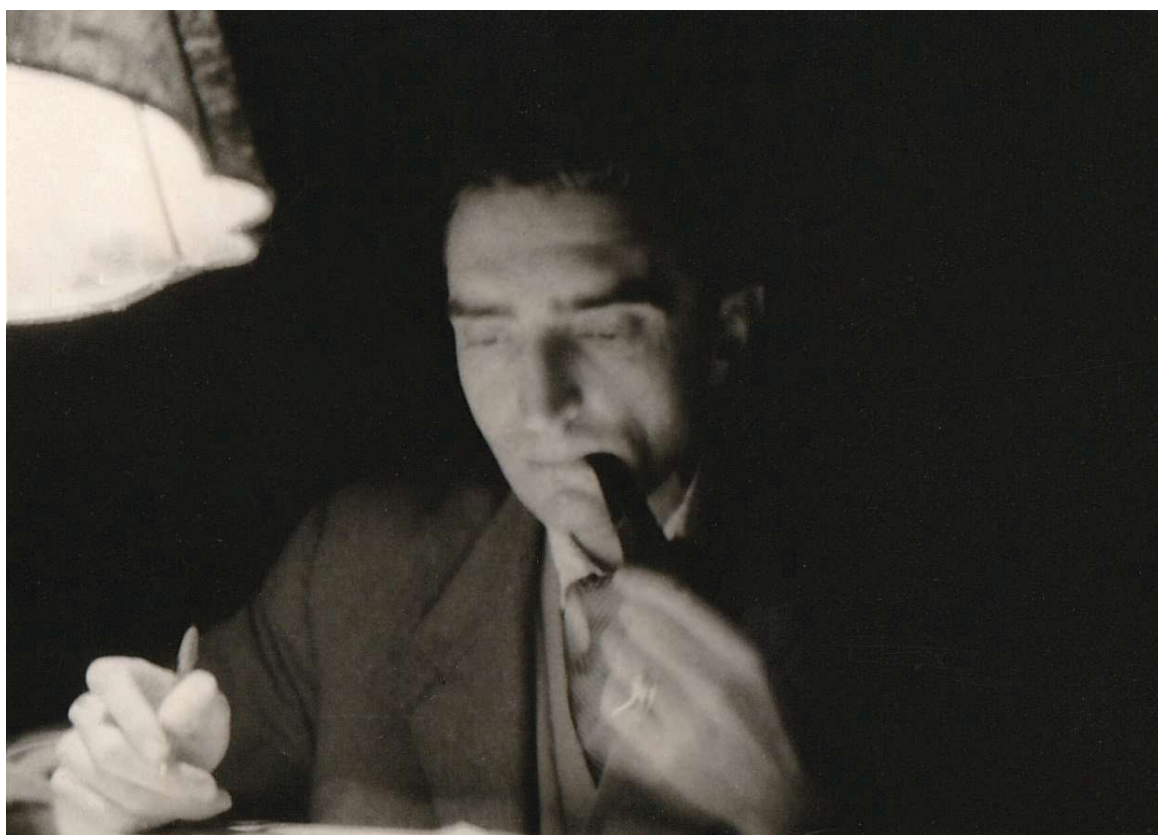
Tymczasem bibliografia urodzonego przed stu laty uczonego wciąż przyrasta. Oto jego pierwsza publikacja książkowa, a jednocześnie praca magisterska napisana pod kierunkiem Józefa Widajewicza, *Legenda Winety. Studium historyczne*, została przed pół rokiem — po 75 latach! — wznowiona². Co bowiem uderza w pracach Ryszarda Kiersnowskiego od początku jego działalności naukowej, to właśnie dojrzałość, brak etapu juveniliów, które uczeni w kwiecie wieku, zmuszeni koniecznością, umieszczają w swych bibliografiach, ale w miarę możliwości

¹ Tekst wygłoszony na sesji z okazji 100. rocznicy urodzin prof. Ryszarda Kiersnowskiego w Instytucie Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, 14 listopada 2025 r.

² Przytaczane tu po tytułach prace Ryszarda Kiersnowskiego są zestawione na końcu, z oczywistych względów jednak inne pozostaną tylko ogólnie wspomniane. Niemal pełna bibliografia prac R. Kiersnowskiego: Gąssowska 1985; Kuczyński, Suchodolski 1996; Męclewska 2005. Wybrane artykuły zostały wznowione w pośmiertnie wydanym tomie *Historia — pieniądz — herb*.

ukryte gdzieś na końcu. Nie znaczy to, by prof. Kiersnowski nie modyfikował swego stanowiska naukowego pod wpływem nowych odkryć lub przemyśleń, ale pisał od razu prace oparte na gruntownej erudycji i nacechowane niezbędnym dystansem. Zupełnie jakby ta przedwczesna dojrzałość, którą wymusiło na nim życie, objęła również sferę nauki, do której wszedł z marszu niejako, w toku trzyletnich zaledwie — pewno więc bardzo intensywnych — studiów uniwersyteckich. A przecież i książka o tym przyspieszonym dojrzewaniu, *Tam i wtedy*, doczekała się w 2007 r. nowego, pośmiertnego wydania. Chciałoby się dodać: książka niezwykle ważna w jego dorobku, ale którą-ż z jego prac, zwłaszcza książek, w tym starannie skomponowanym życiorysie naukowym moglibyśmy dziś określić jako „mało ważną”?

Ryszard Kiersnowski nie tylko bowiem pięknie dobierał i łączył słowa, ale też nie rzucał ich na wiatr.

Fot. 1. Ryszard Kiersnowski w Zalesiu, 1955 r.
Zdjęcie z archiwum Małgorzaty Brykczyńskiej

Choć pięknie pisał, chętnie cytował literaturę piękną i poezję, a także sam nie stronił od takiej twórczości (zanotował: „zawsze miałem słabość do Słowackiego i jego językowych feerii”³, a jego młodzieńcze wiersze to potwierdzają) —

³ *Tam i wtedy*, s. 39.

to przecież nigdy nie poddał się magii słowa, która skłoniła całe pokolenie historyków do wygłaszania sentencji w rodzaju „historia jest tekstem”, względnie, w bardziej uczono-poetycznej stylizacji, „Historia jest spowitym przez sen ulotnym wspomnieniem, tekstualnym całunem utkanym z materii naszych marzeń”⁴. Wprawdzie spotkamy u niego i ten ostatni motyw, w innym przecież kontekście i znaczeniu — i w znacznie lepszym stylu. Owszem, składając swoje świadectwo o historii, którą tworzył, zaznaczył: „Było wtedy tak, a może zdawało mi się, że właśnie tak było”⁵. Wiedział jednak już wtedy, że przeszłość otwiera się dla naszego poznania nie tylko w tekstach i nie tylko w tekstach znajduje wyraz. Czytamy w *Tam i wtedy*, jak dla partyzanckiego dowódcy, liczącego sobie 19 wiosen, nagle problemem do rozwiązania staje się „Dlaczego to miejsce nazywa się «Kościelna Góra»?” A dalej obserwujemy identyfikację mogiły powstańców z 1863 r. Choć to relacja spisana *ex post*, możemy być pewni, że ów dowódca partyzancki nie znał jeszcze Blocha i nic nie wiedział o koncepcji „długiego trwania” (aczkolwiek czytał Tukidydesa, rozpoznającego ślady Karów na Delos). Tłumaczy nam, że czynił tak „dla określenia i dowartościowania własnej tożsamości” oddziału, którym dowodził⁶, ale to oznacza, że to właśnie historia, oparta na źródłach — dziś powiedzielibyśmy — archeologicznych, była opoką, na której można było oprzeć zbiorową tożsamość młodych mężczyzn, walczących na śmierć i życie.

Cztery lata później, nie będąc wszak archeologiem, choć przełożonym archeologów, był już Ryszard Kiersnowski kimś w rodzaju „historyka-terenowca”, w czym zresztą podobny był swemu kierownikowi i towarzyszowi pracy, Aleksandrowi Gieysztorowi⁷. Śledził wtedy Wały Śląskie tropami relacji z XVIII i XIX w., notując: „sprawdzenie tych danych trudne ze względu na zaminowanie terenu”⁸. I tam stawiał pytania, dziś jeszcze obce (lub zgoła niestosowne) dla wielu historyków i archeologów: „dlaczego to miejsce nazywa się tak lub tak”. I tam można bez trudu dostrzec wiedzę praktyczną, jak poruszać się po puszczy oddziałem konnym, a jak pieszym⁹.

W centrum uwagi prof. Kiersnowskiego są bowiem zawsze „źródła, te jedyne bezpośrednie nici wiążące nas z odległą przeszłością, a prowadzące, czasem w sposób dość powikłany, do rozmaitych stref życia, nie uporządkowanych jeszcze wedle takich czy innych założeń, upodobań czy osądów późniejszych badaczy. [...Są to] wzierniki rozmaitego formatu, [a] przez ich soczewki nieraz zatarte albo zniekształcające obraz, niemniej przeto niczym niezastąpione, oglądamy świat za-

⁴ Cytat z pracy G. Duby’ego i S. Lardreau wg Radomski 2001, s. 216 (być może — przynajmniej — zepsuty w dwukrotnej translacji).

⁵ *Tam i wtedy*, s. 108.

⁶ *Tam i wtedy*, s. 195–197. Epizod ten został też przytoczony w pracy: Krzywicki 2023.

⁷ *Wspominając Aleksandra Gieysztora*, s. 64.

⁸ *Wały Śląskie*, s. 157.

⁹ *Wały Śląskie*, s. 184.

giniony, zalany potopem lat. [...] ludzie pojawiają się w nim [...] jak cienie jednego posągu wywołane przez różne snopy padającego światła”¹⁰. W ślad za tą myślą, niepostrzeżenie dla większości czytelników, *Życie codzienne na Śląsku w wiekach średnich* staje się w miarę lektury podręcznikiem źródłoznawstwa, zwłaszcza dla nieprofesjonalnych miłośników historii, którym autor pokazuje taki „wziernik” nawet w dziecięcej wyliczance¹¹. (Notabene, dziecięce wyliczanki należą do najżywotniejszych tekstów kultury, przekazywanych — siłą rzeczy — wyłącznie ustnie: cóż za materiał dla historyka! Nie jesteśmy świadomi tego, że właśnie wymierają¹²).

Kładąc źródła w centrum zainteresowania, Ryszard Kiersnowski nie czynił ich jednak fetyszami. Komentując publikowane, rozmyślnie poprzekręcane lub niedomówione relacje uczestników wydarzeń, które sam zapamiętał dokładnie, acz inaczej — stwierdzał z ironią: „Tak powstają wiarogodne źródła historyczne”¹³. Trudno zresztą, by było inaczej, skoro na podstawie rodzinnej tradycji (bo przecież nie autopsji) zmuszony był falsyfikować niepodważalny pozornie fakt źródłowy, jakim była metrykalna data jego urodzenia¹⁴, a na podstawie fałszywego dokumentu, równie fałszywie nazwanego „repatriacyjnym”, mógł opuścić ojczystą ziemię¹⁵. Szczęśliwie przeto przyszłym pokoleniom zbyt bezpośrednich śladów swojej działalności — nie tylko w puszczy. Kierując edycją najważniejszej serii publikującej polskie źródła średniowieczne, „*Monumenta Poloniae Historica*”, nie zadbał przecież — w przeciwieństwie do niektórych podobnie usytuowanych uczonych — o umieszczenie swego nazwiska w każdym wydawanym pod jego pieczętomie, zabrakło tedy źródła pisanego, poświadczającego ten jego — jakże cenny — dorobek. Podobnie, tylko świadectwo uczestników wydarzeń pozwala dowiedzieć się, że to Ryszard Kiersnowski był *spiritus movens* czołowego przedsięwzięcia numizmatyki polskiej 3. ćwierci XX w. — serii „Polskie Skarby Wczesnośredniowieczne”¹⁶.

Na swej drodze badawczej studiował stale obok tekstów źródła materialne, jak na przykład *Znaki graniczne*, w tym również obiekty naturalne i budowle, które tropił w terenie śladem dokumentowych opisów granic. O tym, jaki rodzaj źródeł był Ryszardowi Kiersnowskiemu przez długie dekady najbliższy, informuje nagrobek na Starych Powązkach, gdzie określono go jako „historyka mediewistę-numizmatyka”. Sam uczony pisał jednak: „nie chciałem, by przylgnał do mnie epitet «numizmatyk»”, ponieważ „wyraz «numizmatyka» ma różne desygnaty, nie tylko naukowe”. W dodatku, jak z ulgą stwierdził w 1995 r., uniknął „dożywotniego

¹⁰ *Życie codzienne na Śląsku*, s. 6.

¹¹ *Życie codzienne na Śląsku*, s. 162.

¹² Data 2012; Lindner 2016.

¹³ *Tam i wtedy*, s. 76.

¹⁴ *Tam i wtedy*, s. 31.

¹⁵ *Tam i wtedy*, s. 207.

¹⁶ Suchodolski 2005, s. 126–127. Nie powierzono mu wówczas formalnych kompetencji redaktora tej publikacji, z niewątpliwą szkodą dla jej ostatecznej formy.

związku” z tą dyscypliną dzięki nowej przygodzie badawczej¹⁷. Wszedł przeto na pole numizmatyki po drodze do innego celu, pozostając przede wszystkim historykiem i traktując tę dyscyplinę jako „naukę o monecie jako źródle poznania historycznego”¹⁸. Cóż na tym polu zastał?

Przede wszystkim pracę Kaźmirza Stronczyńskiego, *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*¹⁹. Od strony dokumentarnej uzupełniały ją prace Franciszka Piekosińskiego, w pierwszym rzędzie podstawowa dla późnego średniowiecza: *O monecie i stopie menniczej w Polsce w XIV i XV wieku*²⁰, a następnie studia Romana Grodeckiego: o prawie menniczym, przywilejach menniczych i systemach monetarnych²¹ — oraz prace Zygmunta Zakrzewskiego o monetach piastowskich²². Na to wszystko nałożyła się ogromna i pospieszna pracowitość Mariana Gumowskiego²³, która — zwłaszcza w wyniku wojennej śmierci wielu obiecujących, młodych badaczy — spetryfikowała niejako na poziomie lat trzydziestych (jeśli nie starszym) studia numizmatyczne na blisko dwa powojenne dziesięciolecia.

W latach pięćdziesiątych, gdy Ryszard Kiersnowski zdobywał szlify naukowe, był to już stan dalece niewystarczający, przeto trudno dziwić się mu, że wstąpił energicznie na to pole, początkowo skupiony na wczesnym średniowieczu, gdzie też rychło znalazł ucznia i bliskiego współpracownika w osobie młodszego o 10 lat Stanisława Suchodolskiego. Trudu aktualizacji stanu badań dla późnego średniowiecza i nowożytności podjął się dużo starszy od niego amator, inż. Władysław Terlecki. Amator — ale syn innego amatora, Ignacego Terleckiego, twórcy renomowanej kolekcji monet antycznych. Władysław Terlecki też pod opieką naukową prof. Kiersnowskiego uzyskał stopień doktora historii — na podstawie dysertacji obejmującej XVIII–XX w.²⁴ Nieco wcześniej, w XVI–XVII w. Ryszard Kiersnowski umieścił kolejną swą doktorantkę, nieco tylko starszą od siebie Teofilę Opozde, gdy wiek XV powierzył swej rówieśniczce, Stanisławie Kubiakowej. Sam zaś zajął się wtedy późnym wiekiem XIII i XIV, czyli tym, co w naszej części Europy było odpowiedzią na rewolucję handlową wieku XIII na Zachodzie. Zwracam tu uwagę na wiek doktorantów, by pokazać, że szybkie awanse naukowe Ryszarda Kiersnowskiego pomogły mu zasypać po części wyrwę pokoleniową spowodowaną wojną i wyciągnąć niejako polską numizmatykę z zastoju, o którym była mowa. Nie oznacza to oczywiście, że na wymienionych osobach przerwał opiekę promo-

¹⁷ *Kłopoty*, s. 111.

¹⁸ *Wstęp do numizmatyki*, s. 11.

¹⁹ Stronczyński 1883–1885.

²⁰ Piekosiński 1878.

²¹ Rozproszone w różnych miejscach publikacje z lat 1919–1939 zebrano w tomie: Grodecki 2009.

²² M.in. Zakrzewski 1938–1959 oraz prace na łamach „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych”.

²³ Podstawowe prace zob. R. Kiersnowski, *Prof. dr Marian Gumowski*, s. 130.

²⁴ *Dr Władysław Terlecki*, s. 196.

torską — ostatnim jego doktorantem był, o ile wiem, Jacek Adamczyk z rozprawą o pieniądzu niemonetarnym. Jak zauważył Jacek Adamczyk właśnie, prof. Kiersnowski był pierwszym uczonym polskim kształcącym numizmatyków²⁵, i choćby tym zasłużył na miano twórcy polskiej szkoły numizmatycznej.

Życiorys naukowy Ryszarda Kiersnowskiego zadziwia porządkiem, widocznym planem, podobnie jak zdyscyplinowany był rytm dnia pracy uczonego. Kolejne problemy naukowe podejmował niczym kolejne budowle do postawienia. Przy swej akrybii musiał mieć przecież jakąś skuteczną technikę odmawiania różnym propozycjom nie do odrzucenia, zwłaszcza okolicznościowym i redakcyjnym, które rozpraszałyby uwagę skupioną na przyjętych zadaniach. Wyraźnie nie lubił być przywiązywany przez odbiorców do raz już opracowanych tematów. I tak otrzymaliśmy najpierw jego generalne, nowoczesne ujęcie zagadnienia obrotu srebrem we wczesnośredniowiecznej Polsce wraz z Pomorzem, potem podręcznik średniowiecznej numizmatyki polskiej — na tle *Podręcznika* Gumowskiego, pracy zdecydowanie bardziej opisowej niż metodycznej, rzecz kontrastowo odmienną — a potem wejście do problematyki mennictwa pełnego i późnego średniowiecza. Praca Ryszarda Kiersnowskiego na tym ostatnim polu najwyraźniej wykroczyła poza pierwotny plan, co zresztą widać w dwu publikacjach opatrzonych adnotacją „część I”, po których nie nastąpiły przecież odpowiednie „części drugie”. Poza niewyczerpującą całości zagadnienia serią artykułów czytelnicy otrzymali jedynie zarys popularyzatorski zjawiska czy procesu, który Ryszard Kiersnowski opatrzył mianem „Wielkiej Reformy Monetarnej”, pisanej od dużych liter. Resztę zostawił uczniom, których zachęcał przede wszystkim do kwestionowania własnych ustaleń, w słusznym przekonaniu, że od tego zaczyna się odwaga naukowa.

Do tego zasadniczego wątku pracy uczonego dodać trzeba jeszcze nurt częściowo poboczny: dzieła dotyczące Śląska i Pomorza. Tu, można powiedzieć, schodziły się „przednumizmatyczne” jego zainteresowania z badaniami nad monetą. Obie ziemie miały monografie niemieckie z końca XIX w., Ferdinanda Friedensburga i Hermanna Dannenberga, na swoje czasy solidne, ale po 60 latach wymagające już rewizji. Zarazem obaj ci uczeni samym swym autorytetem przesłanili tę potrzebę i Pomorze, a w dużo większej mierze Śląsk, przestały interesować ich niemieckich następców. Polska nauka zainteresowania numizmatyką śląską urywała na początku XIII w., pozostawiając półtora wieku jeszcze polskiej historii Śląska w ręku Niemców, bo i Czesi widzieli w Śląsku „poboczny” jedynie kraj Korony Czeskiej, niewart naukowej uwagi. Dopiero odzyskanie niewielkiego fragmentu Śląska przez Polskę w 1921 r. skierowało uwagę polskiej humanistyki na tę ziemię również w pełnym i późnym średniowieczu. Najpierw szeroko sięgnął do śląskich źródeł pisanych Roman Grodecki, słusznie widząc w nich te same zjawiska, co w reszcie Polski średniowiecznej, ale — nierzadko bywało — szerzej

²⁵ Adamczyk 2011, s. 144. Praca ta zawiera poza tym cenne podsumowania naukowe głównych pozycji z dorobku R. Kiersnowskiego.

czy dokładniej opisane. Samymi już monetami zajął się Marian Gumowski, który przystąpił do pracy z ambicją zrewidowania i uzupełnienia Friedensburga, czego rezultaty były przecież dość mierne.

Po II wojnie światowej, gdy inkorporacja numizmatyki pomorskiej i śląskiej do numizmatyki polskiej stała się oczywistą koniecznością — nie polityczną, lecz po prostu naukową — podstawowym utrudnieniem była niemal całkowita zagłada zbiorów. Ryszard Kiersnowski zaczął od Pomorza, dotąd zupełnie nieobecnego w polskich badaniach. W pracy z 1956 r. powiązał je z problematyką swego pierwszego *opus magnum*, *Pieniądza kruszcowego*. Następnie, głównie na podstawie danych zgromadzonych przez Dannenberga, zarysował i zaproponował rozwiązania kilku kluczowych problemów średniowiecznego mennictwa pomorskiego, pozostawiając je do rozwinięcia i kontynuowania uczniom — jeśli się nie mylę, była to rola przeznaczona dla Jerzego Pinińskiego.

Trochę później i inaczej potraktował Śląsk, który był dla niego jedną z najważniejszych scen *Wielkiej Reformy Monetarnej XIII–XIV w.* — może nawet to właśnie wejście w problematykę śląską (pierwsza publikacja ukazała się w 1962 r.) skłoniło go do zajęcia się całym ogólnoeuropejskim procesem modernizacji pieniądza w „długim XIII stuleciu”. Ryszard Kiersnowski miał jednak świadomość, że do osiągnięcia nowej, polskiej syntezy dziejów monetarnych obu krain jest wciąż daleko, a potrzeby polskiej publiczności — tak kolekcjonerów, jak muzeów — są pilne, toteż doprowadził do polskiej edycji katalogowych części dwu klasycznych prac, opatrzonych notkami aktualizującymi stan badań. W odniesieniu do Pomorza zauważył, że wznowienie w 1967 r. tablic Dannenberga „przyczyni się do upowszechnienia podstawowych wiadomości o średniowiecznej monecie pomorskiej i ułatwi wszelkie wstępne prace nad tym materiałem”, acz nie zastąpi „zainteresowanym użytkownikom pełnego tekstu dzieła, do którego wypadnie im się odwoływać każdorazowo przy podejmowaniu bardziej szczegółowych studiów”²⁶. Na ten wzór śląskie tablice Friedensburga przygotował do publikacji rok później Marian Haisig, uwzględniając wniesione przez prof. Kiersnowskiego poprawki atrybucyjne, a obie publikacje służyły szerokiej publiczności do ostatnich lat.

Gdy już mowa o inspirowanych bądź przeprowadzonych przez Ryszarda Kiersnowskiego reedycjach, wspomnieć trzeba dwa zupełnie niezwykle na owe czasy przedsięwzięcia tego rodzaju: wznowienia urzędowej taryfy monet groszowych spotykanych na rynku polskim, sporządzonej przez probierza generalnego Kaspra Rytkiera w 1600 r. (1965), oraz uniwersału króla Zygmunta Augusta z 1567 r., taryfikującego obce, niepełnowartościowe talary (1967). Niezwykłość nie polegała tutaj na samym fakcie kopiowania starodruków; obie publikacje powtarzały przecież dokonania edytorskie Antoniego Ryszarda z poprzedniego stulecia (w przypadku

²⁶ Wstęp, s. 7.

uniwersału, niezachowanego w kompletnym oryginale, była to wręcz rekonstrukcja, dokonana przez tego zasłużonego numizmatyka i bibliofila). W przeciwieństwie jednak do nich i chyba do wszystkich podobnych inicjatyw w XX w., reedycje zostały — tak, jak czyni się to w edytorstwie źródeł historycznych — wzbogacone o pełny komentarz naukowy i porównanie z analogicznymi taryfami z innych krajów, połączone z identyfikacją reprodukowanych i wycenianych monet. Historyk — a ściślej historyk pieniądza i wydawca źródeł — przeważał tu nad numizmatykiem, badając i komentując wspinały materiał źródłowy, a jednocześnie poszerzając swe kompetencje poza dotychczasowy warsztat, ograniczony do średniowiecza. Na dalsze kroki w tym kierunku musieliśmy poczekać jeszcze lat dwadzieścia, bo na razie rozdział poświęcony monecie średniowiecznej nie został zakończony.

Na czym polegała „Wielka Reforma” numizmatyki polskiej Ryszarda Kiersnowskiego? Oddajmy głos jej autorowi: „Badacze należący do ubiegłych pokoleń, rozpatrujący «krajowe starożytności», a wśród nich także zabytki numizmatyczne, na ogół niezbyt chętnie sięgali do materiałów porównawczych, analogii pochodzących zwłaszcza z bardziej odległych krajów. Toteż mimo ogromnego wkładu ich pracy, żmudnej i często pionierskiej, mimo wielu osiągnięć w zakresie systematyki monet i ich konfrontacji ze źródłami pisanymi, wynik tych badań nie mógł być w pełni zadowalający, jak długo prowadzono je w izolacji, nie uwzględniając szerszego tła europejskiego. Dzieje pieniądza bowiem, jak mało która gałąź nauk historycznych, wymagają takiej właśnie, poszerzonej perspektywy badawczej”²⁷. Nie była to bynajmniej przywara wyłącznie polskiej numizmatyki; można ją znaleźć w ówczesnych pracach autorów francuskich, brytyjskich czy niemieckich (acz zwłaszcza tam specyficznie jednostronną, odniesioną do wschodu). Można też odnotować, że w Polsce do szerszego tła próbowali nawiązać Lelewel, Stronczyński, a nawet Gumowski, ale trzeba przyznać, że były to wysiłki dalece niewystarczające. Z drugiej strony godzi się zauważyć, że prof. Kiersnowski nie domagał się bynajmniej, by polscy uczeni zajmowali się monetami zagranicznymi i jedynie za granicą publikowali swe wyniki, pozostawiając sprawy rodzime i rodzimych czytelników badaczom obcym, jak chcą dzisiejsi władcy nauki polskiej. Apelowal tylko, by ów ogólny kontekst znać i szukać podobnych mechanizmów i możliwego współoddziaływania. Tak mniej więcej wygląda *Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich*, gdzie znajdujemy szeroko omówione tło europejskie poszczególnych aspektów mennictwa polskiego, a także objaśnienia różnych problemów czerpane z innych nauk historycznych, jak paleografia lub metrologia historyczna. We wcześniejszym *Pieniądzu kruszcowym* znajdujemy i coś więcej: polskie tło dla procesów zachodzących w innych krajach. Nic dziwnego, że praca ta, a zwłaszcza powstała wraz z nią baza źródłowa — inwentarze skarbów wczesnośredniowiecznych — wywarła znaczny i wciąż niewygasły wpływ na światową naukę.

²⁷ *Pradzieje grosza*, s. 10.

W odniesieniu do reformy groszowej Ryszard Kiersnowski realizuje postulat poszerzania perspektywy porównawczej w pracy, która w deklaracjach — i może w pierwotnym założeniu — „nie wykracza poza ramy obszernego referatu, zestawiającego w miarę możliwości aktualne wyniki odpowiednich studiów”²⁸. Jednak każdy, kto włączy się w tę książkę, zauważy, że instynkt uczonego nie pozwolił mu przestrzegać tego samoograniczenia i praca zawiera sporo hipotez roboczych do przyszłej weryfikacji, a czasem i całkiem śmiało postawionych nowych tez, dotyczących historii pieniądza różnych krajów. Wielokrotnie ubolewano nad brakiem tłumaczeń książek prof. Kiersnowskiego na języki obce²⁹, jednak w moim przekonaniu właśnie nieudostępnienie *Wielkiej Reformy Monetarnej* z 1969 r. zagranicznym czytelnikom było szczególnie dotkliwą stratą dla światowej nauki, ile że ułatwiało ignorowanie uwag jej autora, często niewygodnych dla obcych narodowych tradycji badawczych w mierze nie mniejszej niż dla polskich. Praca ta nadal nie ma swego odpowiednika, bo znakomite *Money and Its Use* Petera Spufforda z 1988 r. pokrywa się z jej problematyką tylko po części. Nie znam przyczyn tego zaniechania; mogły być podobne do powodów, dla których Ryszard Kiersnowski nie ukończył i nie wydał w jednym tomie drugiej części tej pracy — chyba wymagała ona więcej czasu, niż autor zamierzał poświęcić tej tematyce, planując już całkiem inne przedsięwzięcia badawcze.

To wyjście numizmatyki polskiej z opłotków, skonfrontowanie jej z badaniami światowymi, realizowane było także poprzez czasopismo, „Wiadomości Numizmatyczne”. Jego widoczną ambicją było wprzęgnięcie polskich badań ponad żelazną kurtyną w nurt badań światowych. Dawano temu wyraz poprzez specjalne wydania kierowane do uczestników Międzynarodowych Kongresów Numizmatycznych, ale także poprzez ściąganie na łamy tego czasopisma — stosunkowo najmniej w bloku wschodnim oprymowane ideologiczną cenzurą — współpracowników z sąsiednich krajów.

Innym narzędziem reformy była praca profesora w Polskim Towarzystwie Archeologicznym, sztucznym płodzie stalinowskiego glajchszaltungu, do którego wtłoczono kilka odtworzonych po wojnie towarzystw numizmatycznych. Mimo tych fatalnych początków udało się wykorzystać spory potencjał tej organizacji do pożytecznych działań, wpięrow nawiaujących do milenijnego nurtu badań numizmatycznych, czyli kwestii wczesnośredniowiecznych skarbów srebrnych. Prof. Kiersnowski początkowo towarzyszył tam Małżonce, rozszerzał jednak swą działalność, zyskując z czasem możliwość kierowania pracami stowarzyszenia. Nie dysponuję jego wypowiedziami na ten temat — przynajmniej dostatecznie

²⁸ *Wielka Reforma Monetarna*, s. 6.

²⁹ Wyjątkiem jest tłumaczenie *Monety w kulturze* na język rosyjski, wykonane przez Tatianę Stukałową i opatrzone objaśnieniami tłumaczki oraz znacznie bogatszym, nowym materiałem ilustracyjnym z kolekcji Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie (podpisy, niestety, nie uwzględniły też wprowadzonych do nauki przez samego autora).

otwartymi — mam jednak wrażenie z obserwacji śladów jego działalności, że głównym celem Ryszarda Kiersnowskiego było uformowanie tak wśród archeologów, jak wśród kolekcjonerów monet, grupy posługującej się zarazem narzędziami historii i archeologii w poznawaniu dziejów pieniądza — numizmatyków *tout court*.

W innym jeszcze wymiarze „Wielka Reforma” numizmatyki polskiej dokonana przez prof. Kiersnowskiego polega na zakotwiczeniu jej w historii. W lekko potraktowanym, wspomnieniowym artykule *Kłopoty z numizmatyką* — pozornie zbyt lekkim jak na tom *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce*, ale poruszającym poważne problemy — opowiada autor, że numizmatyki jego krakowscy mistrzowie nauk pomocniczych historii nie cenili, literatury numizmatycznej zaś byli zupełnie nieświadomi³⁰ (nie dotyczyło to oczywiście Romana Grodeckiego, kierującego wówczas jednak Katedrą Historii Gospodarczej i Społecznej). Przypuszczam, że to lekceważenie było przede wszystkim efektem zniechęcającej działalności Mariana Gumowskiego, ale może też bardziej ogólnym rezultatem oddziaływania historiografii niemieckiej, bo przecież jeszcze nie sowieckiej. W każdym razie dla Ryszarda Kiersnowskiego numizmatyka była wiedzą źródłową, której osadzenie w historii dawało w ogóle sens istnienia³¹ i nie wymagało uzasadniania. Poza wpływem Waltera Hävernicka widać tu, jak sędzę, obecność szkoły *Annales*, dla której już od czasów Blocha numizmatyka jest eksponentem *une histoire monétaire*³². Potrzebuje co najwyżej określenia warunków współdziałania z archeologią (to profesor uczynił w 1968 r.), ale wszak nie z historią — te były oczywiste. W tym zakotwiczeniu w historii tkwią korzenie jego głównych sukcesów naukowych, ale i poszczególnych korekt atrybucyjnych, jak w przypadku kwartników śląskich, wczesnych denarów pomorskich czy monet litewskich.

Nasuwa się pytanie, czy historycy polscy tę zmianę w ogóle zauważyli? Prof. Kiersnowski chwalił historyków starożytności, od zawsze traktujących kulturę antyku w sposób integralny: „żaden badacz kultury starożytnej Grecji czy Rzymu nie może się [...] zasłaniać brakiem znajomości materiału numizmatycznego, jak to miewa miejsce w wypadku średniowiecza, nie mówiąc już o czasach nowszych”³³. Z jakiegoś jednak powodu spotykamy się w Instytucie Archeologii i Etnologii, nie w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk, gdzie Ryszard Kiersnowski przepracował pół wieku... W nowo wydawanych monografiach historycznych osób, miast czy księstw miejsce monet — jeśli jakiegokolwiek — ogranicza się z zasady do jednej czy dwu tablic ciemnych placków opatrzonych podpisem „monety”. Podobnie wygląda obecność numizmatyki w uniwersyteckim kształceniu

³⁰ *Kłopoty*, s. 112.

³¹ Jako część motta do *Wielkiej Reformy Monetarnej* znajdujemy cytaty z włosko-amerykańskiego klasyka historii gospodarczej średniowiecza, Roberta Sabatino Lopeza: *I fatti numismatici sono le fondamenta della storia monetaria, ma non bastano; sono l'anatomia senza la fisiologia...*

³² Zob. Bloch 1954.

³³ *Moneta w kulturze*, s. 13.

polskich historyków (sądząc ze spisów lektur, polecanych studentom i wywieszanych w Internecie, gdzie króluje — i to nie jest żart — *Zarys numizmatyki polskiej* Gumowskiego z 1952 r.). Dla całkiem sporej ich części numizmatyka wciąż nie jest historią (a pogląd ten, paradoksalnie, niekoniecznie idzie w parze z przekonaniem, że „historia jest tekstem”). Ba, nie wiadomo nawet, czy historia pieniądza jest historią, czy może jednak ekonomią. Bo co do ekonomistów...

Choć nie dotyczy to wszystkich historyków, może tylko mniejszości, to z historią przecież wypadałoby dziś uzgadniać „warunki współdziałania” numizmatyki, bo z archeologią — przynajmniej teoretycznie — są one mniej więcej jasne. Możliwe, że nasi następcy będą uprawiać numizmatykę wraz z historią pieniądza pod nazwą „archeologia pieniądza”. Nie tę jedną odrośl swego głównego pnia historia akademicka oddała archeologii³⁴, ale kształcenie archeologów nie daje wielu podstawowych kompetencji historyka, od znajomości łaciny poczynając. Postulat zakotwiczenia numizmatyki w historii pozostaje więc wciąż aktualny.

Być może — patrząc znów z dzisiejszej perspektywy — w niektórych aspektach tak uprawianej numizmatyki Ryszard Kiersnowski popadł początkowo w pewną jednostronność, ale chyba znów właściwą również szkole *Annales* w jej pierwszym pokoleniu. Niezgrabnie nazwałbym ją przeekonomizowaniem przeszłości, niedocenieniem czy wręcz negacją pierwiastka symbolicznego i duchowego, widoczną choćby w przedstawionej przez uczonego w 1958 r. ekonomicznej interpretacji darów grobowych i w zupełnym zaprzeczeniu roli monety jako znaku o charakterze religijno-magicznym³⁵. Był to jednak tylko punkt wyjścia, a jego poglądy na te kwestie ewoluowały — można powiedzieć — znów równoległe z historiografią francuską, choć chyba niezależnie od niej. Tamta bowiem, w osobach Duby’ego czy Le Goffa (by ograniczyć się do sztandarowych nazwisk), przesuwała się ku historii kultury, nie tracąc wszak intymnego wprost związku ze źródłami pojmowanymi w sposób tak szeroki, jak tylko możliwe. W książce o niedźwiedziach, opisawszy zapustne chodzenie z niedźwiedziem w Beskidach w 1807 r., autor zaznacza już: „Nie był to też, jak sądzi pamiętnikarz, jedynie sposób wyłudzania datków, u jego podłoża leży bowiem magiczna funkcja niedźwiedziactwa...”³⁶ Zapowiedź tej zmiany dostrzegamy już w napisanym wspólnie z Małżonką i wydanym w 1970 r. *Życiu codziennym na Pomorzu*: „Na powalony już posąg Rugiewita, wleczony do ogniska, wszedł osobiście biskup. [...] Widząc, że żadna nagła pomsta biskupa nie spotkała, Ranowie sami wzięli się do lin. Nie byli bowiem wcale sentymentalni; byli realistami”³⁷.

³⁴ Por. ważne, choć lekko wyrażone uwagi W. Duczki (2022), gdzie zarysowano perspektywę wchłonięcia historii przez archeologię (w sensie zdolności zaspokajania społecznej potrzeby wiedzy o przeszłości).

³⁵ W zwięzłej postaci: *Początki pieniądza polskiego*, s. 188.

³⁶ *Niedźwiedzie i ludzie*, s. 391.

³⁷ *Życie codzienne na Pomorzu*, s. 181.

Choć mogła stać za tym zdaniem i zgoła inna, gorzka refleksja, o której za chwilę.

Potem rolę kulturową monet scharakteryzował prof. Kiersnowski może najkrócej, acz celnie, pisząc, jak do mieszkańców średniowiecznego Śląska „docierały przez monety, i tylko przez monety, dzieła plastyki, których odpowiedniki mogli oni podziwiać jedynie z daleka w nielicznych jeszcze kościołach lub klasztorach [...]”. Dla wielu, być może, napis na monecie pełnił rolę elementarza...³⁸ Nietrudno dostrzec w tych zdaniach ścieżkę wiodącą do *Monety w kulturze wieków średnich*, gdzie monety wraz z wystrojem kościołów „były przecież wytworem kultury wysoce elitarnej, która wypowiadała się we własnym języku sztuki i symboliki”, i liczyć się należało z jej oddziaływaniem na „rzesze niewtajemniczonych, często może niezgodnym z pierwotnym programem, niemniej przeto stanowiącym swoisty wkład w proces upowszechniania niektórych elementów kultury”³⁹.

Mimo że prof. Kiersnowski musiał z konieczności prowadzić swoją działalność naukową w bezustannej opozycji wobec prac Mariana Gumowskiego, w dużej mierze przestarzałych już w chwili powstania i wystawionych na łatwą krytykę — świadom swej naturalnej przewagi, płynącej z różnicy pokoleń, dawał przykład szacunku dla poprzednika, nazywając go „żywym łącznikiem między dawnymi i nowymi laty, symbolem tej ciągłości pracy i myśli, bez których nie byłoby trwałych podstaw współczesnych i przyszłych badań.” Przestrzegał, że „nawet tych prac prof. Gumowskiego, które należą już do historii polskiej numizmatyki, dzisiejszy badacz nie może przeoczyć ani pominąć”, bo „i w polemice z niektórymi Jego poglądami rozwijała się i rozwija nadal nasza numizmatyka”⁴⁰. Ryszard Kiersnowski realizował w ten sposób cnotę, którą dostrzegł u swego prekursora, Kazimierza Stronczyńskiego. Ten bowiem, pisząc o stanie badań, „widzi te braki, niemniej jego przegląd jest staranny, rzetelny, krytyczny, ale wyważony, życzliwy wobec trudu włożonego przez jego poprzedników”. Jest to — podkreślił profesor — „postawa godna uczonego”⁴¹. Trzeba tu jednak odnotować gwoździu uczciwości, że błędem Ryszarda Kiersnowskiego — z dzisiejszej perspektywy — okazało się zablokowanie negatywną recenzją wydawniczą druku w Polskiej Akademii Nauk drugiego zeszytu *Corpus nummorum Poloniae*, obejmującego XII w. i już będącego na etapie szczotek. Stawianie wysokich wymagań tym razem nie dało dobrych skutków. To prawda, że Gumowski był niereformowalny i zeszyt ten, podobnie jak pierwszy, ilustrowany ołówkowymi wcierkami, nie spełniał wymogów nauki — ale gromadził bezcenne dane o zniszczonych przez Niemców i Moskali zbiorach polskich. Dawno byśmy już otrząsnęli się z apodyktycznych a nieprzemyślanych tez tego autora, jakie tam pewno zawarł, a materiał bardzo by przydał się nam w badaniach.

³⁸ *Życie codzienne na Śląsku*, s. 134.

³⁹ *Moneta w kulturze*, s. 17–18.

⁴⁰ *Prof. dr Marian Gumowski*, s. 130.

⁴¹ *Kazimierz Stronczyński*, s. 124.

Zostawmy-ż wreszcie numizmatykę, jak zostawił ją prof. Kiersnowski, gdy uznał swe zadanie za spełnione. Zostawił — wedle własnego świadectwa — na rzecz książki *Niedźwiedzie i ludzie w dawnych i nowszych czasach*. Wydano ją w 1990 r., zatem musiała to być praca bezpośrednio następująca po *Monecie w kulturze* (choć trzeba pamiętać, że publikacja tamtej książki w 1988 r. była opóźniona o kilka lat z powodu plag egipskich spadających na wydawnictwo i drukarnię)⁴². Książka niby o niedźwiedziach, a przecież w istocie o historii stosunku człowieka do natury w ogóle, o drogach jej poznawania i obracania na ludzki pożytek. Ale też o zmaganiach poznawczych średniowiecza i trudnym przełamywaniu stereotypów naukowych, i jeszcze o wielu innych wątkach. Zespół wykorzystanych źródeł został tu poszerzony o zabytki folklorystyczne, przy czym termin *folk lore* traktować by tu należało możliwie najbliżej pierwotnego, angielskiego sensu.

Również *Niedźwiedzie* okazały się zadaniem do wykonania, bez dalszego ciągu, acz widać było, że w ślad za nimi do kręgu zainteresowania uczonego zaczynają wchodzić wilki, żelazne i (jeśli wolno wyrazić się tak o nadniemeńskim wilku) zwykłe. Jego główna uwaga skierowała się przecież ku heraldyce, rozumianej atoli w szczególny sposób. Tyleż bowiem w artykule o *Godłach jagiellońskich* wiedzy o formie i występowaniu samych tych godeł, ile o ich rozumieniu, interpretacji i nadinterpretacjach od czasu, gdy zaczęto je opisywać. I rzeczywiście, ten artykuł otwiera nowy wątek: staropolskich legend herbowych, które nie tyle przemawiają do uczonego wprost, zmyślonymi i jawnie anachronicznymi opowieściami o zasługach albo i winach przodków rodzin herbowych, ile warstwą metatekstową o wartościach i światopoglądzie, a zwłaszcza świadomości historycznej tych, którzy owe legendy tworzyli, modyfikowali i przekazywali⁴³. Już na początku pracy naukowej Ryszard Kiersnowski badał legendę — i znów mamy źródło, „wziernik”, który, umiejętnie odsłonięty, pozwala dojrzeć dawnych ludzi z krwi i kości. Ciekawe swoją drogą, że badając z rozmachem archetypowe pochodzenie herbu Rawa (który Paprocki wywodził z Anglii), profesor nie zwrócił uwagi, że druga i ostatnia pseudogeneza angielska, którą dojrzał u Paprockiego, dotycząca herbu Korab⁴⁴, mogła powstać przez skojarzenie czysto numizmatyczne — z angielskimi noblami, zwanymi w Polsce korabielnikami⁴⁵. Zerwanie z numizmatyką było, widać, głębokie. Przygotowywanej monografii jednak prof. Kiersnowski nie opublikował w całości, zniechęcony ukazaniem się pracy na podobny temat pióra Mariusza Kazańczuka⁴⁶, literaturoznawcy (zauważmy tę kolejną dyscyplinę uprawianą przez

⁴² Z dedykacji książkowej Ryszarda Kiersnowskiego, jaką przechowałem, wynika, że przynajmniej wstępna wersja *Monety w kulturze* była gotowa już w grudniu 1982 r.

⁴³ *Tworzywo historyczne*.

⁴⁴ *Niedźwiedź i panna*, s. 290.

⁴⁵ *Pradzieje grosza*, s. 126; o wystąpieniu tej nazwy w Polsce, a nie tylko na Rusi: *Słownik* 1960–62, s. 345.

⁴⁶ Kazańczuk 1990.

Ryszarda Kiersnowskiego), którą oceniał pozytywnie. Trzeba przyznać, że jest to posągowy przykład powściągliwości, ale książki szkoda.

Prof. Kiersnowski za swoje największe osiągnięcie uważał przecież inną zgoła, niewielką rozmiarami pracę. W przypisie wstępnym do niej zaznaczył: „poniższy szkic opieram w głównej mierze na własnej znajomości omawianych tu okolic i miejscowości oraz na tradycji i notatkach rodzinnych...”⁴⁷ Chodzi oczywiście o rozpoznanie — z odpowiednim marginesem *licentiae poeticae* — sceny akcji *Pana Tadeusza* w rodzinnej okolicy uczonego, a pierwowzorów dwojga bohaterów eposu we własnych przodkach: Adamie Rymszy i Weronice z Osten-Sackenów. Wnikliwy i krytyczny badacz źródeł pisanych i niepisanych przemyślnie złapał za rękę Mickiewicza. Poeta dla celów fabularnych oddalił wbrew rzeczywistości zamek Horeszków od dworu Sopliców, gdy przecież szczegóły akcji poematu jasno wskazują, że były to obiekty stojące w bezpośrednim sąsiedztwie, jak dwór i zameczek Osten-Sackenów w Gojcieniskach. Znów widzimy pracę „historyka-terenowca”, jak ongiś w puszczy pod Szprotawą, a jednocześnie badacza dawnych opowieści, który potrafi wyłuskać z nich okruchy rzeczywistości. Ułatwiła mu tę pracę nabyta niegdyś autopsja, jak w innym miejscu, gdzie wytknął literaturorozdawcom, sceptycznie studiującym *Pana Tadeusza*, nieznajomość techniki polowania na niedźwiedzia⁴⁸. Lektura prac o *Zamku Horeszków* wraz z *Tam i wtedy* uświadamia też, że intensywne badania Ryszarda Kiersnowskiego nad Pomorzem mogły mieć w tle nie tylko seminarium Józefa Widajewicza, ale również korzenie własnych przodków, sąsiadów i znajomych: Ostenów, Puttkamerów, Manteufflów.

Sądzę, że wysuwając dokonanie z zakresu historii literatury na czoło swych osiągnięć naukowych Ryszard Kiersnowski robił to trochę z przekory, by wyrwać nas ze zbyt ciasnych dla niego horyzontów numizmatyki, ale przecież szczerze, bo tu właśnie osiągnął w szczególny sposób to, do czego dążył przez całe życie: „własnoręczne dotknięcie” przeszłości, włączenie jej w osobiste doświadczenie⁴⁹. Wokół tego właśnie celu koncentrowała się jego praca naukowa, i tu — można powiedzieć — wyprzedził swój czas. Popatrzmy — współczesny teoretyk historiografii wieszczą „kulturę bez symboli”, a wraz z nią narodziny „nowej historiografii, tworzonej głównie w Internecie na różnego typu portalach społecznościowych”. Dalej czytamy tam: „Po tym jak powieść, a później film [...], uczyniły narrację główną formą kulturowej ekspresji – tak współcześnie jej miejsce zajmuje baza danych.”⁵⁰ Mniejsza o to, że bez symboli nie ma kultury, a i wystarczy wyłączyć prąd, by cały ów pełen pychy „świat wirtualny” znikł jak kamfora. Jak trafne wszelako wydaje się tu rozpoznanie korzeni przekonania o „historii, która jest tekstem”,

⁴⁷ *Zamek Horeszków*, s. 27.

⁴⁸ *Niedźwiedzie i ludzie*, s. 74.

⁴⁹ W innym miejscu prof. Kiersnowski powstrzymuje się od wypowiedzi w kwestii, której „nie czuje własnoręcznym dotykiem” (*Kresy*, s. 109).

⁵⁰ Radomski 2012, s. 8, 10, 12 (ostatnie przytoczenie jest cytatem z Lwa Manovicha).

tak trafne jest — nawet w tym kontekście — stwierdzenie podstawowej roli bazy danych. Czymże bowiem jest owa „baza danych”, niezbędna dla poszerzania jakiegokolwiek wiedzy? Po-po-nowoczesny cyfrowy humanista nie wykrztusi rzeczownika „źródło”, bo wcześniej zdążył odmówić źródłom zdolności udzielania dostępu do obiektywnej rzeczywistości, której istnieniu, a przynajmniej poznawalności, też już zdążył zaprzeczyć⁵¹. Ciekawość przeszłości, a może — jak pokazał Ryszard Kiersnowski — potrzeba przeszłości, przewyciężą nowomodne nudziarstwo — oby zanim znów młodzi mężczyźni będą musieli iść na bój w obronie wszystkiego, co kochają. Szkoda tylko publicznych pieniędzy...

Gdy już przejrzelśmy przynajmniej niektóre dzieła napisane, zajrzyjmy do nie-napisanego. Czy umiemy wyobrazić sobie książkę Ryszarda Kiersnowskiego, „Życie codzienne na Litwie w czasach dawnych i trochę nowszych”, szeroką panoramę stanów i krajów Wielkiego Księstwa? Z całym tym niezrównanym aparatem erudycyjnym, jaki widzimy choćby na stronach *Niedźwiedzi i ludzi*? Dziś nikt już nie zdoła w pojedynkę udźwignąć takiego dzieła, przecież jednak nie byłoby ono ponad siły profesora. Nie powstało zaś chyba dlatego, że uczony miał z Litwą problem, o którym otwarcie pisał. Problem wynikł z gwałtownej redefinicji pojęcia Litwy i litewskości, jaka zaszła w czasach, gdy poznawał świat, prowadzony przez swego ojca, czynnego polityka⁵². „Jeszcze moi dziadkowie Rymszowie nie mieli nic przeciw temu, że mieszkają na Litwie, ale już dla Rodziców i ich pokolenia była to sprawa nie tyle drażliwa, ile wręcz drastyczna”⁵³. Nie było już tam Litwy ani Litwinów — była Wileńszczyzna i Nowogródzyczna⁵⁴. Litwini *Tam i wtedy* to już tylko Litwini etniczni, zwykle przybysze z Litwy kowieńskiej, którzy „przeważnie syntetyzowali i upraszczali te uczucia [tj. „nawyki, kompleksy i urazy”] w szowinizmie skierowanym przede wszystkim przeciw Polakom”⁵⁵. Ryszard Kiersnowski krytycznie ocenia współczesne sobie działania polskie, które niepotrzebnie wzmacniały ten litewski kompleks, ale ów szowinizm był faktem zastanym — a przyznajmy, że i dziś jeszcze, gdy konflikt zbrojny dawno wygasł — przecież z ostatecznym sukcesem Litwinów — jego żywe przejawy wciąż mogą szokować.

Mit Mickiewiczowskiej Litwy, jeszcze niedawno — tu wracam do perspektywy czasowej międzywojnia — organizujący wpływowe stronnictwo „krajowców” Michała Romera i Stanisława Narutowicza, bliski również pilsudczykom — a wiemy, jak głęboko tkwił on w tożsamości Ryszarda Kiersnowskiego — zamienił się w „kraj księżycowy, nierzeczywisty, wytworzony z wyobraźni, istniejący już tylko

⁵¹ Nicco na ten temat: Stróżyk 2021, s. 76 i *passim*.

⁵² Obszerny i ciekawy opis tego zjawiska zob. Buchowski 2006, zwłaszcza s. 256–300 (R. Kiersnowski cytowany jest na s. 268), 331–353 i 361–377.

⁵³ *Tam i wtedy*, s. 35.

⁵⁴ *Kresy*, s. 114.

⁵⁵ *Tam i wtedy*, s. 78.

w pamięci, który był i którego już nie ma”⁵⁶. Może dlatego właśnie z taką pilnością uczony śledził potem twarde, materialne ślady przeszłości na zachodzie, potracając o najzupełniej rzeczywiste pola minowe. Towarzyszył mu w tym — dosłownie, podczas wyjazdów terenowych — dawny znajomy, wilnianin Lech Beynar, czyli Paweł Jasienica⁵⁷. Jasienica swój problem z Litwą wyraził potem w afirmacji Polski piastowskiej, zrzucając na unię, na beztroskich Jagiellonów, na tę nieporządną i nieucywilizowaną na czas Litwę winę za wszystkie wady wspólnego państwa i błędy wspólnej historii⁵⁸. Ale Beynar urodził się w Symbirsku, a do Wilna dotarł długą drogą przez Ukrainę; ta już-nie-Litwa nie tkwiła w samym jego korzeniu. Poza tym Ryszard Kiersnowski chyba nie myślał w ogóle w ten sposób o zbiorowościach ludzkich, a dostrzegał we wsiach litewskich schludność i porządek obce polskim sąsiadom, sprawiedliwie wspominał też, że zmiana okupanta z sowieckiego na litewskiego w Wilnie oznaczała żywność dla „wygłodzonego już miasta”⁵⁹. Choć nie stowarzyszał się z litewskością w żadnym sensie, przecież też nie potraktował przeciwnego wyboru swoich bliskich krewnych tak, jak skomentował odmienny życiowy wybór kolegi (może nawet przyjaciela z 1945 r.). Ten ostatni nie był, jak się okazało, „wcale sentymentalny”, lecz „realistycznie” wyparł się wyznawanych ideałów dla błyskotliwej kariery z komunistyczną legitymacją. „Nie odmieniła mi się ani skala ocen, ani paleta wartości” — powiada Ryszard Kiersnowski, spotkawszy go po latach, by skończyć: „No to bywaj!”⁶⁰

Jednak Litwy — nazwanej tym imieniem lub nie — prof. Kiersnowski w pracy naukowej nie pożegnał, poświęcając późniejsze lata swej aktywności zawodowej *Godłom Jagiellonów* czy *Najdawniejszym monetom litewskim* — w pracach autorских, a w pracach edytorskich — *Metryce Litewskiej*. Być może nawet dałoby się dostrzec w tych pracach troskę o uratowanie tej Mickiewiczowskiej Litwy, Wielkiego Księstwa Litewskiego, przed wyłącznym zaborem przez współczesnych (więc już nie tylko „etnicznych” ale i „politycznych”) Litwinów, którzy po części bardzo źle je przyjęli.

Zadeklarowaną i konsekwentnie wcielaną w życie zasadą prof. Kiersnowskiego było przeto, „nie schlebiając żadnym grupowym emocjom”, pokazywanie, czy nawet ratowanie od zapomnienia „ogniw łączących bezpośrednio naszą współczesność z najdawniejszymi pokładami ludzkiej działalności i wyobraźni”⁶¹ — a wśród nich monet, produktu i świadectwa ludzkich trudów. Na tym tle umieściłbym zarówno *Legendę Winety*, jak *Tam i wtedy*. Znajdzie się tu miejsce i dla

⁵⁶ *Tam i wtedy*, s. 207.

⁵⁷ *Tam i wtedy*, s. 118, 127; Jasienica 1961a, s. 12, 120, 202–203, 260 (tu o R. Kiersnowskim uwaga: „dużo i dobrze pisze, lecz za to niechętnie mówi”).

⁵⁸ Może najwyraźniej tu: Jasienica 1961b, s. 220–221 i Jasienica 1988, s. 23.

⁵⁹ *Tam i wtedy*, s. 36, 92.

⁶⁰ *Tam i wtedy*, s. 170.

⁶¹ *Niedźwiedzie i ludzie*, s. 413.

zaskakującej z pozoru afirmacji Gumowskiego, i dla odesłania do historii nauki niemal całego dorobku tego uczonego. W dobie, gdy zarządzanie sprawami publicznymi odbywa się poprzez nieustanne wzbudzanie rezonansu emocjonalnego w coraz wyższych rejestrach, jest to szczególnie ważne memento. I jeśli historia czegoś uczy, to właśnie dystansu, długiej perspektywy. „Historia bowiem — powiada uczony — jest boginią o mnogich obliczach, a w rękę trzyma tarczę lśniąca jak zwierciadło; wielu dostrzeże w niej najsmadniej odbicie własnej twarzy”⁶².

Fot. 2. Ryszard Kiersnowski we Włocławku, 2002 r.
Zdjęcie z archiwum M. Brykczyńskiej

⁶² *Życie codzienne na Śląsku*, s. 6.

BIBLIOGRAFIA

CYTOWANE PRACE RYSZARDA KIERSNOWSKIEGO

- Dr Władysław Terlecki (1904–1967)*, *Wiadomości Numizmatyczne* XI/4, 1967, s. 195–197.
- Godła jagiellońskie*, *Wiadomości Numizmatyczne* XXXII/1–2, 1988, s. 1–28.
- Historia — pieniądz — herb. Opera selecta*, wyd. S.K. Kuczyński, S. Suchodolski, Warszawa 2008.
- Kazimierz Stronczyński: w stulecie śmierci 1896–1996*, *Wiadomości Numizmatyczne* XL/3–4, 1996, s. 121–127.
- Kłopoty z numizmatyką*, [w:] M. Rokosz (red.), *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum na Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku Profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, Kraków 1995, s. 111–117.
- Kresy przez małe i przez wielkie „K” — kryteria tożsamości*, [w:] K. Handke (red.), *Kresy — pojęcie i rzeczywistość. Zbiór studiów*, Warszawa 1998, s. 109–118.
- Legenda Winety. Studium historyczne*, Kraków 1950; wyd. 2, z dodatkiem *Komentarza współczesnego*, K. Kokora, P. Maliński, W. Filipowiak (red.), Wolin 2025.
- Moneta w kulturze wieków średnich*, Warszawa 1988; wyd. rosyjskie: Ryśard Kersnovskiĭ, *Moneta v kul'ture srednih vekov*, tłum. i oprac. T. Stukalova, Moskwa 2018.
- Niedźwiedzie i ludzie w dawnych i nowszych czasach*, Warszawa 1990.
- Niedźwiedź i panna. U źródeł jednej z legend heraldycznych*, [w:] M. Aymard *et al.* (red.), *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1992, s. 285–293.
- Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 1960.
- Początki pieniądza polskiego*, Warszawa 1962.
- Pradzieje grosza*, Warszawa 1975.
- Prof. dr Marian Gumowski (1881–1974)*, *Wiadomości Numizmatyczne* XVIII/3, 1974, s. 129–130.
- Tam i wtedy. W Podweryszkach, w Wilnie i w puszczy 1939–1945*, wyd. 1, Warszawa 1990; wyd. 2, Warszawa 2007 (cytaty wg wyd. 2).
- Tworzywo historyczne polskich legend herbowych*, *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* 2 (13), 1995, s. 11–25.
- Wały Śląskie*, *Przegląd Zachodni* VII/1–2, 1951, s. 152–192.
- Wielka Reforma Monetarna XIII–XIV w.*, cz. I, Warszawa 1969.
- Wspominając Aleksandra Gieysztorę w „Millenium”*, *Przegląd Historyczny* XCI/1, 2000, s. 61–67.
- Wstęp*, [w:] H. Dannenberg, *Monety pomorskie w średniowieczu. Tablice*, oprac. i wstęp R. Kiersnowski, Warszawa 1967, s. 3–7.
- Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich*, Warszawa 1964.
- Zamek Horeszków i jego mieszkańcy*, *Blok-Notes Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza* 11, 1994, s. 27–50.
- Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej*, *Archeologia Polski* V/2, 1960, s. 257–289.

(wraz z T. Kiersnowską) *Życie codzienne na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*, Warszawa 1970.
Życie codzienne na Śląsku w wiekach średnich, Warszawa 1977.

POZOSTAŁA LITERATURA

- Adamczyk J. 2011. *Ryszard Kiersnowski (1925–2006)*, [w:] J. Strzelczyk (red.), *Mediewiści*, [t. 1], Poznań, s. 137–150.
- Bloch M. 1954. *Esquisse d'une histoire monétaire de l'Europe*, Paris.
- Buchowski K. 2006. *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku*, Białystok.
- Data K. 2012. *Wyliczanki dziecięce w kontekście kulturowym*, *Język a Kultura* 23, s. 335–342.
- Duczko W. 2022. *Archeologia — co z nią jest i co będzie?*, [w:] W. Iwańczak, S. Rosik, P. Urbańczyk (red.), *Polska i jej sąsiedzi w dobie średniowiecza. Kultura umysłowa, życie społeczne, polityka*, Wrocław (VI Kongres Mediewistów Polskich, t. V), s. 165–169.
- Gąssowska M.J. 1985. *Bibliografia prac prof. dr Ryszarda Kiersnowskiego za lata 1949–1984*, [w:] S.K. Kuczyński, S. Suchodolski (red.), *Nummus et historia. Pieniądz Europy średniowiecznej*, Warszawa, s. 7–24.
- Grodecki R. 2009. *Polityka pieniężna Piastów*, Kraków.
- Jasienica P. 1961a. *Słowiański rodowód*, Warszawa.
- Jasienica P. 1961b. *Myśli o dawnej Polsce*, Warszawa.
- Jasienica P. 1988. *Polska anarchia*, Kraków.
- Kazańczuk M. 1990. *Staropolskie legendy herbowe*, Wrocław.
- Krzywicki T. 2023. *Puszcza Rudnicka. Polskie tradycje niepodległościowe. Przewodnik historyczny*, Warszawa.
- Kuczyński S.K., Suchodolski S. 1996. *Bibliografia prac Prof. Ryszarda Kiersnowskiego za lata 1985–1996*, *Wiadomości Numizmatyczne* XL/3–4, s. 215–217.
- Lindner J. 2016. *Zapomniany świat wyliczanek*, *Kronika Bydgoska* 37, s. 265–276.
- Męclewska M. 2005. *Bibliografia prac Profesora Ryszarda Kiersnowskiego za lata 1997–2003 i uzupełnienia z lat 1968–1996*, *Wiadomości Numizmatyczne* XLIX/2, s. 133–137.
- Piekosiński F. 1878. *O monecie i stopie menniczej w Polsce w XIV i XV wieku*, *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności* IX, s. 1–320.
- Radomski A. 2001. *Badanie narracji historycznej: próba konceptualizacji kulturoznawczej*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia* 56, s. 211–233.
- Radomski A. 2012. *Internet – Nauka – Historia*, wyd. 2, Lublin, https://www.academia.edu/25914899/Internet_Nauka_Historia. *Słownik 1960–62 — Słownik staropolski*, t. III, S. Urbańczyk (red.), Wrocław.
- Stronczyński K. 1883–1885. *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*, cz. I–III, Piotrków; reed. Warszawa 2005.
- Stróżyk P. 2021. *Status źródła historycznego we współczesnych wypowiedziach historyków i metodologów historii*, [w:] E. Skibiński, P. Stróżyk (red.), *Źródło w humanistyce*

historycznej, Poznań, s. 67–88.

Suchodolski S. 2005. *Na jubileusz Ryszarda Kiersnowskiego*, *Wiadomości Numizmatyczne* XLIX/2, s. 125–128.

Zakrzewski Z. 1938–1959. *Pierwsza moneta polska*, *Slavia Occidentalis*, t. 17, 1938, s. 58–104; *Slavia Antiqua*, t. 5, 1954–1956, s. 184–254; *Slavia Antiqua*, t. 6, 1957–1959, s. 451–453.

Adres autora/The author's address:

Prof. dr hab. Borys Paszkiewicz

Instytut Archeologii, Uniwersytet Wrocławski

Pałac Matuschków, ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław

borys.paszkiewicz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9148-2751>

RENATA CIOŁEK

THE DYNAMICS OF PROVINCIAL MINTING IN THE TOWNS OF THRACIA AND MOESIA

ABSTRACT: This article analyses the dynamics of provincial coinage in the towns of Moesia Inferior and Thracia from the reign of Augustus to the end of Saloninus. Drawing on numismatic catalogues and online databases, it tabulates the number of coin types issued by each town and establishes the period of activity for each mint. The findings show that minting intensified most significantly in the 3rd century AD, particularly under the Severan dynasty, before ceasing after AD 260. The study also highlights parallels in the development of minting in both provinces, while noting structural differences: Moesia Inferior was dominated by a few key centres, whereas minting in Thracia followed a more decentralised model. These results offer new insights into the operation of the monetary system in the Balkan provinces and its connections to administration, military presence, and imperial policy.

ABSTRAKT: Artykuł analizuje dynamikę emisji monet prowincjonalnych w miastach Mezji Dolnej i Tracji od czasów Augusta do końca panowania Salonina. W oparciu o katalogi numizmatyczne oraz bazy danych online zestawiono liczbę typów monet emitowanych przez poszczególne miasta i określono okres aktywności każdej mennicy. Wyniki wskazują na wyraźne nasilenie produkcji monetarnej w III w. n.e., szczególnie za panowania dynastii Sewerów, oraz jej całkowite wygaszenie po 260 r. n.e. W badaniu zwrócono również uwagę na podobieństwa w rozwoju mennictwa w obu prowincjach, przy jednoczesnym podkreśleniu różnic strukturalnych: w Mezji Dolnej dominowały nieliczne, kluczowe ośrodki, natomiast w Tracji mennictwo miało charakter bardziej zdecentralizowany. Wyniki analizy rzucają nowe światło na funkcjonowanie systemu monetarnego w prowincjach bałkańskich oraz jego powiązania z administracją, obecnością wojskową i polityką cesarską.

KEYWORDS: Roman provincial minting, Moesia Inferior, Thracia, Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis, Tomis, Severan dynasty, imperial propaganda

SŁOWA KLUCZOWE: rzymskie mennictwo prowincjonalne, Mezja Dolna, Tracja, Nikopolis ad Istrum, Marcianopolis, Tomis, dynastia Sewerów, propaganda cesarska

Provincial coinage in the Roman Empire offers a very rich and complex source of insights into the functioning of the provinces, local urban communities, and the relationship between the centre and the periphery of the vast Roman state.¹ In contrast to imperial coins, the production of which was strictly controlled by the central imperial authorities, provincial coins show great diversity in terms of iconography, legends, language, and functions.² Their analysis reveals local expressions of cultural, ideological, and religious identity, as well as the ways in which imperial propaganda was received across different regions of the Empire.

Provincial coinage developed intensively from the time of Augustus until the mid-3rd century AD, after which it declined in favour of a unified imperial system following the reforms of Aurelian. Provincial coins were mainly minted in bronze, less often in silver, by autonomous towns, often on the initiative of local elites, and in the later period also in official provincial mints operating under state supervision.

The scholarly literature on provincial coinage usually distinguishes three basic categories of issues differing in both form and function: municipal issues (civic), colonial issues, and imperial provincial issues (the so-called pseudo-autonomous and imperial issues). This division is based on the variation in the competence of the issuers, the nature of the iconographic representations, and the presence or absence of the emperor's image. Each of these categories reflects the different degree of connection to the central administration and the different purposes served by monetary production in the provinces.³

Local coins (which can be described as urban) were minted by individual towns (Fig. 1), usually with the name of the urban community highlighted in the legend and with iconographic motifs characteristic of the town. The reverses of such coins often depict local deities, urban personifications, mythological scenes associated with local traditions, as well as buildings or topographical symbols. Production of this type does not usually include the names of emperors or Roman officials, which may indicate its autonomous character.⁴

Minted on the initiative of Roman officials, coins represented an intermediate form between local production and the official imperial coinage (Fig. 1). Their legends feature the names of proconsuls, legates, or other representatives of the Roman administration exercising authority over a province. These coins were intended to combine local initiative with imperial ideology, promoting the power of the emperor, but also

¹ Study co-financed under the programme of the Polish Ministry of Science and Higher Education, entitled "Science for Society", project no. NdS/549 035/2022/2022, co-financing amount 1,295,867.00 PLN, total value of the project 1,295,867.00 PLN.

² Sear 1982, p. 5; Price, Trell 1991, pp. 11–32; Howgego 1995, pp. 13–19; Weiss 2005, pp. 57–60; Howgego *et al.* 2005, pp. 1–3; Heuchert 2005, pp. 29–32.

³ Sear 1982, pp. 5–8; Krzyżanowska 1970, pp. 19–23; Butcher 1988, pp. 17–22; Weiss 2005, pp. 57–60.

⁴ Howgego *et al.* 2005, pp. 29–36; Oppermann 2007, pp. 45–58; Varbanov 2005, pp. 9–13.

emphasising the presence and importance of the Roman official as an intermediary between the centre and the periphery. They often had a political and propagandistic function, serving to integrate local communities with the rest of the Empire.⁵

Quasi-governmental production with universal reach was supra-local and was often realised in official provincial mints operating under state supervision (Fig. 1). Its iconography and content were largely standardised, and reverse types were often modelled after central minting. The names of emperors and members of their families appear in legends, and the depictions on the reverses carry universal political and ideological messages, showing Pax, Virtus, Fides, Roma Aeterna, or Victoria Augusti, among others. Such coins are often referred to as the ‘state coin’ of the province, as their function extended beyond the boundaries of a single town.⁶

In the provinces of Moesia and Thracia, we find numerous examples of all three types of provincial issues, making this region particularly valuable for analysing the diverse nature of the minting of the eastern provinces of the Empire (Fig. 1). The diverse nature of these issues testifies to the dynamic relationship between local identity and the central authority of Rome. The example of Moesia and Thracia shows that provincial minting was not a homogeneous phenomenon, but an evolving system that adapted to the political, religious and administrative needs of both towns and the Empire.

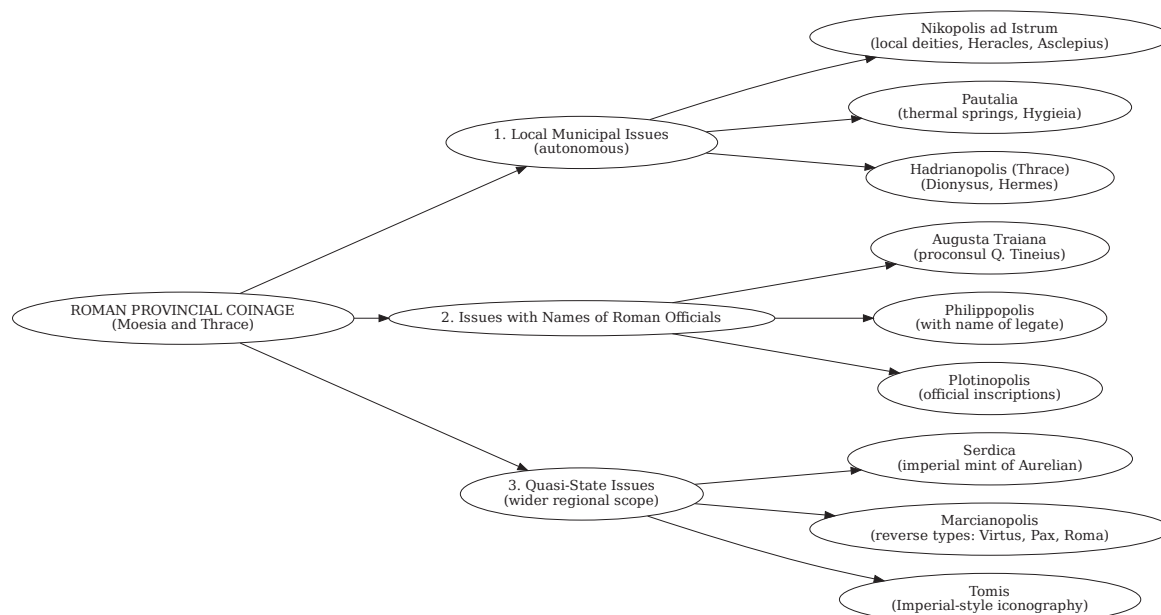

Fig. 1. Classification of the provincial coinage in Moesia and Thrace
Ryc. 1. Klasyfikacja mennictwa prowincjonalnego w Mezji i Tracji

⁵ Levick 1982, pp. 104–110; Burnett, Amandry, Ripollès 1992, pp. 6–8; Howgego *et al.* 2005, pp. 3–5; Weiss 2005, p. 58.

⁶ Levick 1982, pp. 114–115; Howgego *et al.* 2005, pp. 49–51, Heuchert 2005, pp. 40–44; Weiss 2005, pp. 60–65.

The article focuses on the provincial coinage from the territories of Moesia and Thracia, analysed chronologically and quantitatively. The aim of the study is to capture the dynamics of local development in these provinces, with particular reference to the intensity of coin emissions during the reigns of different Roman emperors. The starting point for the analysis is data obtained from publicly available and recognised numismatic portals, such as RPC Online (Roman Provincial Coinage Online), WildWinds, ACSearch, CoinArchives, and Forum Ancient Coins, which compile documentation of provincial coins based on museum sources, auction archives, and private collections.⁷

Basing the analysis on a number of known coin types⁸ attributed to specific rulers, correlated with the length of their reign, made it possible to determine the average number of emissions per year. This method, although limited by the incompleteness of the source material, enabled the identification of periods of increased minting activity and therefore of moments of political, military, or economic significance.⁹ This approach allows us to not only to capture the chronological patterns in minting, but also to outline the broader political and administrative trends that influenced the functioning of provincial mints. Calculating the average number of coin types falling into each year of the reign of a given ruler reveals periods of particularly intense minting.

In the first stage of the analysis, a summary table was prepared covering the totality of the available data on provincial coins from Moesia and Thracia, treating the two provinces as a single area of analysis (Table 1). Such a compilation revealed the overall scale and rhythm of coin emissions in the Balkan region over a long diachronic perspective. However, in the next step, the data was analysed separately for administrative units – Moesia Inferior (Table 2) and Thracia (Table 3) – which enabled more detailed regional comparisons and identification of differences in the organisation and functioning of local mints. Indeed, the individual towns of these provinces responded differently to impulses coming from the centre of the Empire, adapting the intensity and nature of their monetary production to local conditions – such as the presence of military camps, urban development, economic needs, or relations with the population of neighbouring territories. The summaries

⁷ Today, publicly accessible numismatic portals play an extremely important role in the development of ancient coinage research, not only as tools for popularising knowledge, but also as rich repositories of photographic documentation used by researchers and academic institutions alike. However, it should be borne in mind that, in the case of scholarly studies, each recorded specimen should be approached critically, both in terms of authenticity as well as typology, chronology, or provenance attribution.

⁸ In this analysis, the term ‘coin type’ refers to a distinct reverse design, defined by its iconography and legend, regardless of variations in obverse portraiture or minor stylistic differences. This definition follows the typological conventions adopted in the *Roman Provincial Coinage* project. A coin type is thus not an individual specimen, but a category encompassing all coins that share the same reverse motif and inscription. See: Burnett, Amandry, Ripollès 1992, Introduction, esp. pp. 6–7.

⁹ Moushmov 1912, pp. xi–xiv; Varbanov 2005, *Introduction*.

presented here are, therefore, not only statistical in nature, but provide a starting point for in-depth research into the dynamics of provincial coinage in this part of the vast entity that was the Roman Empire.

Table 1. Number of coin types issued by emperors in Moesia (Inferior, Superior) and Thrace

Tabela 1. Liczba typów monet emitowanych przez cesarzy w Mezji (Dolnej, Górnej) i Tracji

Emperor	Years of reign	Number of known coin types¹⁰	Average number of coin types per year of reign
Augustus	41	10+	0.24
Tiberius	22	3+	0.14
Caligula	4	16+	4.00
Claudius	13	16+	1.23
Nero	14	23+	1.64
Vespasian	10	10+	1.00
Titus	2	3+	1.50
Domitian	15	31+	2.07
Nerva	2	9+	4.50
Trajan	19	39+	2.05
Hadrian	21	81+	3.86
Antoninus Pius	23	206+	8.96
Marcus Aurelius	19	351+	18.47
Commodus	15	361+	24.07
Pertinax	1	4+	4.00
Clodius Albinus	4	3+	0.75
Septimius Severus	18	1109+	61.61
Caracalla	19	1239+	65.21
Geta	14	407+	29.07
Macrinus Diadumenian	1	465+	465.00
Elagabalus	4	584+	146.00
Severus Alexander	13	341+	26.23
Maximinus Thrax	3	142+	47.33
Gordian III	6	945+	157.50
Philip I	5	198+	39.60
Philip II	5	122+	24.40

¹⁰ The '+' sign indicates that the number of coin types given is based on available documentation, but the existence of additional, hitherto unrecorded emissions cannot be excluded. Nevertheless, the data can be considered representative of the general trend and characteristics of coin production.

Emperor	Years of reign	Number of known coin types¹⁰	Average number of coin types per year of reign
Trajan Decius	2	9+	4.50
Trebonianus Gallus	2	19+	9.50
Volusian	2	11+	5.50
Aemilian	1	5+	5.00
Valerian I	8	11+	1.38
Gallienus	15	61+	4.07
Macrianus II	2	1+	0.50
Pupienus	1	1+	1.00
Saloninus	2	2+	1.00
Herennius Etruscus	1	7+	7.00
Hostilian	2	5+	2.50
Civic and semi-autonomous	-	7+	-
Total		6855+	

Table 2. Number of coin types issued by emperors in Moesia Inferior
Tabela 2. Liczba typów monet emitowanych przez cesarzy w Mezji Dolnej

Emperor	Years of reign	Number of known coin types	Average number of coin types per year of reign
Augustus	41	5+	0.12
Tiberius	22	2+	0.09
Caligula	4	9+	2.25
Claudius	13	7+	0.54
Nero	14	8+	0.57
Vespasian	10	3+	0.30
Titus	2	1+	0.50
Domitian	15	10+	0.67
Nerva	2	5+	2.50
Trajan	19	9+	0.47
Hadrian	21	21+	1.00
Antoninus Pius	23	36+	1.57
Marcus Aurelius	19	54+	2.84
Commodus	15	105+	7.00
Pertinax	1	4+	4.00
Septimius Severus	18	542+	30.11
Caracalla	19	345+	18.16

Emperor	Years of reign	Number of known coin types	Average number of coin types per year of reign
Geta	14	150+	10.71
Macrinus / Diadumenian	1	352+	352.00
Elagabalus	4	404+	101.00
Severus Alexander	13	195+	15.00
Maximinus Thrax	3	51+	17.00
Gordian III	6	477+	79.50
Philip I	5	69+	13.80
Philip II	5	57+	11.40
Total		2921+	

Table 3. Number of coin types issued by emperors in Thrace

Tabela 3. Liczba typów monet emitowanych przez cesarzy w Tracji

Emperor	Years of reign	Number of known coin types	Average number of coin types per year of reign
Augustus	41	5+	0.12
Tiberius	22	1+	0.05
Caligula	4	7+	1.75
Claudius	13	9+	0.69
Nero	14	15+	1.07
Vespasian	10	7+	0.70
Titus	2	2+	1.00
Domitian	15	21+	1.40
Nerva	2	4+	2.00
Trajan	19	30+	1.58
Hadrian	21	60+	2.86
Antoninus Pius	23	170+	7.39
Marcus Aurelius	19	297+	15.63
Commodus	15	256+	17.07
Clodius Albinus	4	3+	0.75
Septimius Severus	18	567+	31.50
Caracalla	19	894+	47.05
Geta	14	257+	18.36
Macrinus	1	113+	113.00
Elagabalus	4	180+	45.00
Severus Alexander	13	146+	11.23
Maximinus Thrax	3	91+	30.33

Emperor	Years of reign	Number of known coin types	Average number of coin types per year of reign
Gordian III	6	440+	73.33
Philip I	5	116+	23.20
Philip II	5	64+	12.80
Trajan Decius	2	1+	0.50
Trebonianus Gallus	2	9+	4.50
Volusian	2	11+	5.50
Valerian I	8	7+	0.88
Gallienus	15	59+	3.93
Macrianus II	2	1+	0.50
Pupienus	1	1+	1.00
Saloninus	2	2+	1.00
Civic and semi-autonomous	-	7	-
Total		3853+	

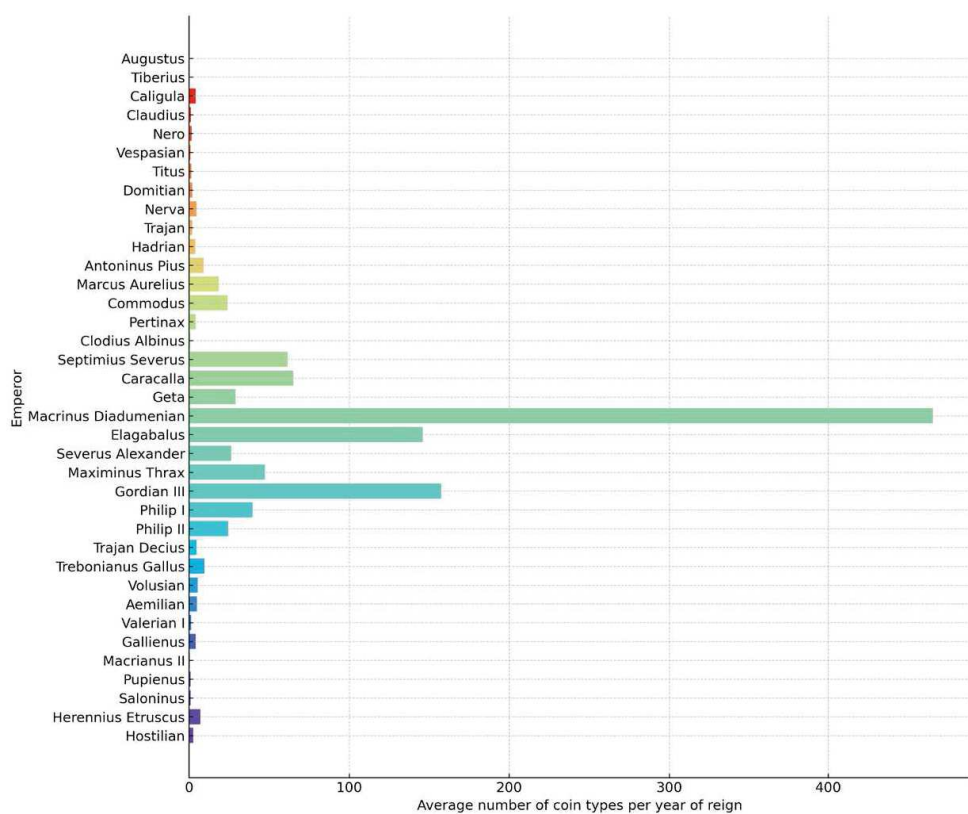

Chart 1. Average number of coin types per year of reign of particular emperors in Moesia (Inferior, Superior) and Thrace

Wykres 1. Średnia liczba typów monet na rok panowania poszczególnych cesarzy w Mezji (Dolnej, Górnej) i Tracji

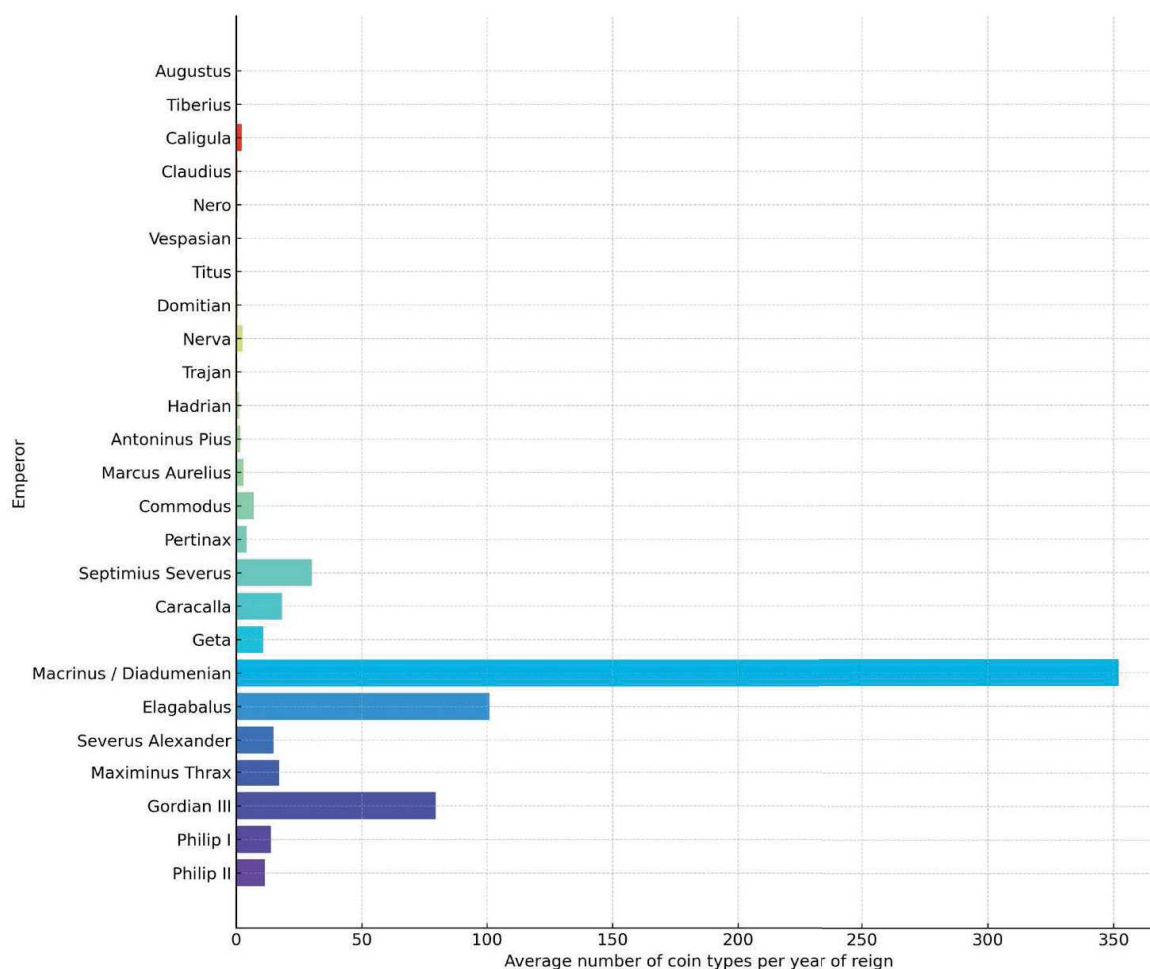

Chart 2. Average number of coin types per year of reign of particular emperors in Moesia Inferior
Wykres 2. Średnia liczba typów monet na rok panowania poszczególnych cesarzy w Mezji Dolnej

Provincial coinage in Moesia Inferior and Thracia developed in parallel between the reigns of Augustus and Saloninus, when it eventually declined (Table 1; Chart 1). In the 1st century AD, minting activity was relatively limited, both in the number of coin types and the range of iconography. This changed in the 2nd century AD, with production increasing, particularly under the last emperors of the Nerva-Antonine dynasty – Marcus Aurelius and Commodus. The trend continued in the following decades, peaking under the Severan dynasty, especially under Macrinus and Diadumenian (Tables 1–3; Charts 1–3).

The analysis does not assume a straightforward correlation between the number of preserved coin types and the actual scale of minting. Instead, these figures are used as a tool to compare the intensity of minting activity during different reigns, despite the incomplete state of the evidence. Against this background, the case of Macrinus and Diadumenian stands out clearly. Although their reigns were very brief, the number of recorded types is exceptionally high. This can be explained by a combination of factors: a sudden surge in minting following the rapid change of power in AD 217, the strategic

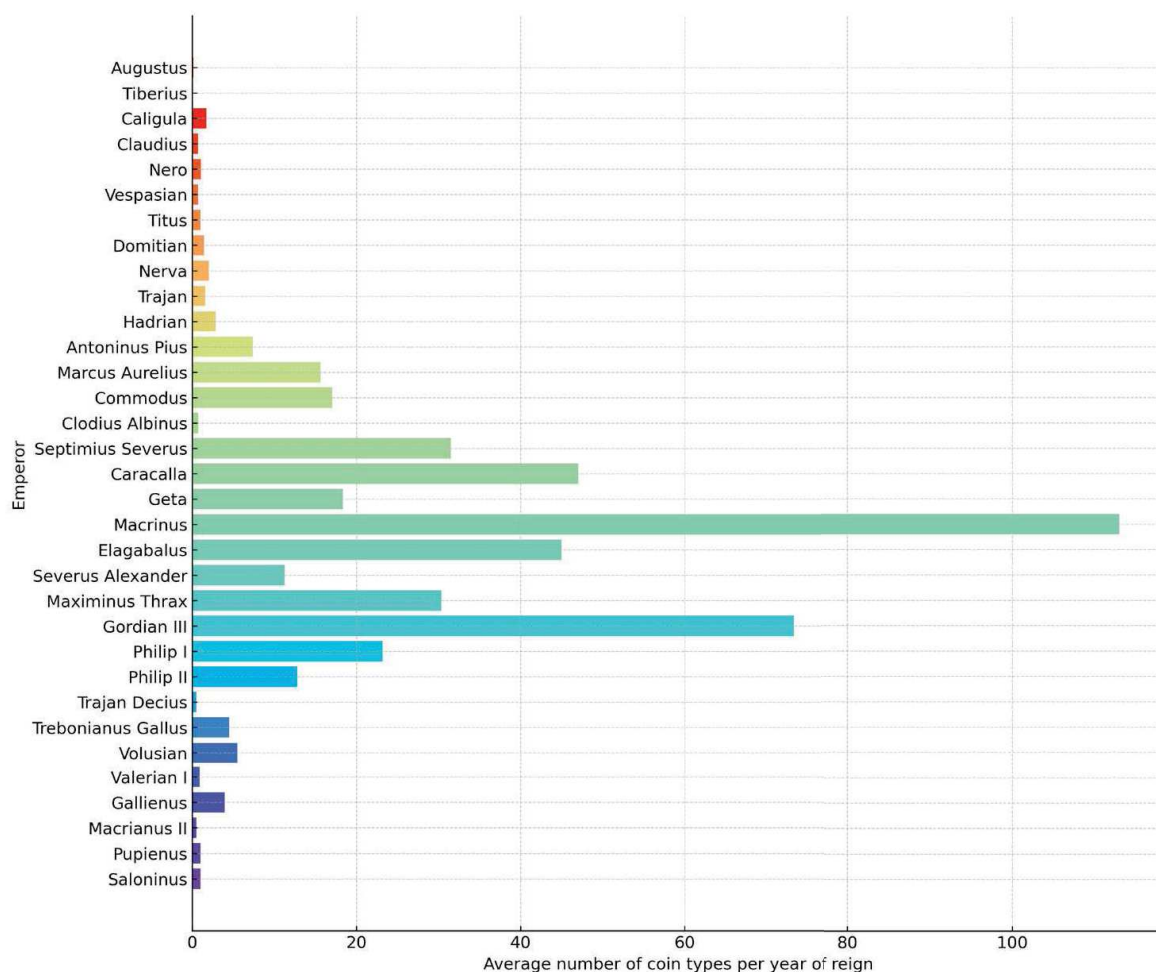

Chart 3. Average number of coin types per year of reign of particular emperors in Thrace

Wykres 3. Średnia liczba typów monet na rok panowania poszczególnych cesarzy w Tracji

importance of the Danubian provinces at that time, and administrative measures that likely stimulated local production. This example shows that even short reigns could give rise to intense and ideologically charged minting activity, leaving a dense but chronologically concentrated numismatic record.

This period is marked by an intensification of minting activity, driven by military presence, a growing demand for propaganda, and the reorganisation of administrative structures in the Danubian provinces.¹¹ Particularly striking is the brief yet prolific reign of certain emperors, which resulted in the production of an unusually large number of coins (Chart 1). In the second half of the 3rd century AD, a gradual decline in minting is evident, culminating in the complete cessation of provincial coinage. This development is closely linked to regional instability, the wider imperial crisis, and changes in central monetary policy, which ultimately brought an end to the system of autonomous municipal issues in Moesia and Thracia.¹²

¹¹ Heuchert 2005, pp. 38–41.

¹² Jurukova 1987, pp. 118–122.

Minting in Moesia Inferior and Thracia shows clear regional dependencies that may indicate differences in Roman monetary policy and local economic and administrative conditions. One of the most visible divisions is the difference between the coastal towns and the inland centres. Towns on the Black Sea and the Propontida (the Greek name for the Sea of Marmara), such as Odessos, Tomis, Mesambria, Sestos or Byzantion, had a long tradition of coinage even before the Roman period.¹³ Mints were active there already in Greek times, but with the Roman conquest, their significance decreased until some of them ceased to strike coins in the 1st century AD. This decline may be attributed to tighter Roman control over the monetary system and a diminished need for local issues in regions that had previously functioned within the Greek monetary economy.

The situation was quite different in inland towns, especially in Moesia Inferior, where new minting centres developed during the Roman period, such as Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis, and Augusta Traiana.¹⁴ Many of these towns did not have a tradition of coinage in before the Roman period, but in the 2nd and 3rd centuries AD they became important provincial centres. Rather than relying on older Greek minting centres, Rome promoted coin production in new locations, probably because of the strategic importance of these towns for administration and military operations.¹⁵

Another important distinction lies in the differing development of minting between Moesia Inferior and Thracia. In Moesia Inferior, minting activity progressed more steadily and consistently. As early as the 1st century AD, some provincial mints were already active and in the 2nd and 3rd centuries AD minting reached its peak.¹⁶ In Thracia, by contrast, provincial minting was marked by greater interruptions. Some towns, such as Abdera, Maroneia, and Mesambria, which had a rich minting tradition in the Greek times, did not produce coins in the 1st century AD.¹⁷ It was not until the 2nd century AD that some regions resumed issuing coins, likely due to changing imperial policies and the growing demand for currency in the provinces. This suggests that the minting traditions of a particular town did not always define its role in the Roman system. In some areas, Rome reduced the activities of former mint centres and centralised production in new locations. Moesia Inferior, with its strategic military importance, exhibited a more stable minting development compared to Thracia, where minting activity experienced more interruptions and resumptions.

¹³ Pick 1898; Moushmov 1912; Schönert-Geiss 1991; Sear 1982; Vasić 2015, pp. 99–100; Varbanov 2005; Karajotov 2009, pp. 36–56; Tachev 2024.

¹⁴ Pick 1898; Moushmov 1912; Schönert-Geiss 1991; Varbanov 2005; Vasić 2015; Tachev 2024.

¹⁵ Jurukova 1987, pp. 97–100; Vasić 1988, pp. 169–172.

¹⁶ Varbanov 2005, s.v. Marcianopolis.

¹⁷ Pick 1898; Moushmov 1912; Karajotov 2007; Karajotov 2009, pp. 36–56.

Table 4. Number of coin types – comparison between the major mints of Moesia and Thracia

Tabela 4. Liczba typów monet – porównanie głównych mennic Mezji i Tracji

Province	Mint	Number of coin types
Moesia Inferior	Nicopolis ad Istrum	904+
	Marcianopolis	843+
	Tomis	712+
Thracia	Philippopolis	620+
	Pautalia	584+
	Deultum	527+

The most active provincial mints in Moesia and Thracia were Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis, and Tomis, all located in Moesia. Nicopolis ad Istrum issued at least 900 coin types, Marcianopolis slightly fewer, and Philippopolis, the leading Thracian mint, issued 620. These mints were notable for their large output and long existence.¹⁸ Following them in terms of minting activity were Pautalia, Deultum, and Hadrianopolis, particularly active during the 2nd and 3rd centuries. In contrast, the activity of such mints as Imbros and Elaeos, with only 8 and 3 coin types, respectively, was much more limited. Other towns, such as Byzantion, Abdera, and Sestos, issued relatively few coins and did not impact the provincial monetary system significantly. While many of these towns had rich traditions of coinage during the Greek times, their importance under Roman rule was marginal.

Table 5. Duration of minting activity in the towns of Moesia and Thracia

Tabela 5. Czas trwania działalności menniczej w miastach Mezji i Tracji

City	Chronological Span	Years of Activity ¹⁹
Tomis	Augustus - Philip I	270
Odesa	Augustus - Gordian III	265
Perinthos	Claudius - Gallienus	225
Philippopolis	Domitian - Gallienus	195
Pautalia	Hadrian - Gordian III	170
Deultum	Trajan - Philip II	150
Hadrianopolis	Hadrian - Philip I	150
Nicopolis ad Istrum	Antoninus Pius - Philip II	145

¹⁸ Schönert-Geiss 1987, pp. 115–119.

¹⁹ The data presented in Table 5 represent the full span between the earliest and latest known coin issues for each city, but should not be interpreted as evidence of continuous minting throughout that entire period. In several cases, such as Plotinopolis, it is likely that minting occurred intermittently, with possible breaks in activity. Overlooking these interruptions could result in misleading interpretations regarding the actual duration of coin production.

City	Chronological Span	Years of Activity¹⁹
Marcianopolis	Hadrian - Philip II	145
Serdica	Marcus Aurelius - Gallienus	140
Dionysopolis	Antoninus Pius - Gordian III	130
Istros	Hadrian - Gordian III	120
Kallatis	Nero - Philip II	120
Anchialos	Hadrian - Gordian III	120
Byzantium	Caligula - Gallienus	120
Coela	Hadrian - Gallienus	110
Bizya	Hadrian - Gallienus	110
Augusta Traiana	Marcus Aurelius - Gallienus	110
Abdera	Tiberius - Marcus Aurelius	100
Apollonia Pontica	Domitian - Gordian III	95
Sestos	Augustus - Philip II	95
Maroneia	Nero - Volusian	90
Trajanopolis	Trajan - Gordian III	90
Plotinopolis	Antoninus Pius - Geta	65
Viminacium	Gordian III - Gallienus	60
Messembria	Septimius Severus - Philip II	60
Topeiros	Antoninus Pius - Geta	60
Nicopolis ad Mestum	Commodus - Geta	50
Elaeos	Commodus	15
Imbros	Augustus – 2nd century	120 (estimated)

The longest-lasting provincial mints in Moesia and Thracia were Tomis, Odessos, Perinthos, and Philippopolis, with coin production attested as early as in the 1st century AD and, in many cases, continuing until the mid-3rd century AD (Table 5).²⁰ Such long and continuous activity at these centres reflects their significant role in the monetary system of the region and the ongoing demand for coins during various phases of the provinces' administrative and military development. These mints served numerous rulers and remained integral to the local economy for extended periods. A similarly high level of activity was seen at Nicopolis ad Istrum and Marcianopolis, which,

²⁰ The chronology of activity for individual mints was determined by the presence of coins bearing the names of specific emperors. The earliest issues bearing the emperor's name marked the beginning of a mint's activity, while the latest identified coin types associated with the reigning emperor marked its end. This method is based on the analysis of numismatic material from catalogues, digital databases, and specialised studies, excluding irregular or autonomous issues. It should be noted that this approach does not account for possible interruptions or fluctuations in minting intensity. As such, the chronological range reflects only the documented presence of the mint in numismatic sources.

though not operative until the 2nd century AD during the reign of Hadrian or Antoninus Pius, remained highly active mint centres until the reign of Gordian III or Philip II. Their significance lay more in the scale of production than in the duration of activity, further underscoring their central role in the minting structure of Moesia Inferior.

In contrast to these long-established centres, some mints only operated for a short time, handling a small number of emissions. For example, Elaeos only issued coins during the reign of Commodus, and Imbros only during the autonomous period and under Augustus. Plotinopolis operated at selected times during the reigns of Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Septimius Severus, Caracalla, and Geta. A similar situation is observed in the case of Nicopolis ad Mestum, whose issues focus on the reigns of Commodus, Caracalla, and Geta. The short-lived and limited activity of these mints suggests their secondary importance and dependence on ad hoc political, military, or economic needs.

Particularly prominent among the Moesian centres are Nicopolis ad Istrum (Fig. 2), Marcianopolis (Fig. 3) and Tomis (Fig. 4), which are characterised not only by large numbers of coin types, but also by their important role in the regional monetary economy.²¹ The scale of coin production in these towns can be directly linked to the military importance of Moesia Inferior, a border province that played a key role in the defence system of the Roman Empire. The presence of legionary camps and the need to provide supply facilities for the army may have significantly influenced the intensification of local coinage. Tomis, despite its coastal location, also shows a high level of minting activity, which may indicate its significant role in the military supply system and trade network. As a port on the Black Sea, the town may have acted as a key transport hub, handling the flow of people and goods along the Danubian *limes*, which naturally generated an increased demand for means of payment.²²

Fig 2. One of the most frequently encountered coin types struck in Nikopolis ad Istrum. *Moesia Inferior*, Septimius Severus, AE27, AD 193–211. Image: © Corpus Nummorum, CN type 22481, <https://www.corpus-nummorum.eu/types/22481>. Licensed under CC BY-NC-SA 4.0

Ryc. 2. Jeden z najczęściej spotykanych typów monet bitych w Nikopolis ad Istrum. *Mezja Dolna*, Septymiusz Sewer, AE27, 193–211 AD. Źródło: © Corpus Nummorum, CN typ 22481, <https://www.corpus-nummorum.eu/types/22481>. Licencja CC BY-NC-SA 4.0

21 Varbanov 2005, Hristova, Jekov 2006; Isvoranu 2009.

22 Heuchert 2005, pp. 38–41; Varbanov 2005, *passim*.

Fig 3. One of the most common coin types from Marcianopolis. *Moesia Inferior*, Septimius Severus & Julia Domna, AE ca. 27, ca. AD 209–211. Image: © Corpus Nummorum, CN coin 31489, https://www.corpus-nummorum.eu/CN_31489. Licensed under CC BY-NC-SA 4.0

Ryc. 3. Jeden z najczęstszych typów monet z Marcianopolis. Mezja Dolna, Septymiusz Sewer i Julia Domna, AE ok. 27, ok. 209–211 AD. Źródło: © Corpus Nummorum, CN moneta 31489, https://www.corpus-nummorum.eu/CN_31489. Licencja CC BY-NC-SA 4.0

Fig 4. One of the most common coin types from the mint of Tomis. *Moesia Inferior*, Gordian III & Tranquillina, AE26, 238–244 AD. Approximate diameter. Image: © Corpus Nummorum, CN coin 25497, https://www.corpus-nummorum.eu/CN_25497. Licensed under CC BY-NC-SA 4.0

Ryc. 4. Jeden z najczęstszych typów monet z mennicy w Tomis. *Mezja Dolna*, Gordian III i Trankwilina, AE26, 238–244 AD. Średnica przybliżona. Źródło: © Corpus Nummorum, CN moneta 25497, https://www.corpus-nummorum.eu/CN_25497. Licencja CC BY-NC-SA 4.0

Unlike *Moesia Inferior*, Thracia did not have a strong military presence. It was not a frontier province, and its economy relied more on agriculture and trade than on the operations of legions. While there were large mints in Thracia, such as Philippopolis, Serdica, and Pautalia, they did not achieve the same level of production as those in *Moesia Inferior*. The analysis of coin types shows that even the largest Thracian mints did not match any of the top three mints of *Moesia Inferior*. Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis, and Tomis minted coins in far greater numbers than any of the Thracian mints (Table 4). Notably, Tomis, which ranked third in *Moesia*, had a higher number of issues than Philippopolis, the largest mint in Thracia. Nicopolis ad Istrum, with 904 coin types, and Marcianopolis, with 843 coin types, significantly surpassed Philippopolis, which minted 620 types. Even Tomis, the third-largest mint in *Moesia Inferior*, reached 712 types, surpassing the most active mint in Thracia (Table 4).

Table 6. Similarities between the provincial minting of Moesia Inferior and Thracia

Tabela 6. Podobieństwa w mennictwie prowincjonalnym Mezji Dolnej i Tracji

Category	Moesia Inferior	Thracia
Duration of minting activity	From Augustus (27 BC) to Saloninus (260 AD).	From Augustus (27 BC) to Saloninus (260 AD).
The greatest intensification of minting	The 3 rd century, especially the period of the Severan dynasty (193–235 AD).	The 3 rd century, especially the period of the Severan dynasty (193–235 AD).
The most active emperors	Macrinus / Diadumenian Elagabalus Gordian III	Macrinus / Diadumenian Gordian III Elagabalus and Caracalla
Increase in coin issuance	Gradual increase since Antoninus Pius (1.57 types of Average coin types/year), sharp increase under Septimius Severus.	Gradual increase since Antoninus Pius (7.39 types of Average coin types/year), sharp increase under Septimius Severus.
Highest coin issuance	Septimius Severus 542 coin types Gordian III 477 coin types Elagabalus 404 coin types	Caracalla 894 coin types Septimius Severus 567 coin types Gordian III 440 coin types
The sudden decline of minting	After 260 AD, coin production almost completely disappears.	After 260 AD, coin production almost completely disappears.

Table 7. Differences between the provincial minting of Moesia Inferior and Thracia

Tabela 7. Różnice w mennictwie prowincjonalnym Mezji Dolnej i Tracji

Category	Moesia Inferior	Thrace
Number of mints	7 cities issuing coins.	22 cities issuing coins.
Diversity of minting centers	Coinage concentrated in a few major cities (e.g. Nikopolis ad Istrum, Marcianopolis).	Greater number of small and medium-sized mints, widely dispersed geographically.
Total number of coin types	2,921+ coin types	3,853+ coin types
Average coin types per emperor	Generally lower averages, with isolated extreme peaks (e.g. Macrinus / Diadumenian).	More emperors reach high averages, broader distribution of high minting activity.
Emperors with exceptionally high output	Macrinus / Diadumenian (352 types/year), Elagabalus (101 types/year).	Caracalla (47.05 types/year), Marcus Aurelius (15.63), Commodus (17.07) – consistently higher figures in Thrace.
Distribution of minting activity	Smaller number of issues concentrated in few cities.	Much larger number of issues spread across many cities.
Peak production	Few extreme highs under individual emperors.	Sustained high levels under multiple emperors.

Category	Moesia Inferior	Thrace
Role of local mints	Dominance of Nikopolis ad Istrum and Marcianopolis.	No single dominant mint; much greater diversity of local centers.
Expression of local identity	Local motifs concentrated in a limited range of cities.	More varied iconography and local symbols due to higher number of minting cities.
Significance during 2nd–3rd centuries CE	Increased activity, but mainly in select centers.	Thrace emerges as one of the empire's most significant provincial minting regions.

A comparison of the dynamics of provincial minting in Moesia Inferior and Thracia reveals important similarities, indicating the convergent development of minting systems in the two Balkan provinces (Table 6). The first notable point is the identical chronological range of minting activity, from the reign of Augustus to the end of the reign of Saloninus. This demonstrates the parallel integration of these regions into the provincial monetary system for over two and a half centuries. In both provinces, there was a significant increase in coinage during the 3rd century AD, particularly under the Severan dynasty (193–235), marking the peak of minting activity. The most active issuers in both regions were the same emperors, including Septimius Severus, Caracalla, Geta, Macrinus, Diadumenian, Elagabalus, Gordian III, and Philip I, which reflects a consistent local response to the propaganda and economic demands of the central authority (Table 6). The growth trajectory is also similar: after relatively moderate issuance intensity under Antoninus Pius, coin production sharply increased under Septimius Severus. The highest production levels occurred during the reigns of Macrinus, Diadumenian, and Elagabalus, whose issues significantly exceeded the annual averages of earlier rulers (cf. Table 6).

It is noteworthy that the decline of provincial minting occurs almost simultaneously in both provinces after 260 AD. Lack of coin issues after the death of Saloninus indicates a deep monetary and administrative crisis in the region, linked to political changes and the reorganisation of the system of mints within the Roman Empire. Although it is often assumed that the cessation of provincial minting in Moesia and Thrace occurred after the death of Saloninus (AD 260), this generalisation does not apply uniformly. In the case of Nikopolis ad Istrum, coin production appears to have ended much earlier, with the last securely dated issues belonging to the reign of Trajan Decius (AD 249–251). This suggests that the chronology of provincial mint closures varied considerably by city and may have been influenced by local political and military circumstances.

Although Moesia Inferior had the most active mints, the total number of coin types minted in Thracia was greater. This is mainly due to the difference in the organisation of mint networks in the two provinces. Moesia Inferior had fewer mints (8),

but they were very active and concentrated, especially Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis, and Tomis, which issued coins in huge quantities. In Thracia, on the other hand, there were as many as 22 mints, which individually produced fewer coins than the largest mints in Moesia, but their total output exceeded that of Moesia Inferior.

One important reason for the discrepancy in minting activity between Moesia Inferior and Thracia is the difference in their economic and administrative structures. Thracia, being territorially larger and with a more dispersed structure, had mints located in a number of towns – ports, such as Mesambria and Apollonia Pontica, and commercial and administrative centres, like Philippopolis, Serdica, and Pautalia. In contrast, minting in Moesia Inferior was more concentrated, likely focused on supporting the Roman troops stationed along the Danube (Table 7). Another contributing factor was the variation in the operational duration of mints. Some Thracian mints may have been active for longer periods, allowing them to issue more coin types, despite their lower annual output compared to Moesia. Furthermore, minting in Moesia Inferior was more centralised, with the main mints playing a dominant role in production. Conversely, Thracia's minting system was more decentralised, with many towns minting coins for their own local purposes, even if their output was less significant (Table 7).

An analysis of provincial minting in Moesia Inferior and Thracia shows a consistent pattern of development in both minting systems, marked by a significant peak in the 3rd century AD and a sharp decline in activity after the death of Saloninus. Although both provinces followed a similar chronological trajectory and responded to the same political and military stimuli, there are clear differences in minting structures. Moesia Inferior, with the dominant centres in Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis, and Tomis, focused coin production in a few key locations. In contrast, Thracia followed a more dispersed model, with a larger number of less active mints. Ultimately, comparing the operational duration and issuance intensity of these mints provides valuable insights into the organisational and functional mechanisms of the provincial monetary systems in the Balkans. It also sheds light on their role within the administrative, military, and ideological framework of the Roman Empire.

BIBLIOGRAPHY

- Burnett A., Amandry M., Ripollès P.P. 1992. *Roman Provincial Coinage*, vol. I, *From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 BC – AD 69)*, London – Paris.
- Butcher K. 1988. *Roman Provincial Coins. An Introduction to the Greek Imperials*, London.
- Heuchert V. 2005. *The Chronological Development of Roman Provincial Coin Iconography*, [in:] C. Howgego, V. Heuchert, A. Burnett (eds), *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Oxford, pp. 29–56.
- Hristova N., Jekov G. 2006. *The Local Coinage of the Roman Empire – Moesia Inferior, 1st – 3rd Century AD, Marcianopolis*, Blagoevgrad.

- Howgego C. 1995. *Ancient History from Coins*, London – New York.
- Howgego C., Heuchert V., Burnett A. (eds) 2005. *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Oxford.
- Isvoranu T. 2009. *Contribuții la studiul circulației monetare la Tomis pe baza colecției Institutului de Arheologie Vasile Pârvan (sec. VI a.Chr.–VII p.Chr.)*, București (PhD thesis).
- Jurukova J. 1987. *Monetosečeneto na gradovete v Dolna Mizija i Trakija II–III v.: Chadrianopol*, Sofia.
- Karajotov I. 2007. *Le monnayage de Messambria et les Monnayages d'Apollonia, Odessos et Dionysopolis*, [in:] D.V. Grammenos, E.K. Petropoulos (eds), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2*, Oxford, pp. 127–174.
- Karajotov I. 2009. *The Coinage of Mesambria*, vol. II, *Bronze Coins of Mesambria*, Burgas.
- Krzyżanowska A. 1970. *Monnaies coloniales d'Antioche de Pisidie*, Varsovie.
- Levick B. 1982. *Propaganda and the Imperial Coinage*, *Antichthon* 16, pp. 104–116.
- Moushmov N.A. 1912. *Antični moneti na Balkanskija poluostrov i monetite na bălgarskite care/ Ancient Coins of the Balkan Peninsula*, Sofia.
- Oppermann M. 2007. *Stadt und Herrscherbild im Römischen Kaiserreich: Untersuchungen zur Darstellung von Kaiser und Mitgliedern des Kaiserhauses auf städtischen Münzen*, Berlin.
- Pick B. 1898. *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. Die antiken Münzen von Dacien und Möesien*, vol. I/I, Berlin.
- Price M.J., Trell B.L. 1991. *Coins and Their Cities. Architecture on the Ancient Coins of Greece, Rome, and Palestine*, London.
- Schönert-Geiss E. 1987. *Griechisches Münzwerk: Die Münzprägung von Maroneia*, Berlin.
- Schönert-Geiss E. 1991. *Die Münzprägung von Augusta Traiana und Traianopolis*, *Griechisches Münzwerk* 31, Berlin.
- Sear D.R. 1982. *Greek Imperial Coins and Their Values. The Local Coinages of the Roman Empire*, London.
- Tachev N. 2024. *The Coinage of Nicopolis ad Mestum*, Sofia.
- Varbanov V. 2005. *Greek Imperial Coins and Their Values*, vol. II, *Thrace: from Abdera to Pautalia*, Bourgas.
- Vasić M.R. 1988. *The Circulation of Bronze Coinage at the End of the 4th and Beginning of the 5th Centuries in Moesia Prima and Pannonia Secunda*, [in:] P. Kos, Ž. Demo (eds), *Studia numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik oblata*, Ljubljana, pp. 165–184.
- Vasić M.R. 2015. *Ostave rimskog novca iz III veka sa teritorije Srbije – pregled i analiza*, *Zbornik Narodnog muzeja – Beograd XXII.1*, pp. 97–130.
- Weiss P. 2005. *Cities and their money*, [in:] C. Howgego, V. Heuchert, A. Burnett (eds), *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Oxford, pp. 57–68.

DYNAMIKA MENNICTWA PROWINCJONALNEGO W MIASTACH TRACJI I MEZJI

(Streszczenie)

Artykuł stanowi kompleksową analizę działalności menniczej w prowincjach Mezja Dolna i Tracja od czasów Augusta do końca panowania Salonina (ok. 260 r. n.e.). Głównym celem badania jest ukazanie zróżnicowania intensywności i czasu trwania emisji monet prowincjonalnych w poszczególnych miastach oraz porównanie charakteru działalności menniczej w obu prowincjach. Podstawą analizy są dane zaczerpnięte z katalogów numizmatycznych (m.in. *Roman Provincial Coinage*, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*) oraz internetowych baz danych, takich jak OCRE i RPC Online. Dane te zostały zestawione w formie tabelarycznej, uwzględniającej liczbę znanych typów monet oraz okres funkcjonowania mennic.

W części wstępnej autorka przedstawia ramy chronologiczne badania i metodologię – skupiając się na analizie typów monet jako wyznaczniku aktywności menniczej. Podkreśla, że liczba typów nie przekłada się bezpośrednio na liczbę wybitych egzemplarzy, ale dobrze odzwierciedla zmienność ikonografii i intensywność produkcji. Wskazuje również na trudności interpretacyjne związane z różnym stanem opracowania źródeł dla poszczególnych miast.

W części analitycznej zestawione zostały dane dla kilkunastu miast Tracji (np. Augusta Traiana, Anchialos, Hadrianopolis, Philippopolis) i Mezji Dolnej (np. Nikopolis ad Istrum, Marcianopolis, Tomis, Odessos, Istros). Wyniki pokazują wyraźny wzrost aktywności menniczej w II w., z kulminacją w III w. n.e., szczególnie w okresie dynastii Sewerów (193–235), który autorka interpretuje jako czas szczególnej mobilizacji środków finansowych na potrzeby wojska oraz zwiększonej aktywności propagandowej. Za panowania cesarzy Sewerów wiele miast prowincjonalnych wybijało monety z rozbudowaną ikonografią, prezentującą zarówno wizerunki cesarskie, jak i lokalne bóstwa, personifikacje prowincji, symbole wojskowe czy sceny kultowe.

Analiza porównawcza pokazuje istotne różnice między obiema prowincjami. W Mezji Dolnej dominują duże i aktywne centra mennicze, takie jak Nikopolis ad Istrum i Marcianopolis, które emitują dużą liczbę typów przez długi czas – co może świadczyć o centralizacji produkcji i jej powiązaniu z garnizonami wojskowymi. W Tracji natomiast obserwujemy większą liczbę mennic, z których większość działała krótko i wytwarzała ograniczoną liczbę emisji. Zdaniem autorki może to odzwierciedlać inne mechanizmy organizacji władzy lokalnej i mniejszy wpływ stałych garnizonów.

W artykule wskazano również na ważne zjawisko wygaszenia działalności menniczej po około 260 r. n.e. – zbieżne w czasie z reformami pieniężnymi i upadkiem wielu lokalnych struktur administracyjnych. Autorka zwraca uwagę, że mimo braku formalnego zakazu, po tej dacie żadna z mennic prowincjonalnych w Tracji i Mezji Dolnej nie wznowia produkcji, co może być efektem centralizacji systemu monetarnego i marginalizacji lokalnych ośrodków w nowym modelu zarządzania imperium.

Ostateczne wnioski podkreślają znaczenie prowincjonalnych emisji nie tylko jako środka płatniczego, lecz także jako źródła do badań nad funkcjonowaniem administracji prowincjonalnej, polityką wizerunkową dynastii cesarskich i lokalną tożsamością społeczności miejskich.

Artykuł wnosi istotny wkład do badań nad numizmatyką rzymską, ukazując złożoność systemu monetarnego na Bałkanach oraz zróżnicowanie lokalnych modeli produkcji monetarnej w kontekście zmian politycznych i militarnych III w. n.e.

Adres autorki/The author's address:

Dr hab. Renata Ciołek, prof. UW

Faculty of Archaeology, Warsaw University

Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warsaw, Poland

renataciolek@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1001-0726>

ARKADIUSZ PANIC
ALEKSANDRA PANKIEWICZ
JAKUB KAROL PAWLICKI

ARABIC DIRHAMS AND OTHER TRADE RELATED ARTEFACTS FROM ŁOZINA, DŁUGOŁĘKA COMMUNE, LOWER SILESIAN VOIVODESHIP

ABSTRACT: Research in Łozina (Długołęka Commune) has not only provided interesting observations about the development, function and disappearance of an extensive 10th-century settlement complex, but has also produced new finds of Arab dirhams. The discovery of these coins is of significant value, as such specimens are seldom unearthed in the context of settlement sites, but rather in the form of hoards. The article presents the aforementioned dirhams and other items from this site that are associated with trade. They also include coins from later times (Prague groschen) and weights. Both the function and the early medieval date of the latter have been questioned. Nevertheless, the analysis concentrates on the dirhams themselves, comparing them with other 10th-century finds from Silesia. Their discovery in Łozina illustrates the importance of this centre in the second half of the 10th century, but it is also a point of discussion about the course of local and supra-local trade routes at that time.

ABSTRAKT: Badania w Łozinie (gm. Długołęka) dostarczyły nie tylko ciekawych spostrzeżeń dotyczących rozwoju, czasu funkcjonowania i zaniku rozległego kompleksu osadniczego z X w., ale przyniosły też nowe odkrycia dirhamów arabskich. Znaleziska te są o tyle cenne, że monety tego typu rzadko występują w kontekście osadniczym, a zdecydowanie częściej w skarbach. W artykule zaprezentowano wzmiankowane dirhamy oraz inne przedmioty z tego stanowiska łączone z handlem. Wśród nich były również monety o młodszej metryce (grosz praski) oraz odważniki. Zakwestionowano zarówno funkcję, jak i wczesnośredniowieczną metrykę tych ostatnich. Skupiono się na samych dirhamach, porównując je z innymi znaleziskami z X w. ze Śląska. Ich odkrycie w Łozinie obrazuje znaczenie tego ośrodka w 2. połowie X w., lecz jest także punktem do dyskusji nad przebiegiem lokalnych i ponadlokalnych szlaków handlowych w tym czasie.

KEYWORDS: Arabic dirhams, trade contacts, 10th century, Wrocław, Silesia

SŁOWA KLUCZOWE: arabskie dirhamy, kontakty handlowe, X wiek, Wrocław, Śląsk

INTRODUCTION

Collections of Arabic dirhams, which are very numerous in hoards from the 10th century or the beginning of the 11th century from the areas of Greater Poland, Pomerania and Silesia, are much less common in cemeteries or settlement sites. During the previous year, numismatic items unearthed in a stronghold in Łozina, Długołęka Commune, Lower Silesian Voivodeship (Fig. 1), were incorporated into the assemblage of coins of this type originating from strongholds and settlements, thereby augmenting the corpus of such items known from Silesia.

Silesia, as a historical land, is an entity created relatively late in historiography.¹ This name should only be used in reference to the 12th century and later times, but so far, no alternative terminology has been proposed for the 10th century, so we will use this term, although only in a territorial rather than political sense. To explain the circulation of dirhams in this region, it is essential to provide a concise overview of the discoveries of hoards and individual coins from this area, including specimens from Łozina.

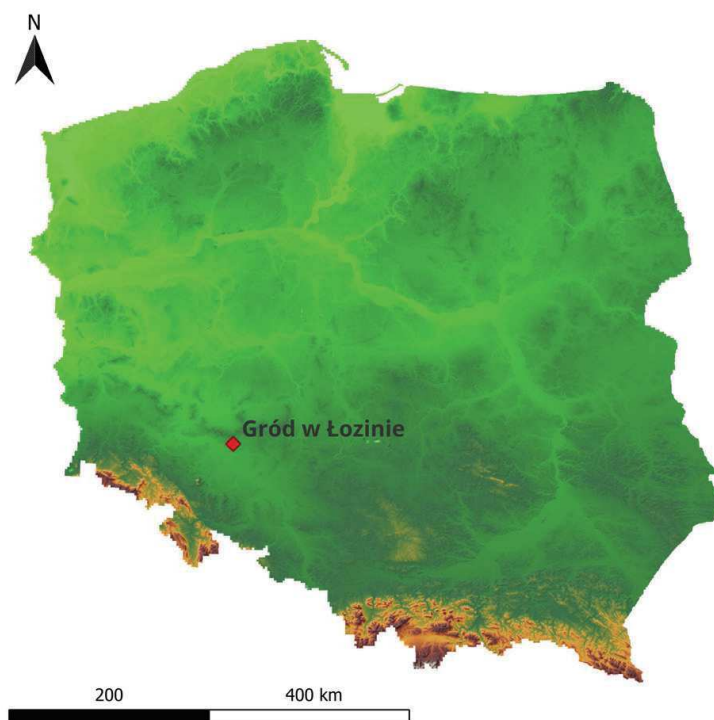

Fig. 1. Location of Łozina on the map of Poland, elaborated by J.K. Pawlicki

Ryc. 1. Usytuowanie Łoziny na mapie Polski, oprac. J.K. Pawlicki

The complex of sites in Łozina (the stronghold and several nearby settlements) is located in the immediate vicinity of the city of Wrocław, approximately 15 km in a straight

¹ Paszkiewicz 2023, pp. 77–131.

line from the hillfort on Ostrów Tumski on the south side and only 3.5 km from the Trzebnickie Hills in the north. The stronghold in Łozina itself was built as a typical low-land, ring-shaped structure, with the original shape of an almost perfect circle with a diameter of about 70 m (counting the diameter at the top of the embankment). Currently, the stronghold is only partially preserved. Apart from the relatively small hillfort, the settlement complex in Łozina also includes settlements (suburbs?) adjacent to the main defensive structure from the east, north and west. In this shape, the fortified complex has a significant size of approximately 11 ha (Fig. 2a). Furthermore, during the construction of the S8 expressway, a complex of early medieval settlements was discovered approximately 500–700 m to the north (sites Łozina 16, 17, 18; Fig. 2a). The presence of an early medieval cemetery, mentioned quite enigmatically in archival sources, cannot be ruled out. Even when considering the uncertain elements, the entire settlement complex, which includes a large stronghold complex, represents a highly extensive settlement structure, which is typical of centres of greater importance. The stronghold and most of the settlements functioned mainly in the second half of the 10th century. Only one of the settlements (site Łozina 18) is slightly older, dating back to tribal times, while the remaining settlements (sites 16 and 17) date back to the 11th century, although at that time there was no stronghold complex and the intensity of land development on sediments decreased

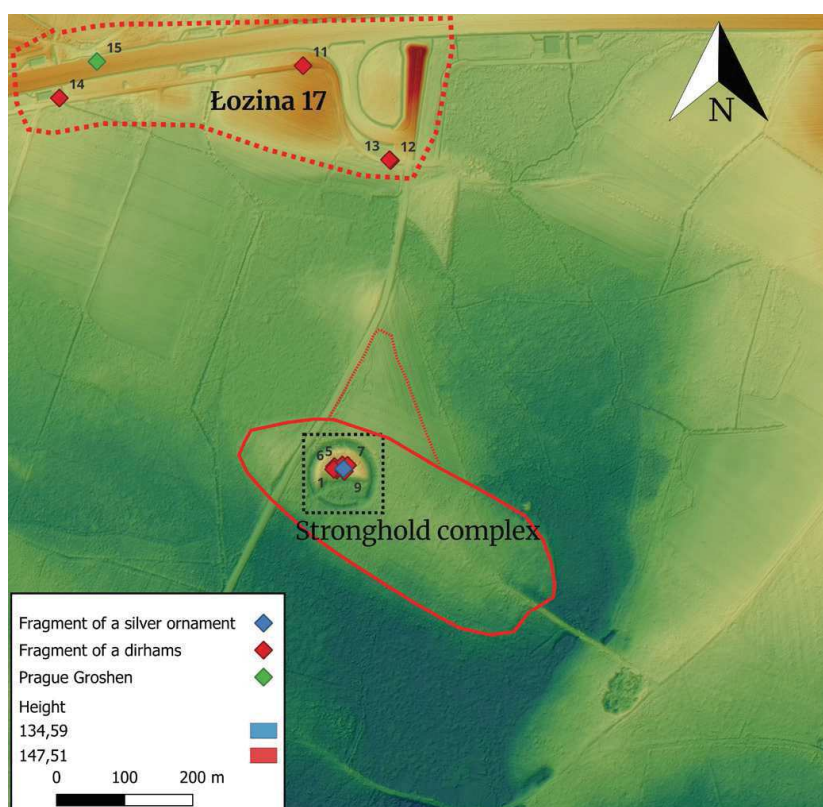

Fig. 2a. The settlement complex in Łozina with marked finds of coins, elaborated by J.K. Pawlicki

Ryc. 2a. Kompleks osadniczy w Łozinie z zaznaczonymi znaleziskami monet, oprac. J.K. Pawlicki

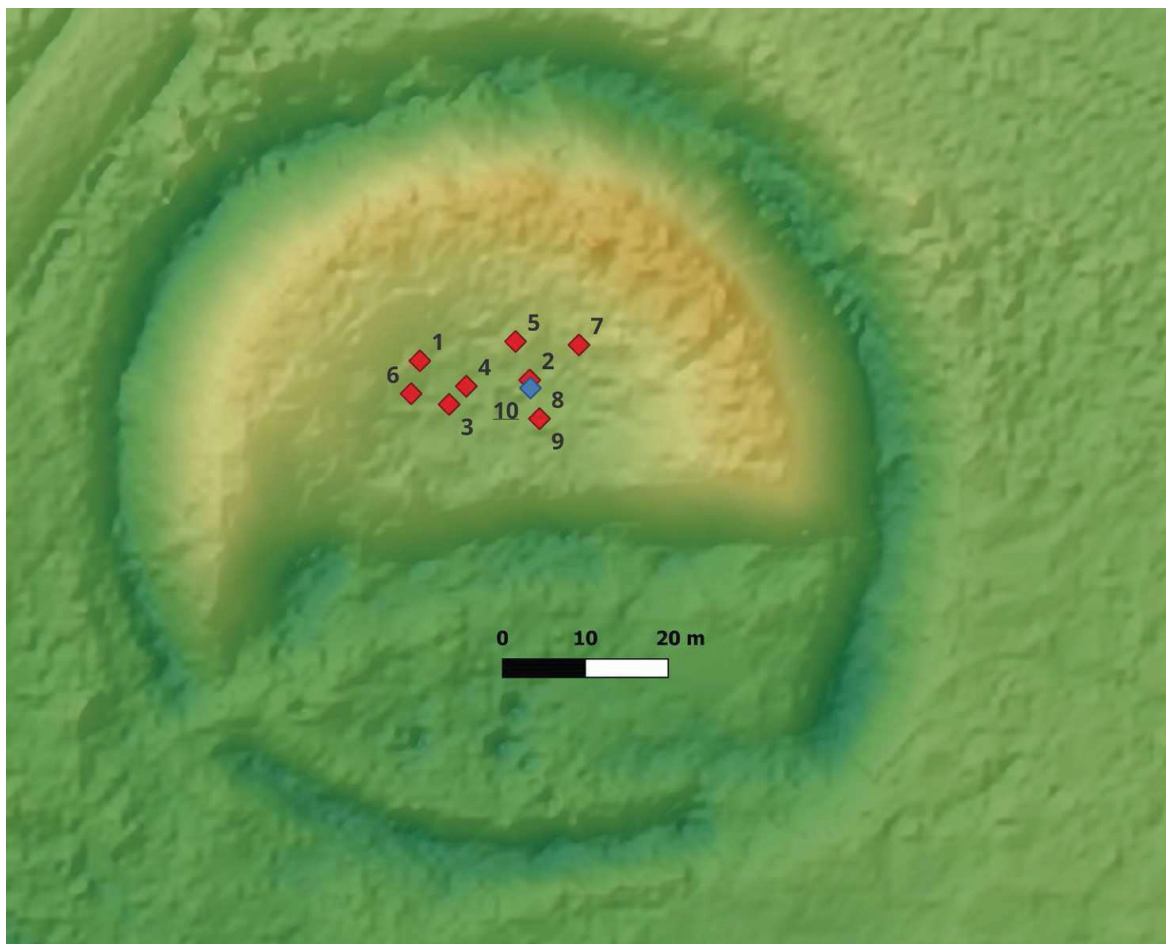

Fig. 2b. The area of the hillfort with marked finds of coins and ornaments, elaborated by J.K. Pawlicki
 Ryc. 2b. Obszar grodziska z zaznaczonymi znaleziskami monet i ozdób, oprac. J.K. Pawlicki

significantly.² Until recently, only pottery was the basis for dating. The proposed chronology is also confirmed by the coin fragments mentioned above.

In Poland, both in early medieval hoards and single finds, there are, among other items, Arabic coins. The earliest Arabic coins in the hoards date back to the 8th century, the youngest ones to the turn of the 10th and 11th centuries. Dirhams from the 9th–10th centuries predominate, most often minted by the Samanid emirs.³

MATERIALS AND METHODS

In the autumn of 2022, during metal-detecting survey, six small silver coin fragments were found at the stronghold (cat. nos 1–6). Three more pieces and a fragment of a silver ornament were found during another survey in November

² Pankiewicz, Rodak 2019; also observations based on verification research of the authors.

³ Malarczyk 2015, *passim*.

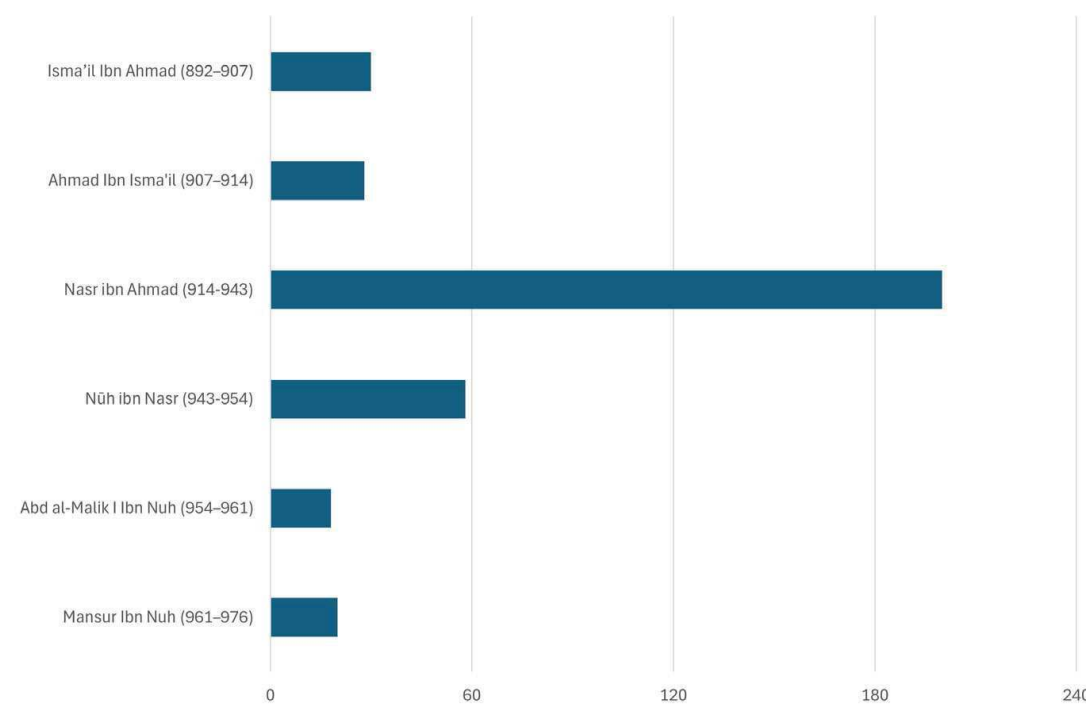

Fig. 3. Coins of Samanid rulers in Silesia

Ryc. 3. Znaleziska monet władców samanidzkich z terenu Śląsku

2023 (cat. nos 1–10). Additionally, four other coin fragments come from archival research (from 2008–2010) in the nearby settlement of Łozina 17 (cat. nos 11–14). A fragment of a Prague groschen (cat. no. 15) and six items that were initially identified as weights (cat. nos 16–21) were also found there.⁴ The classification of the latter raises some doubts. Like the Prague groschen mentioned above, they also differ from the rest of the assemblage, but they will be included in the study, not to omit these finds. All finds were tracked using GPS and mapped (Fig. 2a, b).

FINDS

Arabic dirhams

The recognized coins were issues for two Samanid emirs. The Silesian hoards contain most of the Samanid coins. The coins of Nasr ibn Ahmad (914–943) are the most numerous, followed by those of Nūh ibn Nasr (943–954). The dependency data is presented in Graph (Fig. 3).

⁴ The coins were discovered during research prior to the construction of the S8 expressway. Information about the discovery of coins was included in AZP-cards, but without specifying what the finds were. The coins were made available to us for the study of the site by researcher Sławomir Żółkowski, to whom we would like to thank him for all his help.

In the stronghold and at the site of Łozina 17, single fragments of Arabic coins were found. Two fragments may mark the *terminus post quem* for the hillfort: a fragment of a coin of Nasr ibn Ahmad for the years 916–917 AD (cat. no. 5) and a fragment of dirham of Nuh ibn Nasr for 943–954 AD (cat. no. 7). The third of the coins identified is a fraction of a dirham of Nūḥ ibn Naṣr (943–954 AD) or Nūḥ ibn Maṣṣūr, who ruled in 976–997 AD (cat. no. 11). In the case of the last of them, if its minting related to the person of the second ruler, it could come from the final period of use of the defensive structure in Łozina. Due to the considerable fragmentation of the coins the identification of the remaining coins was impossible (cat. nos 1–4, 6, 9, 12–14). The best-preserved fragments that could be read were approximately 1/4–1/8 of their original size (cat. nos 5, 7, 11). Typically, these fragments were much smaller, ranging from 1/10 to 1/24 of their original size (cat. nos 1–4, 6, 8, 9, 12, 13). It is noteworthy that some finds were standardised to 1/12 (cat. nos 6, 12), 1/16 (cat. nos 3, 4) and 1/24 (cat. nos 8, 13) of their original size. They often weighed around 0.2 g (cat. nos 2–4, 6, 14) or half that amount (cat. nos 8, 9, 13). In hoards with more fragmented coins, this degree of fragmentation is repetitive and is probably due to the use of fragments weighing around 0.2 g in small transactions.⁵

Prague groschen

During the Late Middle Ages in Central and Eastern Europe in the 14th–15th century, Prague groschen minted in Kutná Hora was used for payments and for the collection of silver.⁶ The coin found in Łozina was minted in the years 1346–1348 by Charles IV.

The described coin has not been preserved in its entirety. A fragment of approximately 1/8 of its circumference is missing, and this fragment appears to have been deliberately cut out (cat. no. 14). The phenomenon of cutting out Prague groschen is not rare, especially in Red Ruthenia, but also in other areas, e.g. Bohemia and Silesia. However, the custom was to cut the edge of the coins all around, which was supposed to make them similar to other denominations.⁷ The defect in the coin from Łozina has no such character and is clearly visible.

⁵ Bogucki 2020, pp. 223–224, 230–233.

⁶ Pinta 2015.

⁷ Kotowicz, Śnieżko 2016, with literature.

Objects defined as weights

During the research at the Łozina 17 site, six objects identified as weights were also discovered (AZP data).⁸ A determination of their specific gravity indicated that they were composed of lead. Five of the specimens exhibit a lenticular shape and a diameter of 1.3–2.3 cm (cat. nos 17–21). In light of the characteristics of the raw material and the presence of cavities on the poles, these specimens were considered merchants' accessories. Indeed, from medieval and early modern contexts, there is evidence of the use of objects marked in the form of single and double cavities placed on poles.⁹ Some of them actually resemble specimens from Łozina,¹⁰ but it should be noted that on the better-preserved specimens from Łozina, the described "cavities" were in the form of regular pairs of holes (cat. nos 18, 20, 21). Weights with holes through them appear, but only sporadically.¹¹ Furthermore, the lenticular shape of the specimens from Łozina raises questions, as it has no parallel among medieval and modern weights (see above). The flat items bear resemblance to buttons (cat. nos 20, 21), however, it is more probable that they were weights for clothing, particularly dresses, of early modern origin.¹² An alternative interpretation is that the objects should be regarded as modern cloth seals, sometimes equipped with pairs of holes. However, seals of this type were usually signed, bipartite and did not have a lenticular shape, but were flat.¹³ Certain finds from Łozina can possibly be considered modern seed seals,¹⁴ but this category of objects is still too poorly developed to provide suitable analogies. A single item from the aforementioned collection, characterised by a barrel-shaped, strongly flattened form and devoid of any markings, could be used as a weight (cat. no. 16). Analogous specimens are known, among others, from medieval layers of the Old Town in Wrocław¹⁵ and early medieval settlement levels on Ostrów Tumski in Wrocław.¹⁶ The object weighed 3.71 g. This is a relatively small weight, much

⁸ These objects began to function as weights in literature because of the term used in AZP cards – e.g. Pankiewicz 2022, p. 176; Pankiewicz 2023, p. 92.

⁹ E.g. Pedersen 2008, pp. 150–155, il. 6.22, 6.23; Wachowski 2002, Fig. 254a, 255e, 256b, c; Maćkowski 2016a: cat. nos 1, 8; Paszkiewicz, Wachowski 2018, figs 399c, 400a–c, 402b, 403, 404c, 405a–d, 406a–g, 407, 408h, 409h.

¹⁰ Paszkiewicz, Wachowski 2018, fig. 400a, 404c.

¹¹ Paszkiewicz, Wachowski 2018, fig. 406g.

¹² E.g.; <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/552932>; <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/736984>; <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/741707>, [accessed 20.09.2025].

¹³ E.g. Maćkowski 2016b, pp. 171–173, cat. nos 21–14, 30, 54.

¹⁴ This proposal was put forth by Prof. Lech Marek, for which we are grateful.

¹⁵ E.g. Wachowski 2010, pp. 105–107, fig. 136; Paszkiewicz, Wachowski 2018, p. 529, fig. 403–408.

¹⁶ Pankiewicz 2023, p. 308, fig. 205j.

lower than the values usually found among Wrocław weights,¹⁷ although there were pieces with a similar or even lower weight.¹⁸ In the medieval weighing systems that were in use at the time, the weight from Łozina would be equivalent to approximately one-third of a lot (11.9–13.3 g, on average 12.32 g, depending on the region). Nevertheless, the decision was taken to divide individual units in half, rather than into thirds.¹⁹ The absence of precise parallels for the find from Łozina raises questions about both its chronology and its purpose.

In the light of the presented data, the objects from Łozina cannot be considered weights, except for one, also questionable specimen.

DIRHAMS FROM ŁOZINA COMPARED TO OTHER FINDS OF THIS TYPE FROM SILESIA

Hoardings of early medieval silver in the form of pieces of jewellery, eastern and western coins are common from Scandinavia to Silesia. Due to the habit of fragmenting silver, even into very small pieces, these deposits are called hacksilver hoards. Dirham fragments occur also at strongholds, settlements and cemeteries. They could have reached the area of Poland from Central Asia by various routes. Their route of arrival led through the territories inhabited by the Volga Bulgars. The routes of merchant caravans described in historical sources facilitate this process. These caravans utilized the Volga, Oka, Don, and Dnieper rivers for expedient travel.²⁰ For years, the role of the Scandinavians in the distribution of Arab silver has been emphasised, but most of the dirhams minted before 950 entered Polish lands overland via Kiev and along the Pripyat–Bug–Vistula line.²¹ It wasn't until the second half of the 10th century that pieces from Scandinavia increased in number, being redistributed by important centres on the Baltic coast, including the emporium in Wolin.²² With the formation of the Piast state in Greater Poland in the 930s and 940s, a significant concentration of silver hoards is recorded in this region, including finds containing a large number of fragments of Arabic dirhams.²³

The hoards containing oriental silver in Silesia have a slightly different origin. The occurrence of early hoards (dating back to the 10th century) and individual

¹⁷ Paszkiewicz, Wachowski 2018, annex 5.

¹⁸ Paszkiewicz, Wachowski 2018, annex 5, nos 12, 13, 33, 45.

¹⁹ More on this topic: Wachowski 2010, pp. 278–285, table 1; Paszkiewicz, Wachowski 2018, pp. 509–512, 526–523, annex 5.

²⁰ Regarding the routes of silver inflow to these areas, e.g.: Łosiński 1993, *passim*; Adamczyk 2009; Adamczyk 2018, *passim*; Bogucki 2016, pp. 238–247.

²¹ Bogucki, Malarczyk, Marczak. 2005, pp. 186–188.

²² Bogucki 2013, pp. 347–351, 354–336.

²³ Kara 2009, pp. 261–264, il. 94; Kara 2018, pp. 315–316, il. 3; Adamczyk 2015, p. 21; Adamczyk 2018, pp. 195–225.

coins in this region was frequently interpreted as evidence of the redistribution of silver from Greater Poland. On occasion, the appearance of hacksilver deposits in the upper and partly middle Oder basin was regarded as a demonstration of the extent of Piast influence.²⁴ The indirect proof of this hypothesis was the significant shortage of cut and oriental silver in Bohemia and Moravia, where the rule of the Přemyslids was already established.²⁵ On the other hand, taking into account the possibility of the Přemyslids controlling at least the south of Silesia, it was wondered to what extent the circulation of silver in this region related to the interest of the rulers from Prague in long-distance trade and control of the flow of goods in this region.²⁶ The possibility of cooperation between the Piasts and Přemyslids in this field was even considered, but this concept, although interesting, is not properly documented yet.²⁷

However, in light of recent discoveries and reinterpretations of deposits that have been known for decades, views that attempt to link their occurrence to one political force appear to be overly simplistic and partly incorrect. It seems that the extent of Piast rule is actually determined by the hoards of slightly younger coins, dating back to the end of the 10th century, after 983–985. This chronological range is not accidental. It was around the mid-980s that Mieszko I established control over the region of so-called Silesia, or at least a part of it. This is evidenced by the construction/reconstruction of a network of strongholds along the Oder line, including Głogów (989), Wrocław (985), Ryczyn (983–984), and Opole (995).²⁸

At that time, several silver hoards were deposited in the vicinity of the nascent centre in Wrocław (Karwiany and Gniechowice – both after 985). Further deposits would appear in this area around the year 1000. These include Kotowice II (after 995 or after 1010), Małkowice (after 1000), Kowale (after 1002), Bystrzyca (after 1003) and Kotowice (after 1010).²⁹

²⁴ E.g. Moździoch 2003, pp. 63–65, fig. 2.

²⁵ Adamczyk 2015, pp. 28–30; Kouřil, Procházka 2018, pp. 49–52; Paszkiewicz 2023, pp. 91–99; further literature in these works.

²⁶ Adamczyk 2015, pp. 28–34; Paszkiewicz 2023.

²⁷ Pankiewicz 2023, pp. 68–72, 368–369.

²⁸ Moździoch 1998, p. 103; Gediga 2022, pp. 33–35; Kara, Krąpiec 2000, p. 309; Moździoch, Przysiężna-Pizarska 2008, p. 249.

²⁹ Butent-Stefaniak, Malarczyk 2009, pp. 46–47, 72–74, 241–249, 256–266; FMP IV.B, pp. 241–249, 265–266, 270–272, 281–305, 324–325.

The distribution of contemporary hoards along the Oder line (e.g. hoards from Kadłubiec, Gostyń³⁰) as well as along the course of smaller rivers reaching it is also clear.³¹

In these younger hoards, dating back to the last decades of the 10th century and the very beginning of the 11th century, there is a notable decline in the use of dirhams, which are increasingly superseded by Western, mainly German, coins. This is not so much related to political factors associated with the expansion of the Piast domain, but to economic conditions.

Already after the middle of the 10th century, and certainly from the 970s–980s, along with the gradual cessation of silver supplies from Central Asia and the beginning of large-scale exploitation of deposits of this precious metal in the Harz Mountains, the composition of coins deposited in hoards also changed.³² Among the Silesian finds, dirhams constituted a relatively significant part of the hoard from Kotowice II (19.6%, after 995), Bystrzyca (approximately 24.3%, after 1003), both deposits from Radzików (hoard I: 39.4%, after 996; hoard II: 31%, after 1003), and a hoard from an unspecified location, designated as Silesia VIII (after 985 or 995). In other locations, the number of Arabic coins is significantly lower, comprising only a few percent of the total, or they are not even recorded. A unique example here is the hoard from Legnica, of quite late date (after 1024), containing over 27% of dirhams, only sporadically found at that time.³³

Older finds (in Silesia) have a slightly different character. These include hoards from Sośnica (after 954), Czarnków (after 956, and probably hidden around 960) and Obiszów (after 970 or 975), as well as finds of single coins from Kąty Wrocławskie (after 923) and Wszemirów (after 914, date of issue 914–942).³⁴

The dirham collections from Łozina probably also fall within this chronological horizon. Nevertheless, the early dating of the coins themselves does not allow for an exact determination of the moment of their deposition in the ground. The presence of coins from the 930s and 940s is a common feature of hoards from the late 10th and early 11th centuries. Furthermore, these coins are more numerous than those of a later date.

It is somewhat standard that Islamic coins are “behind” compared to Western specimens by about 20–30 years.³⁵ A feature of older assemblages is that coins

³⁰ There is no certainty as to when the Gostyń hoard was hidden. It is usually dated around 990 (FMP IV.B, no. 21), but the predominance of Arabic coins could indicate an earlier date (960s–970s) of deposition of the hoard (Paszkievicz 2023, p. 104). In this case, it would chronologically correspond to the assemblage from Łozina.

³¹ Butent–Stefaniak, Malarczyk 2009, maps 2 and 3; FMP IV.B, p. 447, map.

³² Butent–Stefaniak, Malarczyk 2009, pp. 190–121; Adamczyk 2018, pp. 226–299.

³³ Generally, about these phenomena: Butent–Stefaniak, Malarczyk 2009, pp. 190–197, 204–211, tables 1, 12, 22.

³⁴ Butent–Stefaniak, Malarczyk 2009, pp. 128–129, 146–148; FMP IV.B, nos 26, 49, 70, 91; Malarczyk 2022, p. 81; Paszkiewicz 2022, pp. 157–158; Paszkiewicz 2023, pp. 110–112.

³⁵ Paszkiewicz 2022, pp. 159–160.

are less fragmented. This is clear in the case of the Sośnica hoard. The specimens from Czarnków exhibited a higher degree of fragmentation, yet a number of intact specimens were also present. Coins from Łozina were preserved in very small pieces (cat. nos 1–13). However, the dating based on bulk materials (ceramics) to the second half of the 10th century is a valuable indication. The stronghold complex is believed to have existed from the 10th century until at least the 10th/11th century.³⁶ These findings were supported by a single dendrochronological date – after 945 – obtained from a post driven at the base of the embankment.³⁷

This time of construction and functioning of the hillfort in Łozina after the mid-10th century and the second half of the 10th century aligns perfectly with the period of issuance and slight subsequent deposition of the dirhams discovered within the whole settlement complex.

The chronology of the site in Wszemirów was defined as the period from the end of the 9th to the mid-11th century. However, an analysis of the ceramics revealed a number of similarities to the assemblages from Łozina³⁸. This may be indicative of the existence of the settlement in the latter half of the 10th century. The stronghold in Obiszów, together with the adjacent settlement, was built in the first quarter of the 10th century and was inhabited until the end of that century. This dating was based on a comprehensive analysis of pottery, supported by analogies to the sites for which we have dendro-dates. From Obiszów itself, the absolute dating of the second phase of the stronghold, whose ramparts were built ca. 933 (-6/+8), is known. The data on the period of existence of the defensive complex in Obiszów is also supplemented by various imports and, of course, the hoard itself. It is associated with the end of the second phase of the settlement of the stronghold complex. Traces of later settlement at the site clearly indicate that it was hidden earlier than the end of the 10th century.³⁹ The deposit from Obiszów comprises dirhams of a high degree of fragmentation, the youngest of which can be dated to the years 954–976. Additionally, it includes German coins, with the latest specimen minted probably around 975–985, and certainly after 970.⁴⁰

Furthermore, a single coin from the years 976–983 has been found in the settlement.⁴¹ The case of the deposit from Obiszów stands out because it comes from a settlement near the hillfort, most likely from a metallurgist's workshop. During a fire, the coins, which were originally in a bag or other organic container, fell near the fireplace. The find from Obiszów is also evidence of the use of coins

³⁶ Pankiewicz, Rodak 2019.

³⁷ Krąpiec 2023.

³⁸ Paternoga 2003, pp. 165–171, figs 8, 9.

³⁹ On the basics of dating in detail: Rzeźnik 2006, pp. 180–190.

⁴⁰ Bartczak, Pokora, Suchodolski 1990; Butent–Stefaniak, Malarczyk 2009, pp. 108–110; FMP IV.B, no. 49.

⁴¹ Butent–Stefaniak, Malarczyk 2009, p. 110; FMP IV.B, no. 50.

in the stronghold complex, since they got to the place where they were found as a result of a fire.⁴²

Among other sites in the middle Oder basin area, which can only conventionally be included in Silesia (even in the later, historical understanding of this term), it is also worth mentioning the find of dirhams from Grodziszcze (Świebodzin district). These were fragments of Samanid dirhams, which were the most popular in Poland. The coin fragments were found within the area of embankment. This seems to confirm the hypothesis that fractions of coins were used in small transactions, because otherwise they would not have been found in the vicinity of the former fortifications. Those transactions could be conducted at the border point, i.e. on the embankment of the stronghold.⁴³

Perhaps the finds from Łozina should be interpreted similarly. All specimens discovered during research in 2022 and 2023 were located in the main stronghold, in close proximity to the embankments. The small scatter of coins, occurring within a radius of approximately 10 m from each other (Fig. 2b), may indicate that we are dealing with a dispersed, relatively small hoard. Such conclusions could also be supported by the discovery of a fragment of a silver ornament in the vicinity (cat. no. 10), which, together with the cut-coins, could have been part of the hoard. On the other hand, this is the safe area by the rampart, characterized by very intensive settlement,⁴⁴ and as the central place of the entire settlement complex, it was somehow predestined to serve as a place of trade exchange.

The fact that the coins found in Łozina are not so much a relic of a hoard but of the circulation of “money” (or rather silver) may be evidenced by their distribution within one of the settlements (mentioned site Łozina 17). Some of the dirhams were concentrated in the southern part of the settlement, closer to the stronghold, along the north-south route. However, single specimens were also discovered 120 m further to the north-west and at the western end of the site (at the neighbouring site Łozina 18 – see Fig. 2a). This distance is undoubtedly too great for the contents of one deposit, and thus it may be assumed that the coins were the private possessions of at least several inhabitants of the Łozina settlement complex.

The presence of dirhams in early medieval Niemcza should be interpreted differently. They appeared in four fragments as grave goods in burial no. 91. Like the specimens from Łozina, these coins are attributed to the Samanids and dated to the years 914–960. The remaining 12 fragments discovered in the grave were identified as German or Bohemian coins. The youngest of them were minted after

⁴² Bartczak, Pokora, Suchodolski 1990; similarly Rzeźnik 2006, pp. 189–190; Paszkiewicz 2023, p. 112.

⁴³ Gruszka, Michalak 2019, pp. 205–206. There is only mention of dirhams there. Dr. Bartłomiej Gruszka provided us with more detailed information about the find.

⁴⁴ Pankiewicz, Rodak 2019, pp. 92–95, figs 7, 8; Pankiewicz, Pawlicki 2023, pp. 10–11, figs 2, 7–9.

973 or after 985. Based on the available evidence, the time of their deposition is estimated at the 980s, which makes the cemetery in Niemcza (or at least this part of it) one of the oldest necropolises in Poland.⁴⁵

Nevertheless, there is no evidence to suggest that its origins can be dated to the period preceding the end of the 10th century. The deposition of early coins, including dirhams, is currently associated not with the emergence of the “Bohemian” or “Polish” state, but with the convergence of diverse influences in Niemcza and its strategic location on an important trade route.⁴⁶

ŁOZINA AS A TRANSIT AREA IN SILESIA

In the initial description of the settlement complex in Łozina, particular attention was paid to its specific location, situated between Wrocław and the Trzebnickie Hills. It is important to highlight the reasons why this particular location was of significance.

The second half of the 10th century was a period of enormous socio-political changes in the area that would later become Silesia. During this time, and especially from the third quarter of the 10th century to the first half of the 11th century, the areas of the Barycz basin, including the Trzebnickie Hills, were very intensively settled. This revival of settlements and the construction of a network of new strongholds in this area are associated either with the Piast dynasty’s attempt to take custody and develop these areas,⁴⁷ or, as has recently been indicated, with the relocation of some large “tribal” group, perhaps originating from the southwest of Greater Poland.⁴⁸

In contrast, in the southern, upland region of Silesia, the Silesians tribe continued to evolve, but lost its importance at the end of the 10th century. Between these settlement enclaves is the Oder valley. The river itself in the so-called tribal period constitutes a border rather than a meeting point of local cultures. This situation changed around the middle of the 10th century or slightly later. The oldest stronghold on Ostrów Tumski in Wrocław was probably erected in the 960s and the Oder valley near the mouth of Oława, Ślęza, Bystrzyca and Widawa was intensively settled. At this time, there was a significant increase in the importance of the Oder as a communication artery, which is reflected in the distribution of silver hoards

⁴⁵ Suchodolski 1984; FMP IV.B, pp. 342–344.

⁴⁶ Matyja 2023, pp. 226–235.

⁴⁷ Kurnatowska 2000, pp. 17–19; Teske 2000, pp. 120–123; Teske 2003, p. 113; Kurnatowska, Kara 2008, pp. 161–164; Kolenda 2008, pp. 43–48; Kolenda 2011, pp. 57–58.

⁴⁸ Chrzan 2014, pp. 199–208; Chrzan 2018, p. 254.

along its course.⁴⁹ The extraordinary role of this river, also in the military and territorial dimension, was symbolically sealed by the construction or reconstruction of the most important Silesian strongholds in the 980s along its stream.⁵⁰

In such geopolitical conditions, Łozina became a natural bridge between the Barycz basin and the Trzebnickie Hills and the Oder valley, and in a broader sense, between the north and the south. It is therefore not surprising that in this place (where important north-south and east-west roads intersect also today) a stronghold was built and an extensive settlement complex developed. Łozina is located on the line between Wrocław and Milicz and further north towards Giecz and Gniezno (Fig. 4). There are many indications that this trade route prospered precisely during the period in which fractions of dirhams were deposited in Łozina. As indicated, at this time the Wrocław stronghold was erected and most likely the Milicz stronghold, as evidenced by dendrochronological dates after 960, obtained from the oldest defensive structures of this centre. The phase before the construction of the stronghold, dating back to the first half of the 10th century is represented by unique finds proving extensive interregional contacts of the inhabitants of Milicz. From this phase of settlement of the site come, among others, a fragment of a cylindrical padlock, a weight, a Silesian bowl, bronze forceps, a scalpel, a volute knife and other special products. The subsequent phase of settlement, linked to the existing stronghold, yielded an even greater number of artefacts. What draws our attention here are primarily the finds from the burnt layer dating from the late 10th to the first half of the 11th century, which is confirmed by the ¹⁴C dates. A set of unique, gold-plated fittings was discovered here. This phase of the development of the stronghold is also associated with other merchants' utensils, beads made of semi-precious stones, single coins and a number of special items made of non-ferrous metals, stone, bone and antler, which can be considered as both imports and exclusive products. The role of Milicz's location on the trade route is also emphasized, especially in the early stage of the centre's establishment.⁵¹

Subsequently, the north-south route led through Wrocław (Fig. 4), continuing along the Ślęza valley through the aforementioned Niemcza and Kłodzko towards Bohemia. This course of communication routes was to be confirmed by the spatial arrangement of the most important strongholds, later customs chambers and the location of hoards, the clear concentration of which can be seen on this route.⁵²

The strategic location of the Wrocław stronghold near long-distance roads was a significant factor in its creation and subsequent growth. While recent research

⁴⁹ Pankiewicz, Rodak 2022, pp. 218–232; Pankiewicz 2022, pp. 162–166, in these works further literature.

⁵⁰ See fragment above.

⁵¹ Kolenda 2008, pp. 24–48; Kolenda 2013.

⁵² Nowakowa 1951, pp. 69–72; Butent–Stefaniak, Malarczyk 2009, Map 1; FMP IV.B, map; Paszkiewicz 2023, Map 3.

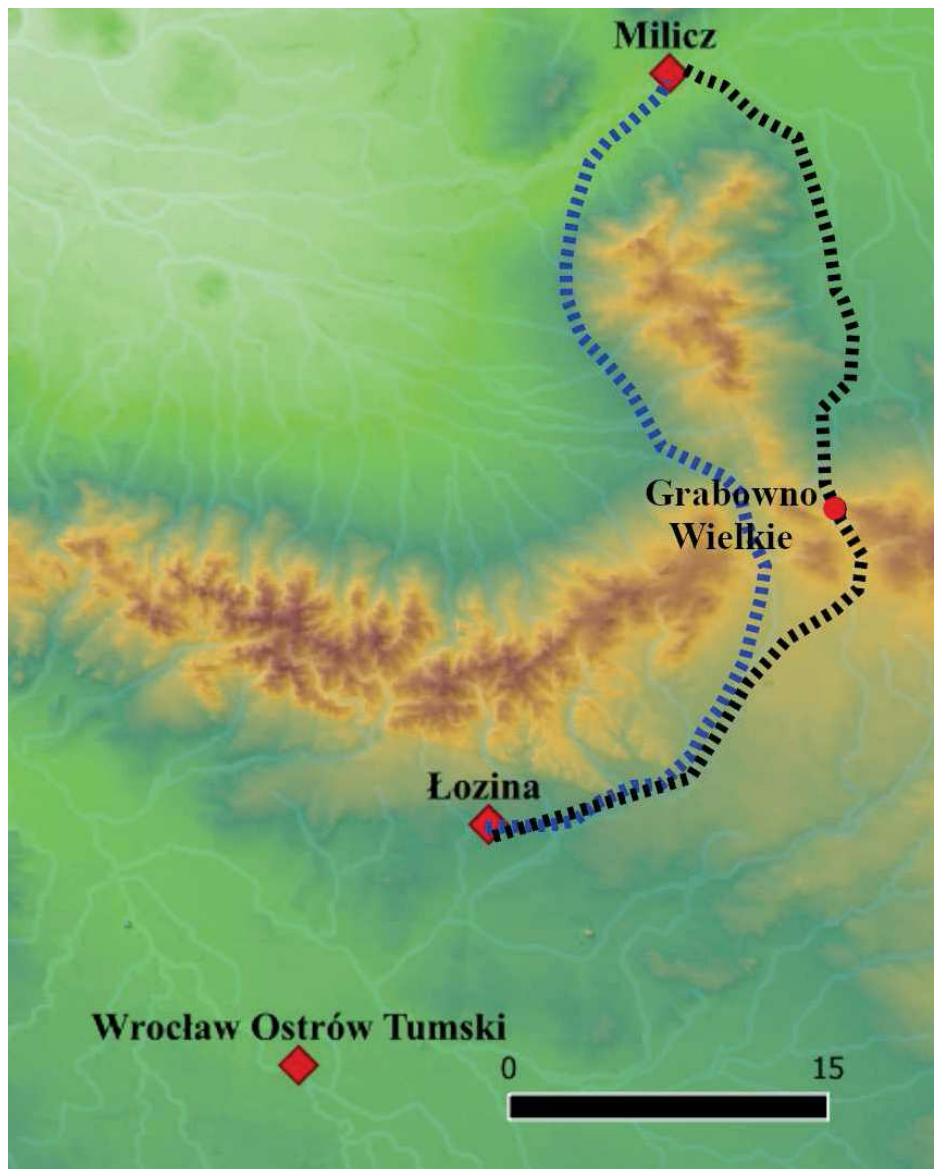

Fig. 4. Probable variants of the Wrocław-Milicz route in the early Middle Ages, including Łozina, elaborated by J.K. Pawlicki

Ryc. 4. Prawdopodobne warianty przebiegu szlaku Wrocław-Milicz we wczesnym średniowieczu, z uwzględnieniem Łoziny, oprac. J.K. Pawlicki

has highlighted that these regional and transregional connections only emerged around the mid-10th century, this does not diminish their importance. They were not only crucial for the development of Wrocław but also for other central places.⁵³

However, until the end of the 10th century, and specifically around 985, the settlement on Ostrów Tumski in Wrocław was poorly explored, and only later did the stronghold on the Oder river acquired the status of a principal centre for Sile-

⁵³ Pankiewicz 2022, pp. 160–165, with literature.

sia.⁵⁴ Previously, the complex in Łozina was unique in this microregion. Around the turn of the 10th and 11th centuries, the stronghold in Łozina was dismantled, perhaps in order to strengthen the political and demographic character of nearby Wrocław.⁵⁵

CONCLUSIONS

The discovery of Arabic dirhams from the settlement complex in Łozina can be described as a new, interesting example of this type of coins in Poland. However, these finds are also of greater significance, as they reflect specific political and economic processes taking place in the upper and middle Oder basin during the 10th century.

The dates of deposition of the coins from Łozina are approximately in the mid-10th century, perhaps the beginning of the third quarter of the 10th century. This represents an early chronological horizon for the emergence of dirhams in Silesia.⁵⁶ It is slightly younger than the hoard from Sośnica, and probably coincides in time with the finds from Czarnków, Obiszów and perhaps Niemcza. This period is not accidental. Dirhams came to Łozina at the time of the foundation of the Wrocław centre, the construction of a number of strongholds in the Barycz river basin, with Milicz at the forefront, and the formation of north-south trade routes between Gniezno and Prague.

It is currently unclear whether the establishment of the settlement complex in Łozina can be linked to the initial conquest of the territories along the Oder by the Piast dynasty. The relatively rapid decline of a prosperous stronghold complex in the “state” times, indicates that it was an investment by local communities in the future Silesia during the 10th century. The settlement in Wszemirów, which is culturally very similar, could also be part of a larger, nameless settlement cluster, which included Łozina.

The settlement at Obiszów, situated within the Dalkowskie Hills, exhibits a somewhat distinct character. However, the functioning of this complex, and practically until its demise at the end of the 10th century, was associated with local groups, implicitly the “tribe” of the Dadosesani.⁵⁷ Similarly, the deposition of the hoard from Czarnków is attributed, although with caution, to the local Tre-

⁵⁴ Pankiewicz 2022, pp. 41–72.

⁵⁵ Pankiewicz, Rodak 2019, pp. 104–109; Pankiewicz 2023, pp. 92–93.

⁵⁶ The present study will not consider individual finds dating back to the 8th century (Paszkievicz 2023, pp. 105–110).

⁵⁷ Rzeźnik 2006, pp. 189–191.

bouane “tribe”.⁵⁸ It is extremely problematic to determine the cultural inspiration that prompted the inhabitants of Niemcza to give fragments of dirhams to their deceased. However, neither uncritical attempts to link these finds with “Polish” or “Bohemian” Niemcza are unconvincing. The role of local communities in the deposition of early silver coins remains undervalued, despite growing recognition of their pivotal role in broader exchanges in Silesia during the 10th century.

CATALOGUE

ŁOZINA HILLFORT

1. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / unknown

Obv. and rv.: illegible

Dimensions: 9×7×0.5 mm; weight 0.26 g, about 1/10 of the original size preserved

Place of discovery: main stronghold (x: 374098.088433; y: 372150.146787), layer 1, depth 10 cm, inv. no. 187/22; photo by J.K. Pawlicki.

2. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / unknown

Obv.: fragment of the Shahada: la Alla.../ ...الله

⁵⁸ Paszkiewicz 2023, p. 111.

Rv.: Muhammad Rasul... / ...لوسر دمحم

Dimensions: 10×6×0.5 mm; weight 0.225 g, about 1/15 of the original size preserved

Place of discovery: main stronghold (x: 374095.771; y: 372163.407), layer 1, depth 10 cm, inv. no. 188/22; photo by J.K. Pawlicki.

3. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / unknown

Obv. and rv.: illegible

Dimensions: 8×6×0.5 mm; weight 0.19 g, about 1/16 of the original size preserved

Place of discovery: main stronghold (x: 374092.835; y: 372153.679), layer 1, depth 7 cm, inv. no. 189/22; photo by J.K. Pawlicki.

4. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / unknown

Obv. and rv.: illegible

Dimensions: 8×7×0.5 mm; weight 0.19 g, about 1/16 of the original size preserved

Place of discovery: main stronghold (x: 374095.025609; y: 372155.751572), layer 1, depth 8 cm, inv. no. 190/22; photo by J.K. Pawlicki.

5. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 304 AH (916–917 AD)/Naṣr ibn Aḥmad (914–943)

Obv.: la... sanat [30]4 [x-arba'-x] /...قنس

Rv.: illegible

Dimensions: 12×10×0.5 mm; weight 0.30 g, about 1/8 of the original size preserved

Place of discovery: main stronghold (x: 374100.417; y: 372161.698), layer 1, depth 5 cm, inv. no. 191/22; photo by J.K. Pawlicki.

6. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / unknown

Obv. and rv.: illegible

Dimensions: 11×8×0.5 mm; weight 0.21 g, about 1/12 of the original size preserved

Place of discovery: main stronghold (x: 374094.126849; y: 3372149.098404), layer 1, depth 5 cm, inv. no. 192/22; photo by J.K. Pawlicki.

7. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / Nūḥ ibn Naṣr (943-954) lub Nūḥ ibn Maṣṣūr (976-997)

Obv.: illegible

Rv.: ...la... / Nū[h]... / ...ال... / حون

Dimensions: 18×9×0.5 mm; weight 0.51 g, about 1/6 of the original size preserved

Place of discovery: main stronghold, north of trench XV (x: 372169.3474784276, y: 374100.0012805844), layer 1, depth 10 cm, inv. no. 329/23; photo by J.K. Pawlicki.

8. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / unknown

Obv. and rv.: illegible

Dimensions: 7×5×0.5 mm; weight 0.10 g, about 1/24 of the original size preserved

Place of discovery: main stronghold (x: 372164.58545120526, y: 374091.1102073146), layer 1, depth 15 cm, inv. no. 331/23; photo by J.K. Pawlicki.

9. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / unknown

Obv. and rv.: illegible

Dimensions: 7×6×0.5 mm, weight 0.10 g, about 1/18 of the original size preserved

Place of discovery: main stronghold, trench XV (x: 372164.58545120526, y: 374091.1102073146), layer 1, depth 10 cm, inv. no. 332/237; photo by J.K. Pawlicki.

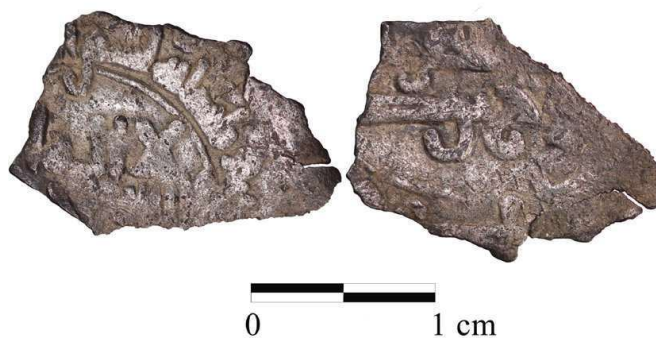
10. Fragment of a silver ornament

Description: a fragment of silver wire with a diameter of 1.5 mm, wrapped in a figure-eight shape

Dimensions: 7×6×1.3 mm; weight 0.42 g

Place of discovery: main stronghold, next to trench XV (x: 372163.4901052596, y: 374094.808142798), layer 1, depth 10 cm, inv. no. 330/23; photo by A. Pankiewicz.

SETTLEMENT, ŁOZINA SITE. 17

11. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 3XX AH / Nūḥ ibn Naṣr (331–343 AH=943–954 AD)

Obv.: la Alla...

Rv.: ILaAlla... / الالالال / الالال / fragment of the Shahada: bismiallah... wa thalatha mi'atin (300)/... ملالامسب [N]uh bin N...

Dimensions: 18×13×0.5 mm; weight 0.49 g, about 1/4 of the original size preserved

Place of discovery: site Łozina 17, are 55, section A, inv. no.: unknown; photo by A. Pankiewicz.

12. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / unknown

Obv.: inner marginal legend: ...duriba hada ad-dir[ham]... / ...مردلا اذه برض...

outer marginal legend: ...al Amr min.... / ...نم رمال...

Rv.: illegible

Dimensions: 10×10×0.5 mm; weight 0.52 g, about 1/12 of the original size preserved

Place of discovery: site Łozina 17, are 880, section C, inv. no.: unknown; photo by A. Pankiewicz.

13. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / unknown

Obv.: fragment of the Shahada:...lahu.../ ...لل...

Rv.: illegible

Dimensions: 9×3×0.5 mm; weight 0.11 g, about 1/24 of the original size preserved

Place of discovery: site Łozina 17, are 384, section A, inv. no.: 767/2010; photo by A. Pankiewicz.

14. Fragment of a dirham

Date of issue / ruler: 10th century / unknown

Obv.: illegible

Rv.: ...ul Alla... / ...للأوس...

Dimensions: 9×5×0.5 mm; weight 0.18 g, about 1/7 of the original size preserved

Place of discovery: site Łozina 17, are 384, section A, inv. no.: 767/2010; photo by A. Pankiewicz.

15. Prague groschen, almost completely preserved, approximately 1/6 of the coin intentionally cut out.

Date of issue / ruler: 1346–1348 / Charles IV (1346–1378)

Mint: Kutná Hora

Obv.: inner circumferential legend: +KA[R]OLVS•PRIMVS, outer circumferential legend: +DEI/[GRATI]A *quatrefoil* [RE]X•BOEMIE

Rv.: +++GROSSI+PR[AGE]NSES

Dimensions: diameter 27 mm; weight 3.19 g; Pinta 2015, type I.A/1.

Place of discovery: site Łozina 17, are 683, section B, inv. no.: 690/2010; photo by A. Pankiewicz.

Finds defined as weights

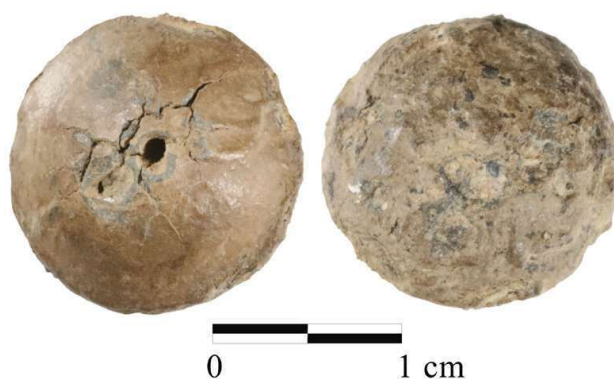

16. Lead weight (?)

Description: barrel-shaped lead weight (?), strongly flattened poles

Dimensions: 15×13×5 mm; weight 8.6 g

Place of discovery: site Łozina 17, are 414, section A, inv. no.: unknown; photo by A. Pankiewicz.

17. Dress weight (?)/ seed seal (?)

Description: lead clothing weight (?) seed seal (?) dated to modern period, lenticular shape, with a single hole in the central part, item corroded or empty inside

Dimensions: diameter 16 mm; weight 3.71 g

Place of discovery: site Łozina 17, are 385, section A, inv. no.: unknown; photo by A. Pankiewicz.

18. Dress weight (?)/ seed seal (?)

Description: lead clothing weight (?) seed seal (?) dated to modern period, lenticular shape, with two cavities in the central part, visible only from one side; on the other side, there is a clear loss of surface

Dimensions: diameter 15 mm; weight 11.59 g

Place of discovery: site Łozina 17, are 172, section A, inv. no.: unknown; photo by A. Pankiewicz.

19. Dress weight (?)/ seed seal (?)

Description: lead clothing weight (?) seed seal (?) dated to modern period, lenticular shape, with irregular flattening at the poles; without holes

Dimensions: diameter 16 mm; weight 3.71 g

Place of discovery: site Łozina 17, are 546, section D, inv. no.: unknown; photo by A. Pankiewicz.

20. Dress weight (?)/ seed seal (?)

Description: lead clothing weight (?) seed seal (?) dated to modern period, round, with two holes placed symmetrically on the sides.

Dimensions: diameter 23 mm; weight 19.49 g

Place of discovery: site Łozina 17, are 881, section B, inv. no.: unknown; photo by A. Pankiewicz.

21. Dress weight (?)/ seed seal (?)

Description: lead clothing weight (?) seed seal (?) dated to modern period, 1 round, with two holes placed symmetrically on the sides.

Dimensions: diameter 22 mm; weight 15.09 g

Place of discovery: site Łozina 17, are 835, section A, inv. no.: unknown; photo by A. Pankiewicz.

BIBLIOGRAPHY

- Adamczyk D. 2009. *Między Kijowem, a Gnieznem. Wybrane aspekty topografii i funkcji arabskiego srebra na ziemiach słowiańskich w X i na początku XI wieku*, *Średniowiecze Polskie i Powszechne* 1 (5), pp. 66–79.
- Adamczyk D. 2015. *Czy bez Mahometa nie byłoby Mieszka i Bolesława I? Arabski system handlowy a ekonomia polityczna społeczeństw Europy Środkowo-Wschodniej w X wieku*, *Historia Slavorum Occidentis* 1(8), pp. 19–33.
- Adamczyk D. 2018. *Srebro i władza. Trybuty i handel dalekosiężny a kształtowanie się państwa piastowskiego i państw sąsiednich w latach 800–1100*, Warszawa.
- Bartczak A., Pokora H., Suchodolski S. 1990. *Skarb z X w. z Obiszowa w woj. legnickim*, *Wiadomości Numizmatyczne* XXXIV/1–2, pp. 9–29.
- Bogucki M. 2013. *Coin finds from Wolin and its hinterland*, [in:] M. Bogucki, M. Rębkowski (eds), *Economies, monetisation and society in the west Slavic lands*, Szczecin, pp. 345–358.
- Bogucki M. 2016. *Intercultural relations of the inhabitants of Polish territory in the 9th and 10th centuries*, [in:] M. Trzeciecki (ed.), *The Past Societies 5, 500 AD–1000 AD*, Warszawa, pp. 223–276.
- Bogucki M. 2020. *O fragmentaryzacji srebra wczesnośredniowiecznego: na ile wiarygodne są dane metrologiczne? Przypadek skarbu z Mózgowa na Warmii (t.p.q. 1009)*, *Slavia Antiqua* LX, pp. 221–238 <<https://doi.org/10.14746/sa.2019.60.8>>.
- Bogucki M., Malarczyk D., Marczak E. 2005. *Skarb dirhamów z X wieku z grodziska w Truszkach Zalesiu, pow. Kolno, woj. podlaskie*, *Wiadomości Numizmatyczne* XLIX/2, pp. 173–190.
- Butent-Stefaniak B., Malarczyk D. 2009. *Obieg pieniężny na Śląsku we wczesnym średniowieczu (od X do połowy XII wieku)*, Wrocław.
- Chrzan K. 2014. *Uwagi do studiów nad osadnictwem wschodniego dorzecza Baryczy od 2 poł. IX w. do poł. XI w.*, [in:] K. Chrzan, K. Czapła, S. Moździoch (eds), *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej*, Wrocław-Głogów, pp. 91–225.
- Chrzan K. 2018. *Miejsce w krajobrazie oraz funkcje wczesnośredniowiecznych grodów w dorzeczu środkowej i górnej Obry, Baryczy oraz środkowej Prosny w IX i X w.*, *Przegląd Archeologiczny* 66, pp. 261–282.
- FMP IV.B. 2013. B. Butent-Stefaniak, P. Ilisch, D. Malarczyk, T. Nowakiewicz, W. Nakielski, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Schlesien*, [in:] M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski (eds), *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar IV*, Warszawa, pp. 226–494.
- Gediga B. 2022. *Gród wczesnośredniowieczny na Ostrówku w Opolu. Synteza*, Wrocław.
- Gruszka B., Michalak A. 2019. *Preliminary results of using interdisciplinary model of research in the early medieval settlement complex in Grodziszcze, site I, Świebodzin county*, [in:] K. Chrzan, S. Moździoch, S. Rodak (eds), *Współczesne metody badań wczesnośredniowiecznych grodów Europy Środkowo-Wschodniej*, Wrocław, pp. 197–210.
- Kara M. 2009. *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.
- Kara M. 2018. *Transformations of Elite Culture in Wielkopolska Related to the Process of the Piast State Formation (with a Particular Emphasis on Strongholds). An Archaeological Perspective*, [in:] P. Kouřil, R. Procházka (eds), *Moravian and Silesian strongholds of the tenth and eleventh centuries in the context of Central Europe*, Brno, pp. 307–318.

- Kara M., Krapiec M. 2000. *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, [in:] H. Samsonowicz (ed.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków, pp. 303–327.
- Kolenda J. 2008. *Wczesnośredniowieczny Milicz w świetle wykopalisk*, [in:] J. Kolenda (ed.), *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, Wrocław, pp. 9–63.
- Kolenda J. 2011. *Wczesnośredniowieczne osadnictwo grodowe pogranicza Śląska i Wielkopolski w świetle analiz dendrochronologicznych*, [in:] M. Rębkowski, S. Rosik (eds), *Populi terrae marisque: prace poświęcone pamięci Profesora Lecha Leciejewicza*, Wrocław, pp. 41–65.
- Kolenda J. 2013. *Okucia z wczesnośredniowiecznego grodu w Miliczu*, *Archeologia Polski* 58/1–2, pp. 129–141.
- Kotowicz P.N., Śnieżko G. 2016. *Clipped Prague groschen of John of Luxembourg (John of Bohemia) from the Medieval hillfort in Sanok-Biała Góra*, *Notae Numismatae* 11, pp. 221–242.
- Krapiec M. 2023. *Wyniki analizy dendrochronologicznej próbek drewna z grodziska Łozina, gm. Długoleka*, Kraków, typescript in the Archives of the Institute of Archeology, University of Wrocław.
- Kouřil P., Procházka R. 2018. *Moravian Centres between the Mojmirids and Přemyslids*, [in:] P. Kouřil, R. Procházka (eds), *Moravian and Silesian strongholds of the tenth and eleventh centuries in the context of Central Europe*, Brno, pp. 41–72.
- Kurnatowska Z. 2000. *Relacje Wielkopolski i Śląska w okresie plemiennym i wczesnopanstwowym*, [in:] M. Młynarska-Kaletynowa, E. Małachowicz (eds), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, pp. 11–24.
- Kurnatowska Z., Kara M. 2008. *Wielkopolska południowa między Ziemią Gnieźnieńską a Śląskiem*, [in:] J. Kolenda (ed.) *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, Wrocław, pp. 157–169.
- Łosiński W. 1993. *Chronologia, skala i droga napływu monet arabskich do krajów europejskich u schyłku IX i w X wieku*, *Slavia Antiqua* XXXIV, pp. 28–33.
- Maćkowski T. 2016a. *Odważniki z wykopalisk przy ulicy Chmielnej 73-74 w Gdańsku*, [in:] R. Krzywdziński (ed.), *Dantiscum* 1, Gdańsk, pp. 151–161.
- Maćkowski T. 2016b. *Plomby towarowe z wykopalisk przy ulicy Chmielnej 73-74 w Gdańsku*, [in:] R. Krzywdziński (ed.), *Dantiscum* 1, Gdańsk, pp. 171–217.
- Malarczyk D. 2015. *Między Wschodem a Zachodem od Damaszku do Andaluzji Pieniądz islamski w wiekach średnich*, Kraków.
- Malarczyk D. 2022. *Monety islamskie*, [in:] B. Paszkiewicz, T. Stolarczyk (eds), *Skarb srebrny z X w. z Czarnekowa pod Legnicą (A Tenth-Century Silver Hoard from Czarneków near Legnica)*, Legnica-Wrocław, pp. 73–80.
- Matyja A. 2023. *Cmentarzysko szkieletowe „Niemcza II” na tle wczesnośredniowiecznych praktyk sepulkralnych na pograniczu śląsko-czeskim*, typescript in the Archives of the Institute of Archeology, University of Wrocław.
- Moździoch S. 1998. *Wczesnośredniowieczne grody śląskie a ówczesne podziały plemienne*, [in:] H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński (eds), *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań, pp. 99–114.

- Moździoch S. 2003. *Śląsk wczesnośredniowieczny w świetle badań archeologicznych i historycznych - crambe bis cocta?*, [in:] W. Chudziak (ed.), *Civitas Schinesghe cum pertinentiis*, Toruń, pp. 51–87.
- Moździoch S., Przysiężna-Pizarska M. 2008. *Gród Recen – refugium episcopi*, [in:] J. Kolenda (ed.), *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, Wrocław, pp. 235–254.
- Nowakowa J. 1951. *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV wieku*, Wrocław.
- Pankiewicz A. 2022. *Między centrum, zapleczem a szlakiem handlowym. Wymiana i obieg pieniężny w tzw. ośrodkach centralnych we wczesnym średniowieczu na przykładzie Wrocławia*, *Archeologia Polski* 67, pp. 159–198 <<https://doi.org/10.23858/APol67.2022.006>>.
- Pankiewicz A. 2023. *Wrocław. Gród na Ostrowie Tumskim we wczesnym średniowieczu*, Warszawa-Wrocław.
- Pankiewicz A., Pawlicki J.K. 2023. *Sprawozdanie z badań przeprowadzonych w 2022 roku na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Łozinie, gm. Długoleka, woj. dolnośląskie*, typescript in the Archives of the Institute of Archeology, University of Wrocław.
- Pankiewicz A., Rodak S. 2019. *Łozina – wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy na przedpolu Wrocławia. Problem chronologii i funkcji*, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 6, pp. 147–173.
- Pankiewicz A., Rodak S. 2022. *Przemiany osadnicze na terenie Wrocławia i jego przedpola we wczesnym średniowieczu*, *Przegląd Archeologiczny* 70, pp. 211–244 <<https://doi.org/10.23858/pa70.2022.2556>>.
- Paszkiewicz B. 2022. *Skarb z Czarnekowa: zanim powstał Śląsk*, [in:] B. Paszkiewicz, T. Stolarczyk (eds), *Skarb srebrny z X w. z Czarnekowa pod Legnicą (A Tenth-Century Silver Hoard from Czarneków near Legnica)*, Legnica-Wrocław, pp. 157–186.
- Paszkiewicz B. 2023. *Śląsk w X wieku: źle postawione zagadnienie*, *Slavia Antiqua* LXIV, pp. 77–131 <<https://doi.org/10.14746/sa.2023.64>>.
- Paszkiewicz B., Wachowski K. 2018. *Nowa postać handlu (XIII–XV wiek). Przykład Wrocławia*, [in:] J. Piekalski, K. Wachowski (eds), *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu Nowy Targ we Wrocławiu. Część I*, *Wratislavia Antiqua* 23/1, Wrocław, pp. 500–538.
- Paternoga M. 2003. *Stanowisko nr 1 we Wszemirowie, pow. Trzebnica, w świetle dawniejszych i najnowszych badań*, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 45, pp. 157–174.
- Pedersen U. 2008. *Weights and Balances*, [in:] D. Skre (ed.), *Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age*, Kaupang Excavation Project Publication Series 2, Norske Oldfunn XXIII, Aarhus, pp. 119–195.
- Pinta V. 2015. *Typologie a chronologie pražských grošů Karla IV. (1346–1378)*, Praha.
- Rzeźnik P. 2006. *Problem tezauryzacji mis żelaznych typu śląskiego w świetle studiów źródłowych tzw. skarbów jednorodnych*, *Fontes Archaeologici Posnanienses* 42, pp. 175–204.
- Suchodolski S. 1984. *Skarb monet i ozdób z X wieku oraz inne monety znalezione na cmentarzu w Niemczy*, *Wiadomości Numizmatyczne* XXVIII/1–2, pp. 92–105.
- Teske G. 2000. *Ze studiów nad osadnictwem grodowym w południowo-wschodniej Wielkopolsce*, *Slavia Antiqua* XLI, pp. 107–128.
- Teske G. 2003. *Budownictwo grodowe w Wielkopolsce południowej w państwie pierwszych Piastów. Wstęp do problematyki*, *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 6, pp. 105–115.

- Wachowski K. 2002. *Przybory kupieckie ze Starego Miasta we Wrocławiu*, [in:] J. Piekalski (ed.), *Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych*, cz. II, *Wratislavia Antiqua* 5, Wrocław, pp. 277–286.
- Wachowski K. 2010. *Kultura kupiecka*, [in:] J. Piekalski, K. Wachowski (eds), *Ulice średniowiecznego Wrocławia*, *Wratislavia Antiqua* 11, Wrocław, pp. 205–208.

ZNALEZISKA DIRHAMÓW ARABSKICH ORAZ INNE ZABYTKI ZWIĄZANE Z HANDLEM Z ŁOZINY, GM. DŁUGOŁĘKA, WOJ. DOLNOŚLĄSKIE

(Streszczenie)

Dirhamy arabskie najczęściej znajdowane są jako składnik skarbów, znacznie rzadziej w kontekście osadniczym. Dlatego za wyjątkowe można uznać znalezisko kilkunastu ułamków tych monet w obrębie wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego w Łozinie, gm. Dąbrowa, woj. dolnośląskie. Sam kompleks osadniczy składa się z niewielkiego grodziska, o pierwotnej średnicy 70 m i typowo nizinnej, okrągłej formie oraz przylegających do niego od strony wschodniej, północnej i zachodniej podgrodzi/osad przygrodzowych (?). W tym kształcie zespół grodowy miał wielkość ok. 11 ha. Ponadto w odległości 500–700 m na północ od grodziska odkryto kilka osad, funkcjonujących mniej więcej w tym czasie co założenie obronne, czyli w okresie od 2. połowy X w., do przełomu X/XI w. Datowanie to określono na podstawie pojedynczej daty dendrochronologicznej (po 945) uzyskanej z podwaliny wału grodu, licznych zbiorów ceramiki naczyniowej, o cechach typowych dla 2. połowy X w. oraz wzmiankowanych monet.

Spośród kilkunastu fragmentów dirhamów odkrytych w Łozinie większość była niestety nieczytelna. W zespole udało się zidentyfikować ułamki monet Nasra ibn Ahmada (lata 916–917 AD), Nuha ibn Nasra (943–954 AD) i Nūḥ ibn Naṣra (943–954 AD) lub Nūḥ ibn Maṣṣūra (976–997 AD). Biorąc pod uwagę nieco późniejszą datę depozycji dirhamów, względem czasu ich emisji, można stwierdzić, że dokładnie odpowiadają one okresowi funkcjonowania kompleksu osadniczego w Łozinie. Większość numizmatów znaleziono na terenie dawnego grodu, w promieniu 30 m, stąd podjęto przypuszczenie, że pochodzą one z rozwleczonego skarbu. Przeczy temu jednak lokalizacja pozostałych monet, z tego samego czasu, w obrębie pobliskich osad. Wydaje się zatem, że ułamki monet mogły służyć do drobnych transakcji, dokonywanych przede wszystkim na terenie obszaru umocnionego, ale też w jego sąsiedztwie.

Zarówno czas rozwoju kompleksu osadniczego w Łozinie, jak i depozycji tam ułamków dirhamów wydaje się wysoce nieprzypadkowy. To właśnie na 2. połowę X w. przypada bardzo dynamiczny rozwój sieci grodów i osad w dorzeczu Prosnicy i Baryczy, które zarówno pod względem samych form założeń obronnych, jak i kultury materialnej dokładnie odpowiadają grodom łazińskim. Ponadto na ten czas, a konkretnie na lata 60. X w., datuje się powstanie umocnień przyszłych, ważnych ośrodków Śląska: Milicza i Wrocławia. Łozina jest położona pomiędzy

Miliczem a Wrocławiem, w miejscu bardzo dogodnym do wytyczenia drogi. W 2. połowie X w. kształtowały się również szlaki handlowe na linii północ-południe pomiędzy Gnieznem a Pragą, w dobie politycznego zbliżenia między Piastami a Przemyślidami, zwińczonego małżeństwem księcia Mieszka I i Dobrawy, córki władcy czeskiego Bolesława I. Wydaje się zatem, że powstanie i funkcjonowanie rozległego kompleksu osadniczego w Łozinie można łączyć z pomyślną koniunkturą polityczną dla rozwoju tego regionu i istnieniem tu ważnego szlaku handlowego.

Owa pomyślna koniunktura skończyła się dla Łoziny na przełomie X i XI w., kiedy nastąpił wyraźny wzrost znaczenia pobliskiego Wrocławia i likwidacja okolicznych założeń obronnych, których czas powstania przypadł jeszcze na schyłek doby „plemiennej”. Jednocześnie obecność ułamków dirhamów w okresie najpewniej poprzedzającym rządy Piastów w tym regionie podkreśla dynamiczny rozwój lokalnych społeczności w okresie przedpaństwowym.

Adresy autorów/The authors' addresses:

mgr Arkadiusz Panic

badacz niezależny / independent researcher

arek.panic@gmail.com

dr hab. Aleksandra Pankiewicz

Institute of Archaeology, University of Wrocław

ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław, Poland

aleksandra.pankiewicz@uwr.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1831-6367>

mgr Jakub Karol Pawlicki

Institute of Archaeology, University of Wrocław

ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław, Poland

pawlickijk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1312-522X>

PRZEMYSŁAW NOWAK
STANISŁAW SUCHODOLSKI

**ONCE AGAIN ON THE OLDEST EPISCOPAL COIN
IN CENTRAL EUROPE – WHO WAS THE ISSUER:
SAINT ADALBERT, THIEDDAG OR RADIM GAUDENTIUS?**

ABSTRACT: The subject of the study is an anonymous episcopal coin from the end of the 10th or beginning of the 11th century. It was formerly attributed to the bishop of Prague, Saint Adalbert (983–989, 992–995). The authors, as a result of their analysis of the coin's typology, inscriptions and finds, conclude that the issuer was Adalbert's successor at the episcopal capital in Prague, namely Thieddag (998–1017). The issue began in 998 or 999, during the lifetime of Duke Boleslav II (972–999), whose name appears on the reverse of the coin. Thus, the authors question Luboš Polanský's recent interpretation of the episcopal coin. According to this researcher, the issuer was also Bishop Thieddag, but the coins were not minted until 1003–1004, and a place of their issue was not Prague, but Vyšehrad. The authors show that this concept is based on a misreading of the reverse legend and its subsequent interpretation. The sequence of die varieties and the chronology of the finds was also not taken into account.

ABSTRAKT: Przedmiotem badań jest anonimowa moneta biskupia z końca X lub początku XI w. Dawniej była ona przypisywana biskupowi praskiemu św. Wojciechowi (983–989, 992–995). Autorzy, w wyniku analizy typologii monety, inskrypcji i znalezisk, dochodzą do wniosku, że emitentem był następca Wojciecha na stolicy biskupiej w Pradze – Thieddag (998–1017). Do rozpoczęcia emisji doszło już w 998 lub 999 r., jeszcze za życia księcia Bolesława II (972–999), którego imię zostało odczytane na rewersie monety. Tym samym autorzy kwestionują dokonaną niedawno przez Luboša Polanskiego interpretację omawianej monety biskupiej. Zdaniem tego badacza emitentem był również biskup Thieddag, ale do bicia monet miało dojść dopiero w 1003–1004 r., i to nie w Pradze, ale w Wyszehradzie. Autorzy wykazują, że koncepcja ta opiera się na błędnym odczycie legendy rewersowej i późniejszej jej interpretacji. Nie została również uwzględniona sekwencja odmian stemplowych i chronologia znalezisk.

KEYWORDS: Bohemia, Saint Adalbert (Saint Wojciech), Bishop Thieddag, Duke Boleslav II, Prague, Vyšehrad, episcopal denier

SŁOWA KLUCZOWE: Czechy, św. Wojciech, bp Thieddag, ks. Bolesław II, Praga, Wyszehrad, denar biskupi

The oldest episcopal coins in Central Europe, dating back to the end of the 10th century or the very beginning of the 11th century, have been known for over 150 years. However, who the issuing bishop was and where the coins were minted have not yet been determined. In the past, the coins were clearly associated with St. Adalbert, Bishop of Prague (983–989, 992–995),¹ and more recently also with his successor in Prague, Bishop Thieddag (998–1017).² Adalbert's half-brother, Radzim Gaudenty, the first Archbishop of Gniezno (1000–ca. 1016), was also considered³ (Fig. 1).

Fig. 1. Denier of the Bishop of Prague, Thieddag from ca. 998–999 (from the Lisówek hoard, formerly in the collection of V. Katz, now lost), diameter ca. 20 mm

Ryc. 1. Denar biskupa praskiego Thieddaga z ok. 998–999 (ze skarbu z Lisówka, dawniej w kolekcji V. Katza, dziś zaginiony), śr. ok. 20 mm

Before attempting to contribute to this discussion, it is necessary to thoroughly familiarise oneself with historical sources from the 11th to 14th centuries, which provide the necessary background for conducting an in-depth analysis of numismatic sources.⁴

Unlike St. Vojtěch-Adalbert, we do not have extensive factual material in written sources that would allow for a more detailed reconstruction of the life and work of Thieddag, the third bishop of Prague. The Germanic name Thieddag was likely not common in Saxon anthroponymy of the 10th and 11th centuries, since we do not know

¹ From the abundant literature on this subject, see: Skalský 1929, Gumowski 1934, Cach 1939, Hásková 1998, Petrůň 1998, Petrůň 2014, Suchodolski 2001–2002 [2003], Suchodolski 2002 (2017), and recently Suchodolski 2018.

² Petrůň 2014, Polanský 2014, and recently Polanský 2024a; Polanský 2024b.

³ Suchodolski 2018.

⁴ See also Pauk 2010.

of any other individuals bearing this name in narrative sources or obituaries. The earliest source referring to Thieddag is the Chronicle of Thietmar, Bishop of Merseburg. He wrote his work from 1012 until his death in Merseburg on 1 December 1018

Thanks to the preservation of the Chronicle in the author's copy and the so-called partial autograph (Dresden, Sächsische Landesbibliothek - Staats- und Universitätsbibliothek, Mscr. Dresd. R. 147),⁵ we have the opportunity to trace how Thieddag's name was written at the time (2 x *Thieddegus*), and also to notice slightly different variants in the Corvey recension of the Chronicle (1 x *Thieddagus*, 1 x *Thietdagus*).⁶ According to Thietmar, Thieddag was educated in New Corvey, where he acquired skills in the art of medicine. As a monk, he was summoned to Prague by the ailing Bohemian prince Boleslav II, whom he successfully cured of paralysis.⁷ It is believed that during this stay, Thieddag learned the Slavic language.⁸ According to the testimony of the Prague canon Cosmas, Thieddag was also a chaplain in the court chapel of Otto III.⁹ After the martyrdom of Adalbert at the hands of the Prussians in 997 and the unsuccessful attempt to appoint Strachkvas (*Ztrahquaz*) from the Přemyslid dynasty to the bishopric, Boleslav II turned to Otto III with a request to appoint a worthy candidate. The emperor granted Thieddag the investiture and on 7 July 998 he was consecrated by Willigis, Metropolitan of Mainz.¹⁰

After the death of Boleslav II in February 999, the bishop, together with his son and successor Boleslav III, carried out the prince's will regarding the foundation of the Ostrov Benedictine monastery, located on an island on the Vltava River (near the mouth of the Sázava River), south of Prague. The first abbot was Lambert from the Bavarian monastery in Niederaltaich, from where the other monks also came. The founding document is essentially unknown, but confirmation of the grants has been preserved in a series of records (*actus bonorum principum [...] in unum collecta*) in a document by the King Ottokar II of Bohemia, allegedly from 1205 (a forgery from the end of the 13th century).¹¹ Then, for unknown reasons, Thieddag fell into a bitter conflict with Boleslav III. During this time, he was expelled from the country several times, but always managed to return with the help of Ekkehard, Margrave of Meissen.¹²

⁵ Cf. recently: Giese [2018]; Schuffels (†), Schuffels [2018]; Kocourek [2018].

⁶ Thietmar, *Chronicon*, lib. VI, c. 13 (p. 290, v. 4, p. 291, v. 5), lib. VII, c. 56 (p. 468, v. 23, p. 469, v. 23).

⁷ Thietmar, *Chronicon*, lib. VII, c. 56, p. 468.

⁸ Hilsch 2016.

⁹ Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, lib. I, c. 31, p. 56; Fleckenstein 1966, pp. 90, 102, 114–115.

¹⁰ Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, lib. I, c. 30–31, pp. 54–56.

¹¹ Cf. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, vol. II, pp. 379–383, no. 359; Bistrický 1998, pp. 227–228; Leśniewska 2008, p. 405.

¹² *Regesta Imperii* II,3, no. 1302c; Lübke 1986, pp. 165–167, no. 329.

After Boleslav III's exile (1003), Thieddag seems to have supported his brother Jaromir.¹³ At the beginning of September 1004 in Prague, both men solemnly welcomed the German King Henry II, who was intervening against Bolesław the Brave.¹⁴ On the feast of the Nativity of the Blessed Virgin Mary (8 September), at the request of Henry II and with the consent of Bishop Thieddag, a service was conducted by Gottschalk, Bishop of Freising, who, after the Gospel reading, urged the king to pardon Margrave Henry of Schweinfurt, who was in prison.¹⁵ In addition, Thietmar noted Thieddag's hospitality and excessive drinking. The chronicler also wrote that, afflicted with paralysis, he was no longer able to celebrate Mass without the assistance of priests.¹⁶

Thieddag's death was recorded by Thietmar on 10 June.¹⁷ On the same date, he was entered as *Thiedec* in the Merseburg necrology (*Necrologium Merseburgensis cathedralis capituli*).¹⁸ The obituary was probably written in 1016 or 1017 and was later supplemented.¹⁹ However, according to the editor, Gerd Althoff, this entry does not belong to the supplements.²⁰ In addition, the Annals of Quedlinburg (*Annales Quedlinburgenses*) also reported the death of Thieddag and the succession of Ekkehard, abbot of Nienburg (*Obiit Thaetdeg Pragensis episcopus, cui successit Eghardus Nianburgensis abbas*).²¹ A hundred years later, Cosmas recorded Thieddag's death under the date of 11 June 1017, dedicating a warm remembrance to him.²²

The Annals of Prague (*Annales Pragenses*), covering the years 894–1220, was written in the 13th century and is known from a manuscript – Bamberg, Staatsbibliothek, Msc.Patr.64. Two entries concern Thieddag:

998. Tyadagus tertius episcopus successit.

1017. Tyadagus episcopus obiit. Cui successit Meschardus²³.

The Annals of Prague in its older layer, are a compilation of the Cosmas Chronicle and the Annals of Corvey and Hildesheim.²⁴

After conducting a search of written sources through the excellent digital repository *Czech Medieval Sources online*,²⁵ I was able to establish beyond any doubt

¹³ Gąsiorowski 1977, p. 73.

¹⁴ *Regesta Imperii* II,4, no. 1580a.

¹⁵ *Regesta Imperii* II,4, no. 1580b.

¹⁶ Thietmar, *Chronicon*, lib. VII, c. 56, pp. 468, 470.

¹⁷ Thietmar, *Chronicon*, lib. VII, c. 56, s. 468.

¹⁸ *Totenbücher von Merseburg*, facsimiles (Domstiftsbibliothek Merseburg, Codex 129, fol. 3r).

¹⁹ *Totenbücher von Merseburg*, pp. XXII–XXIV.

²⁰ Althoff 1984, pp. 304–305, B 56.

²¹ *Annales Quedlinburgenses*, p. 551.

²² Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, lib. I, c. 39, p. 72.

²³ *Annales Pragenses*, pp. 119–120.

²⁴ <https://www.geschichtsquellen.de/werk/355> [date of preparation: 07.12.2020].

²⁵ <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php> [accessed 31.08.2025].

that the Germanic name Thieddag, in its Christian form *Deodatus*, *Theodatus*, and later translated as *Bohdal*, first appeared in Bohemian historiography during the reign of Charles IV of Luxembourg. That is, in the chronicles of Jan Neplach, abbot of the Benedictine monastery in Opatovice nad Labem,²⁶ and Přibík Pulka-va of Radenín (†1380).²⁷ This significant change of the name of the third bishop of Prague from Germanic to Christian, in Bohemian historiography in the mid-14th century, coincided with the independence of Prague from the ecclesiastical metropolis of Mainz, in connection with the establishment of the archbishopric in 1344. It is also intriguing that in more recent Czech, German, Austrian, Polish and Hungarian historiography the Germanic name of the third bishop of Prague was rendered in various spelling variants (Dydak, Thegdag, Theodag, Thiadag, Thiddag, Thiedag, Thieddag).

Let us now move on to the description of the coins. On their obverse – in a continuous border – is depicted the Right Hand of God emerging from the clouds with straight fingers; on its sides are four letters in pairs below each other: ΛΟ – VII. In the circumference, backwards (with minor errors): ·HIC D·ENARIVZ·EZT·EPIZ (Fig. 1).

On the reverse – also within a continuous border, importantly – we see a schematic representation of a chapel of Bavarian-Bohemian type, and within it the letter O and an incomprehensible ligature composed of the letters ΛVN? On both sides of the roof are the letters: V – Λ. However, if the die is in negative, these letters should be read backwards: NVAO and Λ – V.

In the circumference is a distorted inscription, the reading of which is a matter of debate. I present it backwards, as on the obverse, starting at the top, just above the cross crowning the chapel: ET FAVI RCLDZAI ZTVOO. This inscription can be emended, trying to interfere as little as possible with its current structure. This is precisely what replacing or adding new letters, or even entire sets of them, does. Instead, I will supplement the letters to the closest possible form. Thus, I complete the letter R to B, the letter C to O, the inverted letter D to E, and I read the final V as Λ. Thanks to this, I reconstruct the inscription as follows: ET FAVI BOLEZAI ZTΛ OO.

Now, the word FAVI requires explanation. Following Marian Gumowski's lead, I believe that it may be a distorted form of the word *favor* (grace).²⁸ However, unlike this researcher, I believe that we are dealing with an abbreviation: FAV and an abbreviation mark in the form of a line above the letter V. However, as this figure did not fit within the height of the circumference, the line was moved to the string of letters. This explanation seems artificial, but there are analogous examples. Thus, on Saxon deniers from the end of the 10th century, known as Otto and Adelaide's deniers (OAP – Otto und Adelheid Pfennige), the original legend: +DEI GRATIA REX was first shortened to: +D[–]I GR[–]A+R[–]EX, and then to: +D[–]I

²⁶ *Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká*, pp. 464, 467.

²⁷ *Kronika Pulkavova*, pp. 32, 36, 231, 235.

²⁸ Gumowski 1934, p. 33; Gumowski 1939, p. 78, no. 178.

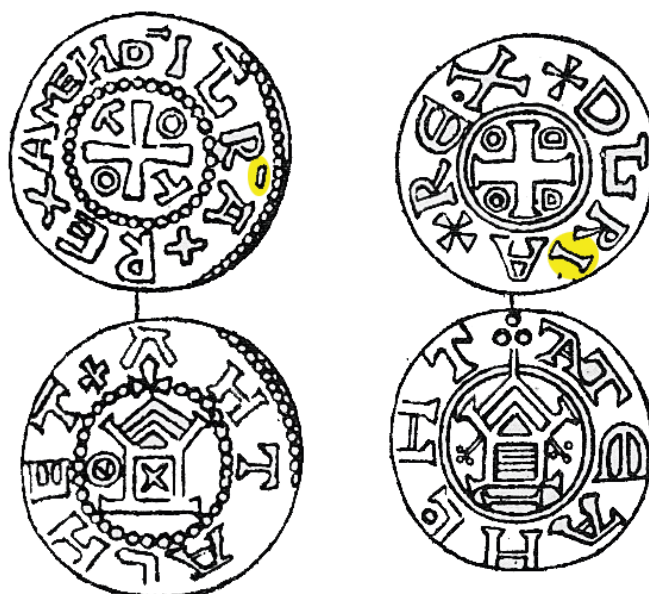

Fig. 2. Saxon deniers with the names of Otto III and Adelaide (according to J. Menadier)

Ryc. 2. Saskie denary z imionami Ottona III i Adelajdy (wg J. Menadiera)

GR\A+R€X²⁹ (Fig. 2). In conclusion, we find that the word FAVI should be read as FAV[ore] with the abbreviation mark I. Another solution in a similar situation was used on the almost contemporary coins of Boleslav II of the so-called *Æthelred* type, minted in Prague (Cach 122, 123). Here, the word *civitas* was shortened to CIV with an abbreviation mark above the last letter V. However, as this construction did not fit within the height of the line, it was simply flattened. The effect was quite surprising: CI= (Fig. 3).

What remains to be clarified is the last part of this inscription: STV, already emended above for the form STA. It seems most likely that this is an abbreviation of the word *stabilitas* – STA[bilitus] (legitimised).

The two final signs are the most difficult to explain: OO. In my opinion, they do not belong directly to the inscription. They are perhaps an ornament inserted by the engraver at the end of the inscription when he decided that he could not fit any more text in. Or vice versa, when the engraver ran out of text to fill in the circumferential legend.

The final proposal for the reconstruction of the reverse legend is therefore as follows: ET FAV[ore] BOLEZ[I]AI STA[bilitus] OO. The key element here is the name of Duke Boleslav. Although it has been slightly emended in as many as four places, I believe that its reconstruction here is fully credible. This is supported by the fact that Boleslav II's name appears in exactly the same place and in the same arrangement, (and even with the same errors!), on his deniers (Cach 133, 135, 138, 139, 143, 1020, 1021) (Fig. 4).

²⁹ Menadier 1891 (1975), pp. 152–162, nos 8, 14, 35, 74.

Fig. 3. Boleslav II's deniers (Cach 123, 122)
Ryc. 3. Denary Bolesława II (Cach 123, 122)

Fig. 4. Boleslav II's deniers (Cach 133, 135)
Ryc. 4. Denary Bolesława II (Cach 133, 135)

As a result, we read a meaningful inscription on the coin, which has to be read backwards on both sides. It transitions seamlessly from obverse to reverse: 'HIC D'ENARIVZ. EZT CPIZ[copi] ET FAV[ore] BOLEZ[l]AI ZTA[bilitus] OO, which can be translated: This is the bishop's denier legitimised by the grace of [Duke] Boleslav.

In terms of typology, the episcopal denier refers to Bohemian coins of Boleslav II of the younger version of the hand-chapel type from the Prague mint (Cach 133, 135). Coins of this type appeared in Bohemian hoards at the end of the 10th century. They were most numerous in a recent, superbly elaborated hoard from Chýšť near Pardubice. It was hidden shortly after 995 and before 1000, that is at the very end of Boleslav II's reign.³⁰ The coins of both the indicated varieties (Cach 133, 135) contained in this hoard weigh on average 1.27 and 1.13 g, which is significantly less than the episcopal coins – 1.347 g (8 pieces), and in the case of only copies of the older variety – 1.362 g (6 pieces).³¹

The described episcopal coin was at first unique, but further examples have since been discovered, though still few in number. I have managed to register 15 specimens in all public and private collections in Poland, the Czech Republic, Germany, Russia and Hungary, which were struck from at least five pairs of dies.³² Luboš Polanský, on the other hand, recently distinguished nine die varieties. All the inscriptions visible there are more or less distorted. The example analysed above is probably the closest to the original.³³ The observation of the multiplicity, diversity and progressive deterioration of the dies is indicative of a longer period of issuance of coins of this type. It could have lasted at least several months or even several years. And, by the way, it is astonishing that neither the bishop himself (whoever he was) nor anyone from his entourage took care of the representative appearance of this coin.

To date, eight hoards containing the episcopal coins studied here have been recorded. As far as is known, they occurred there singly. Only in the Lisówek hoard from Greater Poland were two or perhaps even three specimens found. Five of these finds were recorded in Poland and a sixth in nearby Pomerania. One find occurred in Hungary and also one in the Czech Republic. The latter location, however, is not certain.³⁴ It is striking that the episcopal coins were not present in any of the large hoards discovered in Bohemia and carefully examined (Fig. 5). This raises doubts as to whether the bishop who issued the coins in question was definitely the Bishop of Prague, and the duke by whose favour this was done was Boleslav II or Boleslav III. The bishop could also have been one of the Polish bish-

³⁰ Lukas 2019, pp. 312, 335–336, 343–345, 358.

³¹ Lukas 2019, pp. 333, 344; Suchodolski 2018, p. 9.

³² Suchodolski 2018, pp. 14–15.

³³ Polanský 2024b, pp. 43–73.

³⁴ Suchodolski 2018, p. 9; Polanský 2024b, pp. 35–64.

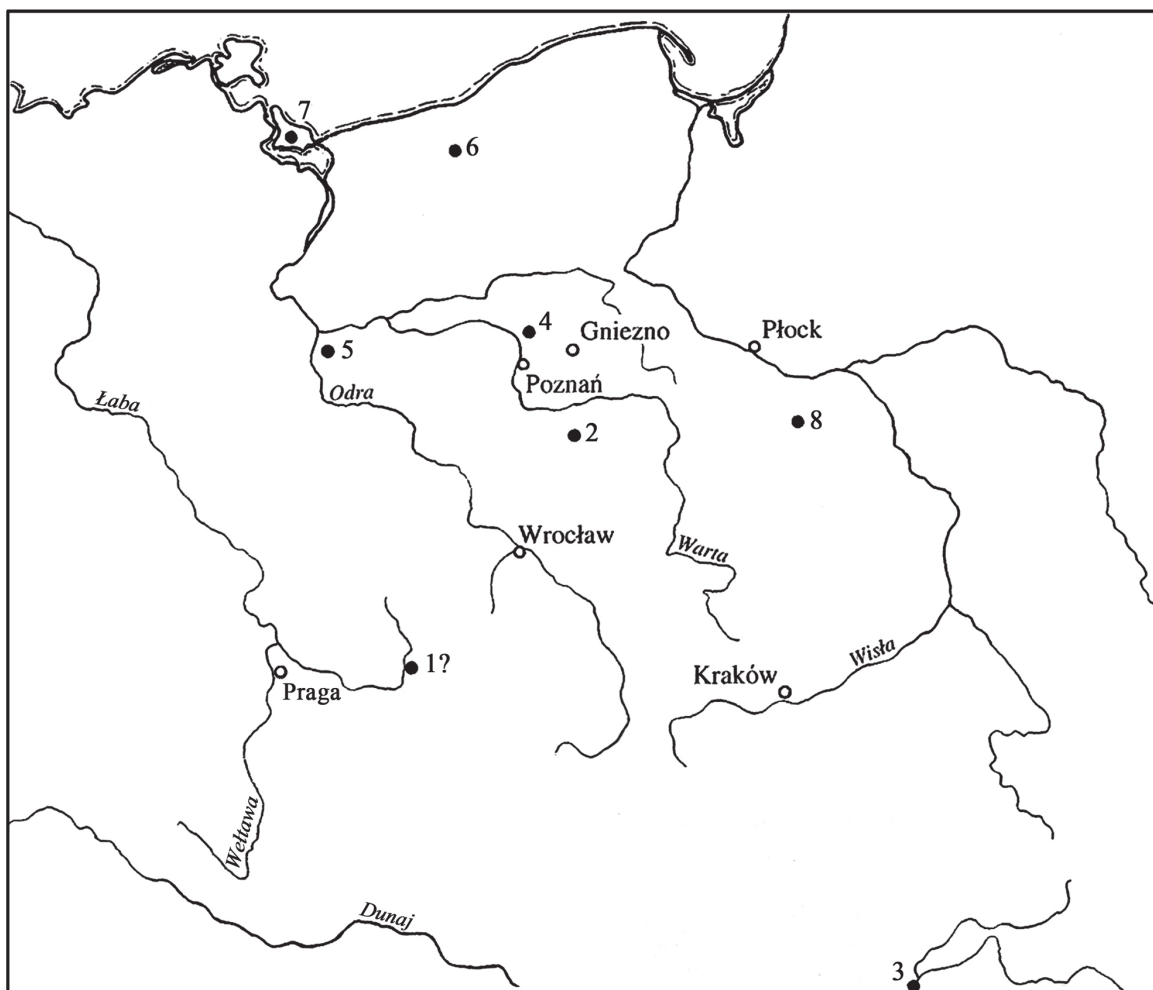

Fig. 5. Map of finds with episcopal deniers: 1. Čistěves?; 2. Jarocin; 3. Nagyharsány; 4. Kąty; 5. Lisówek; 6. Miastko; 7. Quilitz; 8. Zakrzew II

Ryc. 5. Mapa znalezisk zawierających denary biskupie: 1. Čistěves?; 2. Jarocin; 3. Nagyharsány; 4. Kąty; 5. Lisówek; 6. Miastko; 7. Quilitz; 8. Zakrzew II

ops, primarily Adalbert's brother, the Archbishop of Gniezno – Radim Gaudentius, while the duke was Bolesław the Brave.³⁵ It is paradoxical that the only argument for the presence of our episcopal denier in Bohemia in the 10th/11th century is a find from Nagyharsány in Hungary (*tpq* 1006), where the examined coin – together with the denier of Boleslav II – could only have penetrated from neighbouring Bohemia.³⁶ As many as seven episcopal coins currently have no provenance.

³⁵ L. Polanský (2024a, pp. 204n.) strongly opposes such an attribution, pointing to the purely Bohemian iconography, epigraphy, fabric and, above all, the distribution of finds (Nagyharsány!) and finally, the reading of Thieddag's name. For the sake of clarification, however, it may be recalled here that the oldest Polish coins did not have a uniform iconography, epigraphy or fabrication technique. This depended on occasionally employed craftsmen, often of foreign origin, who sometimes imitated older designs. In the case of Archbishop Gaudentius, this could have been someone from his Bohemian entourage.

³⁶ Gedai 1971–1972; Gedai 1972–1973.

To resolve the problem of the issuer of the oldest episcopal coins in Central Europe, not only the distribution of finds in which they occurred, but also the chronology of these finds is important. The oldest appears to be the hoard from the village of Kały in Greater Poland (FMP I, 104). Unfortunately, it has not been thoroughly investigated and information about its composition and date of concealment is considerably incomplete. They indicate that the coins were minted in the second half and at the end of the 10th century, and the latest coin, which determines the *tpq* of the hiding of the hoard, is precisely our episcopal denier! The next two hoards already have more certain dates of deposition. In the case of the hoard from the village of Jarocin, also in Greater Poland (FMP I, 85), this is after 1004. In the case of the Nagyhasány hoard from Hungary, on the other hand, the period after 1006. The following hoards were hidden later, after 1009 (Miastko in Pomerania – FMP II, 139; Zakrzew II – FMP III, 205), after 1014 (Lisówek, Greater Poland – FMP I, 134), after 1016 (Quilitz, Pomerania).

The above indicates that the episcopal denier was in circulation as early as the end of the 10th century, (if we trust the information about the Kały hoard), or at the latest at the very beginning of the 11th century (if the chronology of further early hoards is taken into account). Of these, the above-mentioned hoard from Nagyhasány, hidden after 1006, but containing a coin struck from dies with even more distorted legends, deserves special attention (Fig. 6). There is therefore no doubt that it was minted some time after the coins we analysed at the beginning. We conclude that the old dies had already worn out and, as there was a need to continue issuing episcopal coins, new dies were made. However, by that time, the more experienced engraver was no longer at the mint, and a new one had replaced him. Unfortunately, we do not know whether the interval between the production of the two pairs of dies lasted a few months or a few years. Nevertheless, we can conclude that in the first decade of the 11th century, coins struck from imitative dies were already in circulation. Thus, dies serving as models must have been created either literally in the first years of that century or even in the last years of the previous century. Thus, we have obtained confirmation of the information about the relatively early metric of the bishop's denier, which seemed to be already apparent from the analysis of the Kały hoard.

I recently presented this interpretation of the episcopal denier again, concluding with the somewhat hasty conclusion, as is now apparent, that we are probably dealing here with a coin of St Adalbert.³⁷

My line of reasoning was recently rejected by Luboš Polanský.³⁸ The starting point for his concept was a different reading of the circumferential legend on the reverse. Namely, he reads it not backwards, as on the obverse and as I and all previ-

³⁷ Suchodolski 2018 and earlier Suchodolski 2002 (=2017 with supplement); in these works there are more details – a list of finds and die varieties.

³⁸ Polanský 2024a; Polanský 2024b.

Fig. 6. Bishop Thieddag's denier from the later issue, from the Nagyharsány hoard (according to I. Gedai)
 Ryc. 6. Denar biskupa Thieddaga z późniejszej emisji ze skarbu w Nagyharsány (wg I. Gedaia)

ous researchers have done, but to the right, i.e. clockwise. The result was an inscription: TCOOVTZIAZDLCRIVAF, which he divided into two parts. He emended the first to the form: TEODATSIVS, seeing here the Latin version of Thieddag's name. The second part of the legend, on the other hand, he read backwards, correcting, rearranging and completing the letters to the form: +VVI[SE]GRAD, that is the name of Vyšehrad. From all this, Polanský concluded that the coin was minted by Bishop Thieddag, Adalbert's successor, but not in Prague, but in Vyšehrad. This was supposed to have been done in 1003–1004, i.e. at the time when Bolesław the Brave occupied most of the country. However, he failed to capture Vyšehrad, where the bishop had taken refuge. In the absence of the young dukes, it was he who "paid the faithful warriors" fighting the occupiers, and he did so precisely with his own episcopal deniers.³⁹

The new interpretation is interesting because it offers a new line of reasoning, but it is completely unconvincing. A number of arguments speak against it. The first and most important is the reading of Thieddag's name, the third Bishop of Prague (998–1017). The form *Theodatsius* is unknown in contemporary written sources, appearing only in sources from the mid-14th century. It is therefore impossible for it to have occurred on his coin. This is convincingly justified above by the first author of this text.

The second argument against Luboš Polanský's concept, admittedly of much lesser importance, is the different reading direction of the legends on the obverse and reverse. The author cites analogous cases found on Bohemian coins. However, there is no certainty that the dies for these coins were made by the same engraver. A greater number of them worked at the Prague mint. The situation must have been different at the newly established episcopal mint. It would therefore be strange if the same man made both dies in different ways.

³⁹ Polanský 2024a, pp. 32–34 and *passim*.

The third argument is more significant, as it concerns the chronology of the episcopal coins. The fact that they were minted before the years 1003–1004 is supported by their typology and metrology, but above all by the chronology of the finds. Here it is necessary to recall the Kaŕty hoard, hidden no later than the turn of the 10th and 11th centuries, and the hoard from Nagyhasány, buried after 1006. As mentioned above, this assemblage contained episcopal coin of the later variety, and therefore minted a few months or perhaps even a few years later than coins of the older variety (Fig. 6). The latter must therefore have been made earlier – probably still at the very end of the 10th century or, at the latest, in the first or second year of the 11th century.

We have also already established the chronology of the patterns for the episcopal coin dies (Cach 133, 135) at the end of Boleslav II's reign (972–999). Adding later types to this set, already attributed to Boleslav III (999–1002, 1003) – Cach 213, 203, 209 – is groundless.⁴⁰ The proximity of the episcopal coin to the youngest coins of Boleslav II is particularly evident when one compares the depiction of a slender hand with elongated fingers. Borys Paszkiewicz even put forward a conjecture that these depictions on both dies could have been executed by the same engraver.⁴¹

And finally, the third element relates to chronology, namely metrology. It has also already been mentioned that episcopal coins were relatively heavy. Eight specimens weighed an average of 1.347 g, and in the case of just the oldest die variety, the weight rose to 1.362 g (6 pieces). Other contemporary Bohemian coins are considerably lighter. This applies both to the slightly older, pattern-serving coins of Boleslav II, as well as to the younger coins of Boleslav III. Jaromír's deniers are heavier again, but this is a completely different period of Bohemian coinage history. It is therefore difficult to imagine that the besieged people would have improved the rate of their coins during the wartime. Usually, under such circumstances, money deteriorates.

Finally, a general doubt. First of all, there is no mention in written sources of the presence and activity of Bishop Thieddag in Vyšehrad during the reign of Boleslav the Brave in Bohemia, i.e. in 1003–1004. Jiří Sláma⁴² does mention this, but he refers to the episcopal deniers in question, allegedly bearing his name! So we have a classic *circulus vitiosus* here. However, if the coin is older, as we are trying to prove, and dates back to the very end of the 10th century, a fundamental question arises: why did the Bishop of Prague mint his coins not in Prague, but in Vyšehrad?

Let us try to summarise the situation. In light of the above arguments, I be-

⁴⁰ Polanský 2024a, pp. 27–30, 204–205 – where the author strongly criticises my point of view. Here he accuses me, quite unjustifiably, of linking the iconography of the episcopal denier with the “beginning of the Ætelred type.”

⁴¹ Paszkiewicz 2021, p. 285.

⁴² Sláma 2024, pp. 12n.

lieve that Luboš Polanský's reading of the reverse legend is unreliable. Therefore, it contains neither the name of the bishop nor the name of the mint. So, consequently, I see no better solution than to return to my proposal of reading. Let me remind readers that it does not require the addition or removal of any fragments, but only the completion of one letter and correcting the reading of three others, and this in addition to closely related forms. Admittedly, this reading also does not reveal the name of the issuer or the place of issue. However, it does provide the name of the ruler who made this issue possible. It was Boleslav, most likely Boleslav II, Duke of Bohemia. However, this does not explain who the issuer was. Both St. Adalbert during his second episcopacy in Prague (992–995) and Bishop Thieddag (998–1017) at the beginning of his episcopal service (998–999?) come into consideration. In the case of both clergymen, the duke may have wanted to gain their favour while rewarding their previous services. The time difference between these two proposals is very small, which makes it difficult to choose. If we accept the reliability of the chronology of the Kaŕy hoard, the scales would tip in favour of Adalbert. However, this reliability can be questioned.

Let us therefore consider this issue from the perspective of the chronology of Bohemian coin types at the end of the 10th century. As we know, there have been many proposals for establishing such a chronology. Recently, Luboš Polanský presented a new dating based on the results of new research.⁴³ It shows that in the years around 988/990–995, i.e. during Adalbert's renewed episcopal rule (992–995), the so-called *Ætelred* type was in use in Bohemia. The episcopal denier, on the other hand, refers to a younger type, known as the *hand/chapel* type (e.g. Cach 132–135, 142–143, 185, 226, 1017, 1021), which has been dated to 995–ca. 999. If we agree with this chronology, we can determine who issued the episcopal denier – it was Bishop Thieddag, who began his reign (998–1017) at the very end of the reign and life of Boleslav II (†999). Marcin R. Pauk also came to the same conclusion as a result of his deliberations.⁴⁴

And *summa summarum*. It seems that, given the current state of knowledge about our numismatic sources and the state of research, a compromise solution can be proposed. The episcopal coins were not minted by either St. Adalbert or Bishop Thieddag in Vyšehrad during the siege by Bolesław the Brave. It was indeed Thieddag who did so, but about five years earlier and not outside his episcopal seat, but in Prague. Let us recall: Thieddag was a Benedictine monk from New Corvey, who was known as a physician. He treated Boleslav II and then became the physician of Emperor Otto III himself. It was he who, in 998, recommended Thieddag to Boleslav II for the vacant seat in the episcopal see in Prague, which had been vacated by Adalbert. The new bishop worked well with the ailing duke for only seven months. Boleslav II died in February 999. His son and successor, Boleslav III

⁴³ Polanský 2023, especially pp. 143–144.

⁴⁴ Pauk 2010, pp. 560–561.

(999–1002, 1003), had a completely different attitude towards the new bishop – he openly fought against him and expelled him from the country several times.⁴⁵ It follows that the main part of the issue of episcopal deniers took place in a short period of time at the turn of 998 and 999. This does not mean, however, that there could not have been some sporadic minting activity in the later period. This may be evidenced by coins struck from dies bearing distorted legends.

It is also worth considering the scale of the minting of these coins. Data on this can only be provided by the number of identified dies. I have already mentioned that I have managed to identify at least five pairs. Luboš Polanský, on the other hand, has identified as many as nine, but these also include repaired dies. Assuming that at that time one pair of dies could be used to mint approximately 5,000 coins, the production volume of the episcopal mint could be estimated at approximately 20,000–30,000 coins. They entered into circulation, but interestingly, evidence of this is visible almost exclusively in the sphere of foreign trade.

Finally, we return to the question raised in the title: could Radim Gaudentius also have been the author of this coin? There are a number of arguments in his favour: the chronology of the coin, the distribution of finds and, finally, the name of the duke. The Boleslav mentioned in the legend could also have been Bolesław the Brave. The Bohemian typology of the coin cannot be used as evidence against its Polish provenance, because at that time foreign designs were commonly copied in Poland, and there were many people familiar with Bohemian coinage in Radim Gaudentius' circle. However, one could also raise a small doubt as to whether the talented engraver, whose works were recognised by Borys Paszkiewicz among the dies of both the Prague and the episcopal mints, also travelled to Gniezno. The presence of an episcopal coin – along with Bohemian coins – in the Nagyhasánd hoard seems to be decisive in a negative sense. Polish coins from this period, as is known, appear only exceptionally in finds in southern Poland, while they are absent south of the Carpathians. Without definitively ruling out the Polish origin of the episcopal coin confirmed by Duke Boleslav, we currently consider it less likely than a Bohemian origin. However, this situation may change with later coin finds.

ABBREVIATIONS

Cach – F. Cach, *Nejstarší české mince: I, České denáry do mincovní reformy Břetislava I*, Praha 1970; IV, *Dodatky*, Praha 1982.

Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, B. Bretholz (ed.), MGH. Scriptores rerum Germanicarum, N.S. 2, Berlin 1923.

FMP I. 2017. T. Szczurek, P. Ilisch, D. Malarczyk, T. Nowakiewicz, A. Tabaka, B. Paszkiewicz, cooperation: P. Kaźmierczak, A. Kędzierski, M. Sikora, *Frühmittelalterliche Münz-*

⁴⁵ Kronika Thietmara, b. VII,56; Gąsiorowski 1977, p. 73; Sobiesiak 2006, pp. 216–217; Sláma 2024.

funde aus Grosspolen, M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski (eds), Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar I, Warszawa.

FMP II. 2016. G. Horoszkó, J. Piniński, P. Ilisch, D. Malarczyk, T. Nowakiewicz, cooperation: M. Bogucki, A. Kowalówka, M. Kulesza, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Pommern*, M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski (eds), Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar II, Warszawa.

FMP III. 2015. D. Gorlińska, S. Suchodolski, P. Ilisch, D. Malarczyk, T. Nowakiewicz, cooperation: P. Chabrzyk, K. Mitkova-Szubert, J. Piniński, A. Romanowski, G. Śnieżko, M. Widawski, M. Zawadzki. *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Masowien, Podlachien und Mittelpolen*, M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski (eds), Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar III, Warszawa.

MGH – Monumenta Germaniae Historica.

N.S. – Nova Series.

Thietmar, *Chronicon – Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung*, R. Holtzmann (ed.), MGH. Scriptores rerum Germanicarum, N.S. 9, Berlin 1935.

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

Annales Pragenses, [in:] G.H. Pertz (ed.), *Annales, chronica et historiae aevi Saxonici*, MGH Scriptores III, Hannoverae 1839, pp. 119–121.

Die Annales Quedlinburgenses, M. Giese (ed.), MGH. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 72, Hannover 2004.

Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, G. Friedrich (ed.), vol. II, Praha 1912.

Kronika Pulkavova, J. Emler, J. Gebauer (eds), [in:] *Fontes rerum Bohemicarum*, vol. V, Praha 1893, pp. 1–326.

Kronika Thietmara, translation, introduction and comments by M.Z. Jedlicki, Poznań 1953 [afterword K. Ożóg, 2004, 2005, 2012, 2014, 2022].

Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká, J. Emler (ed.), [in:] *Fontes rerum Bohemicarum*, vol. III, Praha 1882, pp. 445–484.

Die Totenbücher von Merseburg, Magdeburg und Lüneburg, G. Althoff, J. Wolasch (eds), MGH. Libri memoriales et Necrologia, N.S. 2, Hannover 1983.

SECONDARY STUDIES

Althoff G. 1984. *Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. Studien zum Totengedenken der Billunger und Ottonen*, Münstersche Mittelalter-Schriften 47, München.

Bistřický J. 1998. *Übersicht über das Urkundenwesen der böhmischen Herrscher bis zum Jahre 1197*, [in:] J. Bistřický (ed.), *Typologie der Königsurkunden. Kolloquium de Commission Internationale de Diplomatie in Olmütz 30.8.–3.9.1992*, Olomouc, pp. 227–240.

- Cach F. 1939. *Poznámky k denárum biskupa Vojtěcha Slavníkovce*, Numismatický Časopis Československý 15, pp. 5–9.
- Fleckenstein J. 1966. *Die Hofkapelle der deutschen Könige II, Die Hofkapelle im Rahmen der ottonisch-salischen Reichskirche*, Schriften der MGH 16/II, Stuttgart.
- Gąsiorowski A. 1977. *Thiadag*, [in:] G. Labuda, Z. Stieber (eds), *Słownik Starożytności Słowiańskich* VI/1, Wrocław, p. 73.
- Gedai I. 1971–1972. *István király denára*, Numismatikai Közlöny 70–71, pp. 23–32.
- Gedai I. 1972–1973 [1975]. *XI. századi kincslelet Nagyhorsányból*, A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 17–18, pp. 85–90.
- Giese M. [2018]. *Thietmars Chronik: Vorlagen, handschriftliche Überlieferung und mittelalterliche Rezeption*, [in:] M. Cottin, L. Merkel (eds), *Thietmars Welt. Ein Merseburger Bischof schreibt Geschichte, Merseburg, 15. Juli bis 4. November 2018, Merseburger Dom und Curia Nova (Willi-Sitte-Galerie)*, Schriftenreihe der Vereinigten Domstifter zu Merseburg und Naumburg und des Kollegiatstifts Zeitz 11 (exhibition catalogue), Petersberg, pp. 73–99.
- Gumowski M. 1934 [1935]. *Denary św. Wojciecha*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 16, pp. 29–34.
- Gumowski M. 1939. *Corpus nummorum Poloniae I, Monety X i XI w.*, Kraków.
- Hásková J. 1998. *K úloze biskupa Vojtěcha ve slavníkovském mincovnictví*, [in:] D. Třeštík, J. Žemlička (eds), *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa*, Praha, pp. 49–54.
- Hilsch P. 2016. *Thieddag*, Neue Deutsche Biographie 26, pp. 107–108 (online version); <<https://www.deutsche-biographie.de/pnd1143711505.html#ndbcontent>>.
- Kocourek J. [2018]. *Das Schicksal der Thietmar-Handschrift*, [in:] M. Cottin, L. Merkel (eds), *Thietmars Welt. Ein Merseburger Bischof schreibt Geschichte, Merseburg, 15. Juli bis 4. November 2018, Merseburger Dom und Curia Nova (Willi-Sitte-Galerie)*, Schriftenreihe der Vereinigten Domstifter zu Merseburg und Naumburg und des Kollegiatstifts Zeitz 11 (exhibition catalogue), Petersberg, pp. 149–159.
- Leśniewska D. 2008. *Ostrov u Davle*, [in:] A. Wędzki (ed.), *Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu* 1, Warszawa, p. 405.
- Lukas J. 2019. *Hromadný nález denárů z konce 10. století z Chýště*, Praha-Pardubice.
- Lübke Ch. 1986. *Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an)*, part 3, *Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen* 1, Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens 134, Berlin.
- Menadier J. 1891 [1975]. *Der Hochzeitspfennig Herzog Heinrich des Löwen*, [in:] J. Menadier, *Deutsche Münzen. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des deutschen Münzwesen* I, Berlin [Leipzig], pp. 152–162.
- Paszkiewicz B. 2021. review: *Jiří Lukas, Hromadný nález denárů z konce 10. století z Chýště (okr. Pardubice). Denier Hoard Dating Back to the End of the 10th Century and Found in Chýšť (Pardubice District)*, współpraca: Jiří Militký, Tomáš Wágner i Marek Fikrle, Praha-Pardubice 2019 (*Monumenta Numismatica* 4), 444 s., liczne fotografie, wyd. Filozofia i Východočeské muzeum v Pardubicích, łamanie i druk: Abalon, s.r.o., Wiadomości Numizmatyczne LXV (209), pp. 281–287.
- Pauk M.R. 2010. *Moneta episcopalis. Mennictwo biskupie w Europie Środkowej X–XIII w. i jego zachodnioeuropejski kontekst*, Przegląd Historyczny 101/4, pp. 539–571.

- Petráň Z. 1998. *Mince biskupa Vojtěcha*, [in:] D. Třeštík, J. Žemlička (eds), *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa*, Praha, pp. 55–77.
- Petráň Z. 2014. *Mince doposud spojované s biskupem Vojtěchem*, [in:] J.K. Kroupa, L. Polanský, J. Sláma, V. Vaněk (eds), *Po stopách svatého Vojtěcha*, Antiqua Cuthna 3/2007, Praha, pp. 113–130.
- Polanský L. 2014. *Interpretace opisů na denárech spojovaných s biskupem Vojtěchem*, [in:] J.K. Kroupa, L. Polanský, J. Sláma, V. Vaněk (eds), *Po stopách svatého Vojtěcha*, Antiqua Cuthna 3/2007, Praha, pp. 91–111.
- Polanský L. 2023. *České mincovnictví v 10. století*, [in:] M. Lutovský, M. Mašek (eds), *Blaženost věku aneb felicitas saeculi. Věnováno Zdeňku Petráňovi k sedmdesátým narozeninám*, Praha, pp. 121–154.
- Polanský L. 2024a. *Denár biskupa Thiddaga HICDENARIVZEZTEPIZ / TEODATZIVZDACRIVAF*, [in:] L. Polanský, J. Sláma (eds), *Thiddag (998–1017). Příběh biskupského denáru*, Praha, pp. 17–34.
- Polanský L. 2024b. *Přehled nálezů, soupis exemplářů, variant a razidel denárů biskupa Thiddaga*, [in:] L. Polanský, J. Sláma (eds), *Thiddag (998–1017). Příběh biskupského denáru*, Praha, pp. 35–73.
- Regesta Imperii II,3. Böhmer J.F. 1956. *Regesta Imperii II, Sächsisches Haus 919–1024, 3, Die Regesten des Kaiserreiches unter Otto III. 980 (983)–1002*, M. Uhlig (ed.), Tl. 3, Graz-Köln.
- Regesta Imperii II,4. Böhmer J.F. 1971. *Regesta Imperii II, Sächsisches Haus 919–1024, 4, Die Regesten des Kaiserreiches unter Heinrich II. 1002–1024*, Th. Graff (ed.), Wien-Köln-Graz.
- Schuffels H.J. (†), Schuffels Ch. [2018]. *Thietmars Autograph. Zur Eigenhändigkeit des Eintrags im Sakramentar der Merseburger Domkirche*, [in:] M. Cottin, L. Merkel (eds), *Thietmars Welt. Ein Merseburger Bischof schreibt Geschichte, Merseburg, 15. Juli bis 4. November 2018, Merseburger Dom und Curia Nova (Willi-Sitte-Galerie)*, Schriftenreihe der Vereinigten Domstifter zu Merseburg und Naumburg und des Kollegiatstifts Zeitz 11 (exhibition catalogue), Petersberg, pp. 101–113.
- Skalský G. 1929. *Denáry pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce*, Numismatický Časopis Československý 5, pp. 26–46.
- Sláma J. 2024. *Třetí pražský biskup Thiddag*, [in:] L. Polanský, J. Sláma (eds), *Thiddag (998–1017). Příběh biskupského denáru*, Praha, pp. 9–16.
- Sobiesiak J.A. 2006. *Bolesław II Przemysłyda (†999)*, Kraków.
- Suchodolski S. 2001–2002 [2003]. *Die Münzen des heiligen Adalbert, des Schutzpatrons von Polen, Böhmen und Ungarn*, Numismatik und Köln 100–101, pp. 79–93.
- Suchodolski S. 2002. *Monety Świętego Wojciecha*, [in:] C. Buško (ed.), *Civitas & villa, Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław-Praha, pp. 447–452 [the same in: S. Suchodolski, *Moneta polska i obca w średniowieczu*, Warszawa 2017, pp. 287–296, supplement: pp. 297–300].
- Suchodolski S. 2018. *Mince svatého Vojtěcha*, Folia Numismatica 32/1, pp. 3–15.

JESZCZE RAZ O NAJSTARSZEJ MONECIE BISKUPIEJ W EUROPIE ŚRODKOWEJ – KTO BYŁ EMITENTEM: ŚW. WOJCIECH, THIEDDAG CZY RADZIM GAUDENTY?

(Streszczenie)

Omawiane tu monety biskupie znane są już od 150 lat. Przez długi czas były one przypisywane biskupowi praskiemu św. Wojciechowi (983–989, 992–995, †997). Od niedawna jednak badacze czescy za emitenta uważają kolejnego biskupa praskiego – Thieddaga (998–1017). Badacze polscy natomiast w rachubę brali również przyrodniego brata Wojciecha – Radzima Gaudentego, który był pierwszym arcybiskupem w Gnieźnie (1000–ok. 1016).

Na stronie głównej opisywanych monet przedstawiona jest, wyłaniająca się z obłoków, Prawica Boża o wyprostowanych palcach. W otoku wstecznie (z drobnymi błędami): 'HIC D'ENARIVZ. CZT CPIZ (Ryc. 1).

Na stronie odwrotnej widzimy schematycznie przedstawioną kaplicę typu bawarsko-czeskiego. W otoku zniekształcony napis, którego odczyt jest przedmiotem dyskusji. Przedstawiam go wstecznie, tak jak na awersie: ET FAVI RCLDZAI ZTVOO. Inskrypcję tę emenduję, stosując uzupełnianie liter do postaci najbardziej zbliżonej. I tak literę R uzupełniam do B, literę C do O, odwróconą literę D do E, a końcowe V odczytuję jako A. Dzięki temu napis rekonstruuje następująco: ET FAVI BOLEZAI ZTA OO. Wyjaśnienia wymaga jeszcze słowo FAVI. Uważam, że jest to skrót słowa *favore*, zapisanego jako FAV ze znakiem abrewiacyjnym I. Znak ten powinien być oczywiście umieszczony nad literą V. Ponieważ jednak nie zmieścił się w wysokości otoku, dołożono go na końcu. Analogiczne przypadki abrewiacji znane są ze współczesnych monet saskich (Ryc. 2), a w pewnej modyfikacji też z monet czeskich Bolesława II (Ryc. 3).

Końcowa propozycja rekonstrukcji legendy otokowej rewersu przedstawia się zatem następująco: ET FAV[ore] BOLEZ[I]AI STA[bilitus] OO. Kluczowym elementem jest tu imię księcia Bolesława. Imię to, dokładnie w takim samym miejscu i w takim samym układzie, występuje na denarach Bolesława II (972–999) (Cach 133, 135, 138, 139, 143, 1020, 1021) (Ryc. 4).

W rezultacie odczytujemy na monecie sensowny napis, który z obu stron należy odczytywać wstecz. Przechodzi on płynnie z awersu na rewers: 'HIC D'ENARIVZ. CZT CPIZ[copi] ET FAV[ore] BOLEZ[I]AI ZTA[bilitus] OO, co można przetłumaczyć: To jest denar biskupa łaską [księcia] Bolesława utwierdzony.

Pod względem typologicznym denar biskupi nawiązuje do monet czeskich Bolesława II młodszej wersji typu ręka – kaplica z mennicy praskiej (Cach 133, 135) (Ryc. 4). Monety tego typu pojawiają się w skarbach czeskich w końcu X w. Najliczniej wystąpiły w nowym, znakomicie opracowanym skarbie z miejscowości Chyšť pod Pardubicami (*tpq* 995).

Omawiane monety biskupie znane są obecnie w liczbie 15 sztuk, wybitych co najmniej pięcioma parami stempli. Okazy te pochodzą z ośmiu skarbów, odkrytych głównie na terenie Polski. Jednego znaleziska dokonano na terenie Węgier i jednego na terenie Czech (informacja niepewna). Najstarsze są skarby z miejscowości: Kąty (*tpq* 992, informacja wątpliwa), Jarocin (*tpq* 1004) i Nagyharsány (*tpq* 1006) (Ryc. 5). Monety są przechowywane w muzeach Polski, Czech, Niemiec, Rosji i Węgier. Dla datowania

denara biskupiego bardzo istotny jest skarb z terenu Węgier. Jak widać, nie jest on najstarszy, ale zawierał monetę o napisach bardziej zepsutych, a więc odmiany późniejszej (Ryc. 6). Odmiana pierwotna musiała zatem powstać wcześniej, jeszcze w końcu X w., albo najpóźniej w pierwszych latach XI w.

Przedstawioną tu interpretację denara biskupiego zanegował ostatnio Luboś Polansky. Punktem wyjścia dla jego koncepcji był odmienny sposób odczytania legendy otokowej na rewersie. Czyta ją mianowicie nie wstecz, jak na awersie i jak to czyniłem ja oraz wszyscy dotychczasowi badacze, ale w prawo, czyli zgodnie z ruchem wskazówek zegara. W rezultacie otrzymał napis: TCOOVTZIAZDLCRIVAF, który podzielił na dwie części. Pierwszą emendował do postaci: TEODATSIVS, widząc tu łacińską wersję imienia Thieddaga. Drugą część legendy natomiast odczytał wstecznie, poprawiając, przestawiając i uzupełniając litery do postaci: +VVI[SE]GRAD, czyli nazwy Vyšehradu. Z tego wszystkiego Polansky wyciągnął wniosek, że moneta została wybita przez biskupa Thieddaga, następcę Wojciecha, ale nie w Pradze, tylko na Wyszehradzie. Miało to nastąpić w latach 1003–1004, czyli w czasie zajęcia większości kraju przez Bolesława Chrobrego. Nie udało mu się jednak zdobyć Vyšehradu, gdzie się schronił biskup. Wobec nieobecności młodych książąt, to właśnie on „opłacał wiernych bojowników” walczących z okupantem, a czynił to właśnie za pomocą własnych, biskupich denarów.

Nowa interpretacja jest zupełnie nieprzekonująca. Przeciw niej przemawia szereg argumentów. Pierwszym i najważniejszym z nich jest odczyt imienia Thieddaga, trzeciego biskupa praskiego (998–1017). Forma *Theodatsius* nie jest znana w źródłach pisanych jemu współczesnych, a pojawia się dopiero w źródłach z połowy XIV w. Nie jest zatem możliwe, aby wystąpiła na jego monecie. Przekonująco uzasadnia to wyżej pierwszy z autorów niniejszego tekstu.

Przeciw koncepcji Luboša Polanskiego przemawiają też: odmienny kierunek odczytu legendy na awersie i na rewersie, a także względy chronologiczne. Już wyżej była mowa o tym, że pierwotna wersja stempli denara biskupiego musiała powstać przed latami 1003–1004. Nie przekonuje też rekonstrukcja nazwy Wyszehradu oraz łączenie biskupa praskiego z tym ośrodkiem. Brak jest informacji źródłowych o tym, że biskup ten miał z nim jakiś bezpośredni związek. Jeśli biskup praski wybijał monety, to niewątpliwie przede wszystkim w swojej stolicy.

W świetle przytoczonych wyżej argumentów odczyt legendy rewersowej dokonany przez Luboša Polanskiego jest niewiarygodny. Nie ma tu więc ani imienia biskupa, ani nazwy mennicy. Nie widzę zatem lepszego wyjścia niż powrót do propozycji mojego odczytu. Przypomnę, że nie wymaga on, aby jakiś fragment dodawać albo odejmować, a jedynie trzeba uzupełnić jedną literę i poprawić odczyt trzech innych, i to w dodatku do form mocno zbliżonych. Co prawda, również i ten odczyt nie zdradza imienia emitenta ani miejsca emisji. Przynosi natomiast imię władcy, dzięki któremu do tej emisji doszło. Był nim Bolesław, najprawdopodobniej książę czeski Bolesław II. Nie wyjaśnia to jednak, kto był emitentem. W rachubę wchodzi bowiem zarówno św. Wojciech w czasie swoich powtórnych rządów biskupich w Pradze (992–995), jak też biskup Thieddag (998–1017) na początku sprawowania tej samej funkcji (998–999?). W przypadku obu tych duchownych mogło zależeć księciu na pozyskaniu ich życzliwości przy jednoczesnym wynagrodzeniu dotychczasowych zasług. Sprawę rozstrzyga fakt, że denar biskupi nawiązuje do typu zwanego ręka / kaplica (m.in. Cach 132–135, 142–143, 185, 226, 1017, 1021), który został wydatowany przez L. Polanskiego na lata 995–ok. 999. Jeśli zatem zgodzimy się z tą chronologią, to uzyskamy wiadomość, kto był emitentem denara biskupiego – był nim bp Thieddag, który rozpoczął swoje rządy (998–1017) w samym końcu

panowania i życia Bolesława II (†999). Do takiego samego przekonania doszedł również M.R. Pauk w wyniku swoich rozważań.

Przy obecnym stanie poznania źródeł numizmatycznych i stanie badań można zaproponować rozwiązanie kompromisowe. Monety biskupie nie zostały wybite ani przez św. Wojciecha, ani przez bp Thieddaga na Wyszehradzie w czasie oblężenia przez Bolesława Chrobrego. Dokonał tego rzeczywiście Thieddag, ale około pięć lat wcześniej i nie poza swoją siedzibą biskupią, lecz w Pradze. Przypomnijmy: Thieddag był benedyktyńskim zakonnikiem z Nowej Korbei, który był znany jako lekarz. Leczył Bolesława II a następnie został lekarzem samego cesarza Ottona III. On to właśnie w 998 r. polecił Thieddaga Bolesławowi II na zwolnione po Wojciechu miejsce na biskupiej stolicy w Pradze. Nowy biskup dobrze tu współdziałał z chorym księciem jedynie przez siedem miesięcy. Bolesław II zmarł bowiem już w lutym 999 r. Natomiast jego syn i następca – Bolesław III (999–1002, 1003) reprezentował wręcz odmienny stosunek do nowego biskupa – jawnie go zwalczał i kilkakrotnie wypędzał z kraju. Wynika z tego, że główna część emisji denara biskupiego nastąpiła w krótkim czasie na przełomie lat 998 i 999. Nie znaczy to jednak, że również w okresie późniejszym nie mogło dochodzić do jakiejś sporadycznej działalności menniczej. Jej śladem mogą być właśnie monety wybite stemplami ze zniekształconymi legendami.

Na koniec jeszcze sprawa ewentualnego autorstwa tej monety Radzima Gaudentego. Za jego osobą przemawia istotnie szereg argumentów: chronologia monety, rozrzut znalezisk i wreszcie imię księcia. Wymienionym w legendzie Bolesławem mógł być bowiem również Bolesław Chrobry (992–1025). Przeciw polskiej proveniencji tej monety nie może świadczyć jej czeska typologia, ponieważ w tym czasie w Polsce powszechnie kopiowano wzory obce, a w otoczeniu Radzima Gaudentego nie brakło ludzi obeznanych z czeskim mennictwem. Rozstrzygająca w sensie negatywnym wydaje się natomiast być obecność monety biskupiej – wraz z monetami czeskimi – w skarbie z Nagyarsány. Polskie monety tej doby, jak wiadomo, tylko wyjątkowo pojawiają się w znaleziskach w Polsce południowej, brak ich natomiast na południe od Karpat. Nie wyłączając w sposób definitywny polskiego pochodzenia monety biskupiej utwierdzonej przez księcia Bolesława, uważamy je obecnie za mniej prawdopodobne od pochodzenia czeskiego. Ale sytuację tę mogą odmienić późniejsze znaleziska monet.

Adresy autorów/The authors' addresses:⁴⁶

Dr Przemysław Nowak

Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences

Rynek Starego Miasta 31, 00-272 Warsaw, Poland

nowak1@pm.me

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7481-2755>

Prof. dr hab. Stanisław Suchodolski, em.

Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences

Al. Solidarności 105, 00-140 Warsaw, Poland

suchodol7@gmail.com

⁴⁶ The first author examined the problem in the light of written sources, while the second in the light of numismatic sources, and he is also responsible for the results of this research. This is a supplemented version of the text: *Boleslav nebo Thiddag? Ještě jednou k nejstaršímu biskupskému denáru ve střední Evropě*, Numismatický Časopis, 3–4, 2025, pp. 7–12.

BORYS PASZKIEWICZ

**HABEBANTURNE IN REGNO POLONIE MONTANA ARGENTI?
SILVER MINING VERSUS COINAGE AND POWER
IN MEDIEVAL POLAND**

ABSTRACT: Was there any link between silver mining in Poland and medieval Polish coinage and politics? The answer needs to submit hitherto conducted and published historical mining studies to a critical examination. It is necessary to discern between the justified beliefs of scholars, and their wishful thinking, using three kinds of evidence: documentary, archaeological and natural.

ABSTRAKT: Czy polskie średniowieczne mennictwo i polityka miały jakiś związek z krajowym wydobyciem srebra? Odpowiedź wymaga krytycznego przejrzenia przeprowadzonych i opublikowanych dotychczas badań nad historią górnictwa. Konieczne jest rozróżnienie między uzasadnionymi stwierdzeniami uczonych a ich pobożnymi życzeniami na podstawie trzech rodzajów źródeł: dokumentalnych, archeologicznych i przyrodniczych.

KEYWORDS: silver mining, Srebrna Góra, Bytom, Zversov, Olkusz, Mogiła, the Tatras, Boleslas IV the Curly, Mieszko IV the Young, Casimir the Great, Alexander Jagiellon, kwartnik, half-groschen

SŁOWA KLUCZOWE: górnictwo srebra, Srebrna Góra, Bytom, Zversov, Olkusz, Mogiła, Tatry, Bolesław IV Kędzierzawy, Mieszko IV Młody, Kazimierz Wielki, Aleksander Jagiellończyk, kwartnik, półgroszek

INTRODUCTION

The great, though ephemeral, momentum of the state of Boleslas the Brave (992–1025)¹ — witnessed not only in external conquests, but in the foundation of five bishoprics as well — raises a question about the economic basis of this potential. Typically, tributes, the spoils of war, and, more recently, income from the sale of slaves, have been presented in answer to that question.² It is even more difficult to answer the question about the economic foundations of the ambitious and aggressive international policy of Boleslas II the Generous (1058–1079), who also restored or founded three bishoprics, or about the expansive policy of Boleslas III the Wrymouth (1102–1138), who not only conquered Pomerania, but also carved out a zone of Polish influence in Rus' and founded two bishoprics as well.³ And further on, what was the basis of the first multi-tier, grosso type coinage in Central Europe that was introduced in Silesia at the end of the 13th century? Where exactly did *or et argent en plate* come from, which was recorded in Bruges as imported *dou royaume de Polane* in the last quarter of the 13th century?⁴ Finally, what material resources supported the reconstruction of the Kingdom of Poland in the 14th century? Was it only lead and salt (whose extraction in the Middle Ages is beyond doubt) and spoils of war behind these and other successes of Poland?

Recent decades have brought a revision of traditional views on the origin of coin metals in the Middle Ages. This revision was particularly thorough in Bohemia where it was formerly believed that domestic silver had been mined as early as the 10th century. After several decades of research, when this view had been deemed unfounded and Czech silver was widely believed to have not been exploited before the 13th century, traces of smelting silver from ore in Prague in the 10th century were revealed.⁵ So the old views prove correct, at least in part. On the contrary, it was believed that “precious metals obtained from domestic deposits constituted only a negligible percentage of the total mass of these metals in early medieval Poland.”⁶ Also with regard to the High Middle Ages, the Bruges account quoted above was considered to be the result of a misunderstanding.⁷

¹ The article is an extended and updated version of the paper read at the conference “Bullion Trade in Medieval and Early Modern Europe,” organised by Roman Zaoral and held on-line in Prague in October of the plague year 2020.

² Even Gerard Labuda (2012, p. 243) still omits the slave trade. The question is given a more extended treatment (but with reference to the Slavic countries as a whole) in: Lewicka-Rajewska 2004, pp. 204–207. For Western silver: Adamczyk 2018, pp. 255–257.

³ Jarosław Wenta prompted to “think what was the driving force behind the political activity during the reign of Boleslas the Wrymouth” (Wenta 2010, p. 486).

⁴ Hans.Ub. 3, p. 419.

⁵ Zavrzel, Čiháková 2019.

⁶ Molenda 1963, p. 46.

⁷ Obara-Pawłowska 2014, p. 311.

Nevertheless, a historian of money, Roman Zaoral, expresses no doubts regarding the Bruges report.⁸ Local historians, associated with regions where metal mining was alive in the modern times, were eager to guess even a much earlier exploitation of local ores. The historian of technology Jan Pazdur believed that indirect evidence proved a larger-scale mining of silver and gold in Poland in the 11th—13th centuries.⁹ Indeed, new archaeological discoveries and metallographic analyses indicate that there were certain periods when the role of Polish silver deposits in the Middle Ages could be important. They also make it possible to better explain the development cycle of Polish coinage and economy. Marian Małowist suggested that there was a relationship between the development of towns, agriculture and breeding in Central Europe in the 13th—14th centuries on the one hand, and the greater abundance of silver coins, the production of which was made possible by silver mining, on the other.¹⁰

The reports on ore mining are, however, susceptible to mythologisation and mystification. This is partly due to the secrecy of former miners who were not eager to spread their knowledge about the places where precious metals were found, partly from the excessive ambitions of today's researchers, who sometimes lose criticism of their own ideas, and partly from a certain information barrier between geologists and co-operating mining historians on the one hand, and historians *sensu largo* and archaeologists on the other hand. There is a feedback loop between representatives of natural and historical sciences, in which working hypotheses or even barely concepts of future theses are picked up and strengthened on the other side, and then they return to the work of subsequent researchers on the initial side as proven certainties.¹¹ The review of reports on silver mining and metallurgy must therefore first be separated from unjustified suggestions and freely formulated hypotheses that, since lead or — less frequently — copper was mined somewhere, silver certainly was also obtained there. It is true that lead and copper ores usually also contain admixtures of silver, but these had to be important to the country's

⁸ Zaoral 2018, p. 79 and footnote 3.

⁹ Pazdur 1968.

¹⁰ Małowist 1972, p. 593.

¹¹ A clear example: Godzik, Woch 2015, p. 29. The authors, both biologists, refer to a historian who based his conclusion on unverified biological research. A sad example of the discrepancy in the understanding of the term “science” is the new publication announced as a scientific monograph: Mikoś *et al.* 2022. Fanciful speculations taken from obsolete popular literature are uncritically presented as historical sources there, the rule of checking information at the source is completely unknown, all references omit page numbers and part of them are ostensible. The feedback loop is a broader problem. Ian Blanchard's monograph (2001) is frequently cited by Polish mining historians and archaeologists in spite of evident incoherencies and shortcomings concerning Polish affairs. Indeed, it has been practically dismissed by economic historians as methodologically substandard; see the reviews by M. Allen (*Economic History Review* 118, 2003, pp. 1037-8) and E. Westermann (*Journal of European Economic History* 36, 1, 2006, pp. 221-3).

precious metal balance to be taken into account. Therefore, such suggestions only create information noise for our considerations. On the other hand, Polish lead was undoubtedly of great importance for Czech and Hungarian precious metal metallurgy,¹² and therefore had to play some role in the importation of the precious metals to our country. Similarly, from the 14th century, if not earlier, Hungarian gold was imported to Poland in exchange for salt;¹³ this, however, will not be dealt with here.

In order to make the study complete, Silesian mining will be considered here up to the end of the Middle Ages, also after Silesia had ceased to belong to Poland in political sense in the middle of the 14th century.

1. THE BYTOM-CRACOW METAL DEPOSITS

(a) Written evidence

There are basically two pieces of written evidence concerning the extraction of precious metals in early medieval Poland, both difficult to interpret. Both of them concern the area limited by the present-day towns of Olkusz, Siewierz, Bytom and Chrzanów. This area, full of various minerals, is referred to as “Silesian-Cracow” or the “Bytom-Cracow mining district” (Map 1B: I).¹⁴ The latter name is better justified because a part of the area has only been regarded as part of Silesia since the end of the 14th century. In the 11th and 12th centuries the whole area was part of the Cracow Province and diocese. Bytom and Siewierz from around 1177 belonged to the Duchy of Racibórz-Opole, and entered the Czech Crown in the mid-14th century. The rest belonged to the Cracow Duchy until the Kingdom of Poland was rebuilt (and then to the Cracow voivodeship of the Polish Crown).

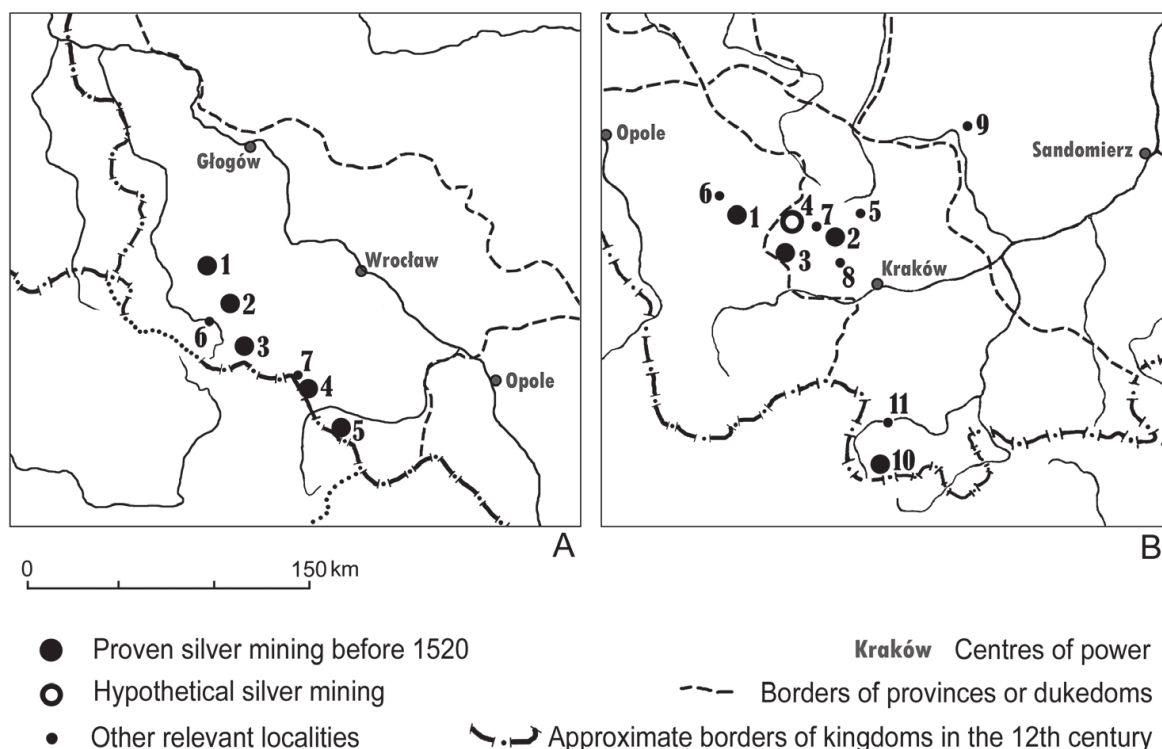
In order to explain the obscure Biblical epithet of Prophet Nahum, “the Elkoshite” (i.e. a native of Elkosh, *Helcesei* in the Vulgate),¹⁵ Ravvi Shlomo Yitzchaki known as Rashi of Troyes (1040–1105) persuaded: “*Ha'elqoshi* is a town in the State of *Blwwnyah*, which belongs to the Land of Israel, though outside the borders of the Land of Israel. And you should know that there are gold and silver ores, and there is salt nearby, for the Salt Sea [=Dead Sea] approaches to that place.” It might seem to be one of the many erudite mistakes of medieval scholars describing the world, but if *Blwwnyah* means *Polonia*, there really was a town in that

¹² Małowist 1972, p. 591; Molenda 2001, pp. 51–66; Duczko, Miśta-Jakubowska, Czech-Błomska 2022, pp. 213, 215 and 218.

¹³ Grodecki 1933, p. 12.

¹⁴ An outdated monograph: Molenda 1963. For geological and archaeological details of this area's ores see Boroń 2013b.

¹⁵ Nahum 1: 1.

Map 1. Silver mining in Poland in the Middle Ages (A – the Sudetan Foreland and the Sudetes; B – the Bytom-Cracow, Holy Cross and Carpathian mining districts).

A: (1) Goldberg (Złotoryja); (2) Altenberg (Radzimowice); (3) Gottesberg (Boguszów); (4) Silberberg (Srebrna Góra); (5) Reichenstein (Złoty Stok); (6) Kupferberg (Miedzianka); (7) Steinkunzendorf (Kamionki).

B: **(I) Bytom-Cracow mining district:** (1) Bytom (*Zversov?*); (2) Olkusz; (3) Zagórze; (4) Łosień; (5) Wolbrom; (6) Repty; (7) Sławków; (8) Nowa Góra. **(II) Holy Cross mining district:** (9) Chęciny. **(III) Carpathian mining district:** (10) The Tatras; (11) Nowy Targ.

Drawing by Nicole Lenkow.

Mapa 1. Wydobywanie srebra w średniowiecznej Polsce (A – Przedgórze Sudeckie i Sudety; B – okręgi górnicze: bytomsko-krakowski, świętokrzyski i karpacki)

A: (1) Goldberg (Złotoryja); (2) Altenberg (Radzimowice); (3) Gottesberg (Boguszów); (4) Silberberg (Srebrna Góra); (5) Reichenstein (Złoty Stok); (6) Kupferberg (Miedzianka); (7) Steinkunzendorf (Kamionki).

B: **(I) Bytomsko-krakowski okręg górniczy:** (1) Bytom (*Zversov?*); (2) Olkusz; (3) Zagórze; (4) Łosień; (5) Wolbrom; (6) Repty; (7) Sławków; (8) Nowa Góra. **(II) Świętokrzyski okręg górniczy:** (9) Chęciny. **(III) Karpacki okręg górniczy:** (10) Tatry; (11) Nowy Targ.

Rys. Nicole Lenkow

country called “Ilkusz” or “Elkusz,” located northwest of Cracow. Today, its name is Olkusz, and the origin of this name remained a mystery.¹⁶ In the late Middle Ages and early modern times, resources of galena (a mineral containing up to 87% lead and up to 0.4% silver, but occasionally more) were exploited there.

¹⁶ Pytel 1970, p. 173; Rozmus 2002.

Despite general problems with the identification of place names used in early medieval Arab travellers' accounts, the hypothesis that Rashi meant Olkusz in Poland is plausible. The notation *Ha'elqoshi* is not a transcription of a Slavic name, but an original Hebrew name.¹⁷ This identification brings a philologically correct, hitherto unknown origin for the name "Olkusz," which is certainly non-Slavic. The details given by Rashi concerning the name of the country and silver mined in it (which was certainly mined in Olkusz in the 16th–17th centuries) and salt (known to the east of Cracow from the 11th century)¹⁸ also agree. Only gold has not been observed among the minerals from the Olkusz area known to us, and, of course, the "Salt Sea" is situated in a different place. The former mention may result from the trope ("precious metals" in general), and the latter from an erudite explanation of the presence of salt (Rashi believed that this *Ha'elqoshi* was the hometown of Prophet Nahum). The only thing that might be regarded as doubtful is that someone gave a town near Cracow a name derived from the Hebrew Bible. He would have to be a Jew dwelling there, in a sufficiently high position to be able to impose that name on a linguistically alien environment. Nevertheless, a Jewish community having their own court of law existed in Cracow in the first half of the 11th century.¹⁹ The route from Kyiv via Cracow to Prague, followed by Jewish slave traders, already existed in the 10th century.²⁰ In the 13th century, the route from Cracow to Prague even led through Olkusz, but it is unclear from when.²¹

The other record known today is Pope Innocent II's bull, *Ex commisso nobis a Deo*, issued in 1136. The Pope revoked another papal document issued three years before, and restored the archdiocese of Gniezno, confirming its previous possessions. The state of affairs described in the bull was therefore much earlier than the year of its issue.²² On the extensive list of the archiepiscopal estates, accumulated until 1133, the bull states that "also the village near Bytom, called *Zversov*, with peasants, silver miners, and two taverns, belongs to the archbishop's jurisdiction only" (*Item villa ante Bitom quae Zversov dicitur cum rusticis, argenti fossoribus, cum duabus tabernis, nonnisi ad archiepiscopi pertinet jurisdictionem*).²³ The link between the jurisdiction and the exaction of levies consisted in the power to punish infringements

¹⁷ Admittedly, Dariusz Rozmus believes that Rashi "had associated the name that he heard from a merchant with a similarly pronounced name of the town from which the Biblical prophet Nahum came" (Rozmus 2014, p. 100). Rozmus does not explain, however, why he abandons the view he presented five years earlier, quite well-founded, that "Olkusz owes its name to the Biblical prototype" (Rozmus 2009, pp. 11 and 16).

¹⁸ Jodłowski 1969, pp. 155–156; Jodłowski 1981, pp. 26–30; Górecki 2016, p. 109.

¹⁹ Gorlińska 2015, pp. 185–191, further literature therein.

²⁰ Zaremska 2008, pp. 123–128.

²¹ Wyrozumski 1977, pp. 46–47 and 58.

²² Modzelewski 1975, p. 360.

²³ Chr.stpol., p. 20; Małnecki 1894, pp. 396–397.

in paying services.²⁴ That *Zversov* (Świerczów?), not mentioned any more under this name, probably lay in the place where the chartered town of Bytom was located in 1254,²⁵ in any case far beyond the Gniezno Archdiocese. It was not only the sole access to precious metal deposits that the head of the Church of Poland had at that time, but also the only taverns mentioned in the bull. The function of the tavern in the later Middle Ages was a “permanent sale point and service centre,” which, if situated in a town, “accepted payments mainly in money and bullion.”²⁶ Sławomir Gawlas points to the relationship between taverns and the right to brew and sell beer, and to the “town-forming” nature of this institution in the 13th century.²⁷ Gerard Labuda emphasizes the relationship between taverns — as early as in the 12th century, when they appear in records — with “castles and larger settlements.”²⁸ *Zversov*, associated with the Bytom castle, was therefore a mining settlement, paying tribute to the archbishop, and “the relationship of the taverns [of *Zversov*] with silver miners is not to be questioned,” Tadeusz Lalik said. The archbishop had been granted the income from *Zversov*, most probably when Boleslas II the Generous raised the archbishopric of Gniezno from collapse and the rebuilt cathedral was consecrated (in 1064, or maybe in 1075).²⁹ Ryszard Kiersnowski noted that “since this [i.e. silver] production was at the disposal of the archbishop, probably other, similar centres were also owned by the prince, and perhaps other people as well.”³⁰ It turns out, therefore, that silver was mined in a place not distant from Olkusz, more or less contemporarily with Rashi of Troyes’s account.

It is not clear when the extraction of silver in this district ceased, but the lack of written records about silver mining in the 13th century — a period from which more written sources have survived — suggests that the deposits available with the contemporary technology had previously been exhausted.³¹ That early phase of mining is most likely related to the achronic legends recorded at the end of the 15th century. They speak of Bytom’s ancient abundance in silver, and the luxury the townspeople of Bytom had enjoyed. These blissful times were said to be terminated by the flooding of deposits with water. This event was interpreted as a punishment by Providence for crimes committed by the townspeople. Chroniclers from the end of the 15th century believed that this fatal crime was the murder of the parson and the preacher by the Bytom townspeople in 1367, which was a his-

²⁴ Modzelewski 1975, p. 357; Dąbrowski 2007, pp. 191–214.

²⁵ Szydłowski 1998.

²⁶ Trawkowski 2005, pp. 219–220.

²⁷ Gawlas 2015, pp. 12 and 19–20.

²⁸ Labuda 2012, p. 247.

²⁹ Lalik 2006, p. 187; on the controversy over the date of the cathedral’s reconstruction see Delestowicz 2016, pp. 294–298.

³⁰ Kiersnowski 1960, p. 25.

³¹ Witkowski 2009, pp. 150–162; Boroń 2013b.

torical fact.³² However, since we do not have contemporary evidence of silver mining in Bytom in the 14th century, these are only providentialistic speculations to embed the legendary events, the memory of which came from a distant past, in history.³³

A document from 1247 mentions only the lead mining in Repty near modern-day Tarnowskie Góry.³⁴ Lead mining in various localities between Bytom and Olkusz (especially in Sławków) continued over the next centuries, and silver was also searched for there all the time. However, results of these searches are not visible in sources. In the vicinity of Cracow, to the west of the capital, a small mining district was formed in Nowa Góra in the 14th century. The town, under the name of *Gory*, was listed as a church village as early as 1276³⁵ and its name itself already testifies to mining activities (*Gory* — “mines,” Nowa Góra — a “New Mine”).³⁶ The name of the neighbouring village of Płoki (i.e. “Washers”), recorded before 1324, speaks similarly.³⁷ In the years 1325–1327, Płoki was recorded as a parish seat (so the village was founded at least a decade earlier).³⁸ Poor deposits of galena were exploited there, from which King Wladislas II (1387–1434) did not expect significant amounts of silver since he granted them for merits to the magnate Jan Topór of Tęczyn between 1398 and 1402.³⁹

In the mining privilege of Queen Elisabeth for Olkusz from 1374 (valid for six years), a royal share was established on silver and lead (in the amount of 1/11 of the metal extracted), but at the same time the *freihaller* tax on the sale of excavated material from the mines applied only to lead without mentioning silver.⁴⁰ It seems that in the time of Elisabeth, silver was obtained in Olkusz as one of the components of galena, but in such small amounts that it did not play any important role in the metal balance of the Kingdom. Unfortunately, we will not learn anything more about it, because the complete set of “Olkusz Mining Records” from 1367–1794 was burnt by the Germans in Warsaw in 1944.⁴¹ At the turn

³² Długosz 9, pp. 422–424; Liebenthal 1839.

³³ Paszkiewicz 2000, pp. 32–33.

³⁴ RSG, no. 648.

³⁵ CDP 1, p. 113, no. 1.

³⁶ Although it is possible to explain the name “Góry” as indicating a natural feature (“mountains”), this does not apply to the name “Nowa Góra,” which is undoubtedly an indication of the place’s cultural function. The identity of *Gory* and Nowa Góra settlements has been assumed by the authors of SHG kr I/4, pp. 828–829. In 1314, a prominent Cracow burgher, Hejzman, declared himself as coming from this town (Rajman 2004, pp. 224, 236, 285, 294 and 309).

³⁷ ZDM 1, p. 34, no. 27 (*de Plok*).

³⁸ MPV 1, p. 143, no. 139.

³⁹ Kurtyka 1997, pp. 115 and 221.

⁴⁰ SG 7, p. 487; KDM 3, pp. 279–280, no. DCCCLXVI.

⁴¹ Kurtyka 2001, p. 198. The total destruction and looting of archives by the Germans in Warsaw in 1939–1945 is estimated at over five million archival units (Berska 2013, p. 300). These losses have irreversibly obliterated much of the knowledge about Poland’s past.

of the 15th and 16th centuries, being partly in royal hands and partly in the possession of the Topór of Rabsztyn family, the Olkusz deposits produced only lead.⁴²

(b) Archaeological evidence

Both the Olkusz and Bytom areas were thoroughly transformed in later epochs by mining and industrial activities, and it is practically impossible to gain well-dated relics of early medieval mining and metallurgy of silver and lead there. In the area of the historic centre of Bytom (thus in the presumed location of the *Zversov* settlement), mining shafts and relics of metallurgy were discovered only from the 13th–14th centuries. The originally proposed dating of these relics to the 12th century⁴³ was refuted. The relics were located in part on burgher plots at the market square, part on the outskirts of the town. However, there is no evidence that silver was smelted there.⁴⁴ On the other hand, unclear traces of silver metallurgy were found in Zagórze, a present-day district of Sosnowiec, dating back to the 12th century “and perhaps also to the eleventh century.”⁴⁵ These were relics of smelting furnaces, a lump of molten silver and clay nozzles for air supply. The finds in Łosień, a rural district of Dąbrowa Górnicza, were of a similar nature. Traces of metallurgy and lead mining were discovered there: nuggets of molten lead and mining hoes (both types of artefacts were also found in other places in this region). What is more, a smelting furnace, abandoned with a full charge of lead ore, and a coin hoard associated with these relics were also discovered. The finders assure us that the furnace was also used for smelting silver, although no clear evidence of this statement is presented.⁴⁶ For this reason, *silver mining at Łosień, although possible, cannot be regarded as certain*.⁴⁷ The hoard contained mainly Polish coins of Władysław II (1138–1146) and Bolesław IV (1146–1172), as well as 180 silver lumps, cast and cut.⁴⁸ The finders date the hoard to the early 1160s and believe that it is the date when the settlement was destroyed by an armed invasion. The settlement “might” have been established in the 11th century, although the basis for this dating has not been revealed either.⁴⁹

⁴² Kurtyka 1997, p. 407.

⁴³ Szydłowski 1998, p. 344.

⁴⁴ Andrzejewska 2004; Podyma 2007.

⁴⁵ Sobota-Liwoch, Sych 2013; later research seems to confirm the early chronology: TOS 2016.

⁴⁶ Bodnar *et al.* 2006, p. 26.

⁴⁷ The statement introduced into the literature that silver was certainly produced in Łosień, is repeated in many publications (most recently: Duczko, Miśta-Jakubowska, Czech-Błońska 2022, p. 158). None of them refer to evidence other than that discussed above.

⁴⁸ Rozmus 2014, p. 140; Rozmus, Suchodolski, Tokaj 2014.

⁴⁹ Boroń 2013a, pp. 17–24; Rozmus 2013a, pp. 119–120; Rozmus 2014, p. 142.

(c) Natural evidence

Additional interesting evidence has been obtained regarding the chronology of silver and lead metallurgy in the area of the Bytom-Cracow deposits. The biologist Leszek Chróst and his colleagues conducted a study of lead traces in the layers of peat bogs adjacent to these deposits. They consider these traces to result from the pollution of the atmosphere or water during metallurgical production. In light of the published results, in the bog near Wolbrom, north-east of Olkusz, lead pollution increased rapidly in the years 830–860, culminated until c.980, then gradually and slightly decreased until around 1480. In the Ossy bog east of Tarnowskie Góry, an increase in lead content was observed in the layers dated around 850–1010, then a decrease and another, uneven, increase in the years 1150–1480 were visible. From around 1480, the lead content in both studied areas increased rapidly until well into the modern era.⁵⁰ *The dating of the layers was, however, an estimate*, resulting from the calculation of the average annual growth, when the actual growth of the fen could be subject to various disturbances. Publications about the bog near Wolbrom show the stratigraphic hiatus in the Middle Ages and the earlier part of the modern era.⁵¹ A verification of Chróst’s chronology, e.g. by the radiocarbon method, is not known to the present writer. Nor do these data indicate whether a significant amount of silver was obtained as a result of this activity. Therefore, the testimony of peat bogs can only be treated as a suggestion in our considerations.

A new scientific achievement is the results of analyses of silver ornaments from the Piaski-Dramino hoard, conducted by the team led by Władysław Duczko. In the final monograph it has been asserted that “it is beyond dispute that they were made of silver bullion from the area of the Silesian and Krakow Upland, i.e., the vicinity of today’s Olkusz.”⁵² Seeking full justification for this thesis, one finds — following the references — a separate article devoted to metal analyses of this material. Save for ore attributions considered as uncertain by the authors themselves, four items (three fragments of ornaments and an ingot) are described there as “made of silver obtained from the Silesian Upland and Kraków area.”⁵³ The Lead Isotope Analyses cited there as the basis, however, refer, as its name suggests, to lead used in silver refining.⁵⁴ Their relevance to silver ores is not substantiated, nor are reference samples described. Regarding the isotopic characteristics of silver, one reads there: “Compared data on Fig. 9 shows no dependence of silver isotope fractionation ($\epsilon^{109}\text{Ag}$) on stylistic groups (a) and on deposit origin (b). The range of Ag isotope values in the artifacts overlaps the ranges presented

⁵⁰ Chróst n.d., 15; the chart presented there shows more details than its description on p. 14.

⁵¹ E.g. Pawełczyk *et al.* 2017, p. 44; Pawełczyk, Okupny, Michczyński 2018.

⁵² Duczko, Miśta-Jakubowska, Czech-Błońska 2022, p. 233.

⁵³ Miśta-Jakubowska *et al.* 2024, p. 9.

⁵⁴ Miśta-Jakubowska *et al.* 2024, p. 5: “artifacts minted from lead [!] from this region.”

in silver [of] younger and older silver artifacts presented by Milot [...],” and “mixing of different silver sources within the base metal and filigree of a single artifact is evident.”⁵⁵ Therefore, *no criterion was indicated based on which the origin of silver from the Olkusz region had been established.*

Nevertheless, in the monograph by W. Duczko’s team, one reads: “At least 21% of the analysed artefacts from the hoards were made using bullion from the Krakow-Silesian Uplands. In this case, the results may be questionable, because the deposits near Olkusz are located on the Asia-Germany remelting line.” If something “may be questionable,” it is not “beyond dispute.” The notion of the “remelting line” is incomprehensible to the present writer (yet it must be admitted that the general reason for the doubts expressed here may be similar), but the authors of the monograph also misunderstood the literature on which they based themselves, for they say in the next sentence: “This area was described as the Melmer KG 8-11 group (950–980 AD).”⁵⁶ The description cited was obviously not referring to the Olkusz area, but to so-called Hedeby semi-bracteates, classified and dated by Brita Malmer (not Melmer).⁵⁷ Regardless of how the assertion that the Hedeby semi-bracteates were struck from Olkusz silver would be justified, in the present writer’s opinion this would be a *reductio ad absurdum* of the method used. Basing the abundant Danish coinage of the 10th century, even in part, on silver deposits near Cracow defies even the most freely understood historical probability. Indeed, we learn from the authors further that Stephen William Merkel, whom they cite, identified “an isotopically unrecognised type of silver, and he did not include the deposits around Olkusz in his analyses.” Thus, we are essentially dealing with another example of the communication barrier and feedback loop at the boundaries of academic disciplines, as discussed in the Introduction above.

The findings of natural sciences, indicating the early period (the 10th century) as the time of silver production in the Bytom-Olkusz area, turn out to be insufficiently substantiated. Nevertheless, the written sources which we consider more reliable relate to places other than the archaeological sources in the same mining region. This indicates not only that *silver mining and metallurgy existed here at the end of the 11th and the 12th century*, but also that the surviving sources reflect only a small part of the reality, and the role of mining silver from the Bytom-Cracow deposits might have been much greater than it appears.

⁵⁵ Miśta-Jakubowska *et al.* 2024, p. 6.

⁵⁶ Duczko, Miśta-Jakubowska, Czech-Błońska 2022, pp. 235–236. The work cited there: Merkel 2016, pp. 100–106.

⁵⁷ Malmer 1966.

2. THE CHĘCINY OR HOLY CROSS DEPOSITS

There is a belief in historical scholarship that the deposits of lead and copper ores with a small share of silver were exploited from the beginning of the 14th century in Chęciny north of Cracow, in the area of the then Duchy of Sandomierz (Map 1B: II). It was part of a wider mining district, the so-called Holy Cross (“świętokrzyski”) or Old Polish (“staropolski”) District, also covering the vicinity of Kielce and Łagów,⁵⁸ but silver is mentioned only with reference to Chęciny.⁵⁹ However, it is difficult to find out the source justification of this belief in relation to the Middle Ages. The losses in archives, caused first by several fires in Chęciny, and the complete destruction of the Treasury Records and the Kasiński Library in Warsaw by the Germans during World War II, make any verification of old research very difficult.⁶⁰ The bishop of Cracow who possessed a large part of this area, was granted permission in 1306, *supparum salis, plumbi et cuiuslibet alterius minere*,⁶¹ (“to extract mines of salt, lead and whatever he wants”) but it does not necessarily refer to Chęciny (it might be Sławków as well), and does not mention silver explicitly. A document from 1396 mentions *Nicolaus Bochner, magister monete et theloneator Cracouiensis ac zupparius plumbifodinarum Ilkussiensiū et Chancinensiū* (“the mint master and customs master of Cracow, and the manager of lead mines of Olkusz and Chęciny”).⁶² This document evidences that only lead was being mined at Chęciny. Written sources from the 15th century relate to the mining of copper, lead and azurite.⁶³ The lead (galena) and copper ores certainly contained admixtures of silver, but it was a by-product only, since we do not know of any significant yield of this metal. It is only in 1564 that the silver content of galena mined there was evidenced at the considerable amount of 0.13%.⁶⁴

Chęciny was given the rights of a mining town (that is, a town settled “not on plough-land, but on lead and copper mines”) after 1306 and before 1325.⁶⁵ The parish church was built there, unknowingly located on an earlier adit. The present-day penetration of the adit did not produce any dateable items. Unfortunately, to this day no serious archaeological research has been undertaken of the mining relics in Chęciny. Czesław Hadamik’s suggestion that the mining and smelting of lead in the Holy Cross region, and primarily in Chęciny, began when King Wenceslas II of Bohemia reigned in the Duchy of Sandomierz (1292–

⁵⁸ Kubicki, Saletra 2013, pp. 29 and 32.

⁵⁹ SG 1, p. 577.

⁶⁰ Molenda 1963, pp. 16–17.

⁶¹ KDKK 1, p. 147, no. CXIV.

⁶² KDM 4, p. 55, no. MXXXIX.

⁶³ Paulewicz 1992, pp. 6–7.

⁶⁴ Paulewicz 1992, pp. 27–39.

⁶⁵ Kiryk 2013, pp. 307–309; Hadamik 2017, p. 13.

1305) is noteworthy. It was probably related to the material needs of the then rapidly developing Bohemian centre of silver mining and metallurgy in Kutná Hora and the Czech monetary reform⁶⁶ (in this way, the miners of Chęciny followed in the footsteps of miners from the Olkusz and Bytom areas from the 10th century).⁶⁷ Also, the construction of the mighty Chęciny Castle, surrounded by numerous settlements established at the turn of the 13th and 14th centuries, is now considered the achievement of Wenceslas II.⁶⁸ Apparently, a *modus operandi* similar to that seen in Kutná Hora was used here. The mining activity that was launched in Chęciny c.1300 continued until the mid-17th century, but silver extracted here never gained much importance in the balance of precious metals in Poland, while Polish — including Chęciny — lead was often exchanged for Czech and Hungarian silver.⁶⁹

3. THE CARPATHIAN DEPOSITS

The Polish Carpathian mining district covers northern slopes of the Tatra, the Pienins and the Beskid Sądecki. Sometimes, it is referred to as the “Tatra-Pienin district.”⁷⁰ The high Carpathians were penetrated by medieval miners relatively late. In 1409, searches for gold and silver were recorded for the first time in the Nowy Targ royal domain: *omnia montana sita sub districtu oppidi memorati* [i.e. Nowy Targ], *in quibus auri, argenti et cuiuslibet metalli minera potest reperire*.⁷¹ It is debatable whether this concerned the Tatra Mountains (Map 1B: III), which were hardly accessible from the Polish side at the time. The mining works were conducted by Cracow burghers, Mikołaj Speckfleisch and Jakub Aurifaber, in 1417.⁷² Only in 1494 and 1495 the operating mine of *Tatri* (or *Thatry*) *alias Snebergk* is mentioned,⁷³ from which the rent was paid in pure silver — undoubtedly coming from the mine itself. In 1502, a royal silver mine was operating in the Tatra Mountains, and King Alexander financed the search for silver carried out by the Cracow mint master, Henryk Slakier. Silver ore mining developed there on a modest scale in the 16th century.⁷⁴

⁶⁶ Hadamik 2005.

⁶⁷ Duczko, Miśta-Jakubowska, Czech-Błońska 2022, pp. 202, 212 and 249.

⁶⁸ Gliński 2018; Okniński 2019, p. 166.

⁶⁹ Molenda 2001, pp. 52–73.

⁷⁰ Mikoś 2008, p. 252.

⁷¹ KDM 4, p. 118, no. MCXIII.

⁷² Cr.Art., p. 58, no. 203; Kutaś 2005, pp. 32–33.

⁷³ Cr.Art., pp. 355 and 416–417, nos 1161 and 1400.

⁷⁴ Matras 1959, pp. 140–150; Molenda 1963, pp. 164–166; Kutaś 2005, pp. 30–77; Paszkiewicz 2021.

The relics of mining in the Tatra Mountains attract geologists rather than archaeologists today, and the newly discovered adits and drifts are devoid of dating features.⁷⁵ Most probably all relics known today come from the modern period.

4. THE SUDETAN DEPOSITS

Silver-containing ores were also mined in what was later called Lower Silesia. They were located in the Sudetan Foreland and the Sudetes (Map 1A). We will look at them moving along the Sudetes chain to the south-east. The oldest records of the exploitation of copper ores containing a silver share near Goldberg (Złotoryja) come from the beginning of the 15th century.⁷⁶ However, it is not evident that these mines played any important role in the market of precious metals in the Middle Ages. A silver mine existed before 1455 in Altenberg (Radzimowice), a short-lived town in the Kaczawskie Mountains. That year, King Ladislas the Posthumous sold it to Christoph de Zedlitz,⁷⁷ which could prove that the profitability was falling then. Even then, it was the “old mine” (Altenberg), yet the name might also have been transferred from Meissen. Nevertheless, for the next century, these mines continued to work, although mainly copper ores were unearthed there. Archaeological relics of this activity have been preserved.⁷⁸ Already in 1311, *Cuprifodina in montanis* existed in Kupferberg (Miedzianka) — as we learn from the name of the property of the knight Albert, known as “the Bavarian” (*Beyer*).⁷⁹ Tomasz Stolarczyk points out that this is “the oldest record of copper mining in Poland.”⁸⁰ Subsequent mentions of Kupferberg come from the years 1367–1371,⁸¹ but all these records do not provide any hint about obtaining silver — apparently the ore richer in silver was found there only in modern times.

Gottesberg (Boguszków), located further east, is indicated in literature as a mining centre operating as early as the beginning of the 14th century.⁸² Krzysztof Jaworski, having checked the credibility of these reports, concluded that they were created as part of a self-promotional legend for the town of Gottesberg in the 18th century and were not based on facts. Gottesberg was an important but local-scale centre of silver mining in the first half of the 16th century. The oldest contemporary record of this settlement comes from 1499, when King Wladislas II of Bohemia

⁷⁵ Pawlikowski, Wróbel 2013, pp. 37–46; further literature therein.

⁷⁶ Stolarczyk 2013, pp. 347–349.

⁷⁷ SBH, p. 82, no. 197.

⁷⁸ Dziekoński 1972, pp. 250–251 and 257; Stolarczyk 2020, pp. 460–466.

⁷⁹ SBH, p. 13, no. 40; RSG, no. 3180.

⁸⁰ Garbacz-Klempka *et al.* 2013b, p. 32.

⁸¹ SBH, pp. 54–58.

⁸² Dziekoński 1972, p. 283.

granted it the rights of a mining town.⁸³ Local names testify to medieval (and certainly not early-medieval, due to the later beginnings of settlement) gold mining in the Bystrzyca Valley east of Wałbrzych. Also, later medieval relics of silver ore mines were recorded in the 1548 survey of villages.⁸⁴

Silver mine relics of an uncertain chronology, perhaps dating back to the end of the Middle Ages, were discovered in the Owl Mountains, in the valley of the Srebrna Woda stream (Silberwasser),⁸⁵ yet it was an area of the Bohemian Kłodzko County, and not Silesia. Archival records from the 18th century also refer to a (silver?) mine called St. Elias close on the Silesian side, on the slope of Silberkoppe (Błyszcz), over the village of Steinkunzendorf (Kamionki), “whose origins were to date back to 1309.”⁸⁶ Indeed, silver was extracted from ore there in the 19th century, but the credibility of early references not supported by actual medieval documents is as little as in the case of the alleged early mining in Boguszów.

The reports about Silberberg (Srebrna Góra), the name of which itself contains the message about a silver mine, are much more interesting. This name (*qui mons vulgariter Silberberg dicitur*) appears for the first time in 1331. Silberberg, located in the Owl Mountains being a part of the main range of the Sudetes, was situated then *ad metas regni Boemie*, but on the Silesian side. Duke Bolko II of Münsterberg sold the mine then to knight Kunad de Schönwalde.⁸⁷ This probably indicates that the duke no longer had high hopes for silver mined there. In 1419, minerals from Silberberg were mentioned,⁸⁸ but unspecified and thus probably base. New mining works were undertaken — hoping for gold, silver and precious stones — in 1454,⁸⁹ with unknown results. A miner’s guide to the vicinity of Świdnica and Rychbach (Reichenbach, today Dzierżoniów), composed by an anonymous Silesian in the 1460s or 1470s, included in the *Breslauer Walenwegweiser* codex (“Wrocław’s Italian Guide Book”) and assigned to Antonius Wale (i.e. “Antonio the Italian”),⁹⁰ mentions only the presence of lead of exceptionally good quality in Silberberg.⁹¹ Silver mining in Silberberg revived at the beginning of the 16th century, when the lead ore mined there contained up to 0.2% silver,⁹² which is a relatively high result. *Breslauer Walenwegweiser* also mentions silver

⁸³ Jaworski 2020, pp. 3–35.

⁸⁴ Stolarczyk, Madziarz 2021, p. 98.

⁸⁵ Mączka, Stysz 2006, pp. 216–220.

⁸⁶ Mączka, Stysz 2006, p. 220 (the source of the date of ‘1309’ is not indicated there, so it is not credible).

⁸⁷ SBH, p. 17, no. 55.

⁸⁸ SBH, p. 73, no. 171.

⁸⁹ SBH, p. 80, no. 195.

⁹⁰ Peukert 1929, pp. 216–224 and 237.

⁹¹ SBH, p. 85, no. 202.

⁹² SBH, pp. 234–235 and 244, nos 413 and 426.

mining in Reichenstein (present-day Złoty Stok)⁹³ — a town where gold mining developed significantly at the end of the 15th century.

The document of Emperor Charles IV from 1373 mentions “the burghers of Wrocław and Świdnica,” who transported “gold, silver and other goods from Poland, Silesia, and other foreign countries.” The emperor allows them “to make their way through our lands without any obstacles and suffering no constraint, and moreover, their bales to display, so that one gives and does as is the old custom” (*burger von Bressla und von der Swidnicz furbas mit gold silber und ander kawfmanschaft, die sie von Polan Slesie und andern fremdem landen brengen, dorch unser land ungehindert czihen lassest und keinen gewalt tust yn doran noch ire ballen uffslahest, also doch das man dovon gebe und tu, als das von alters herkomen ist*).⁹⁴ It is difficult to agree with Marian Małowist that such a general mention proves these metals to have been mined in Silesia in the second half of the 14th century.⁹⁵

The Sudetan mining is the subject of new archaeological research, but it does not actually concern a medieval silver production. Research in Srebrna Góra in 2015–2016 revealed relics of a silver mine initially described as late medieval, but eventually only the 16th century is mentioned as the time the activity commenced.⁹⁶ The published dendrochronological analyses of the material extracted from there do not date it back before the 18th century. However, the results of the analysis of wood extracted from the so far undated, but “old” mining heap in the Chłopina stream valley (Germ. Manns-Grund), in the immediate vicinity of Srebrna Góra, were surprising. The lumps of charcoal covered with this heap were not suitable for dendrochronological research, but the radiocarbon method gave the date 1192–1205 calAD,⁹⁷ thus much earlier than the written sources referring to this area. It is not certain, however, whether silver ore was extracted from this mine.

5. POLISH SILVER: A SUMMARY

Summarizing the knowledge about silver mining and metallurgy in medieval Poland, we must emphasize that we have got only fractions of source information from the 11th–12th centuries and it is not a fantasy to assess that this activity had to be carried out on a much larger scale than suggested by the evidence known

⁹³ SBH, pp. 85–86, no. 195.

⁹⁴ SBH, p. 59, no. 139.

⁹⁵ Małowist 1931, p. 1020 (wrong reference); following him: Myśliwski 2006, p. 292. The latter author adds that this silver still found its way to Flanders. This looks like a pile of over-interpretations of one source.

⁹⁶ Duerschlag, Duerschlag 2016; also *Hereditas* 2015.

⁹⁷ Stysz, Szychowska-Krąpiec 2016, p. 54.

today. This evidence proves that silver was mined and smelted in the second half of the 11th century, in Olkusz and the Bytom area, both belonging to the Cracow Province at that time. This region was not only inhabited earlier, but also lead ore was smelted there in the earlier Middle Ages. Silver mining probably ceased in the middle of the 12th century due to the depletion of deposits in Olkusz, or their flooding with water at Bytom. For a slightly longer period, until the 1160s, silver was mined between these towns in the villages of Zagórze and perhaps Łosień.

From the later period, we only have an ambiguous trace of silver mining in Silberberg (Srebrna Góra) in Lower Silesia at the turn of the 12th and 13th centuries. Silver mining on a scale perceptible on the European market must have taken place in Poland at the end of the 13th century, but it is not known exactly where it took place. It was not until the beginning of the 14th century that silver mining was evidenced in Lower Silesia again. A short-term mining of silver in Silberberg can be dated to the first quarter of the 14th century.

The Kingdom of Poland was provided with silver (largely in coins) from Kutná Hora in Bohemia in exchange for lead mined in Chęciny in the Sandomierz Province from the beginning of the 14th century. In the second half of the 14th century, a small amount of silver was extracted from lead ore mined near Olkusz in the Cracow Province. From the beginning of the 15th century, small amounts of silver were mined near Goldberg (Złotoryja), and in the middle of this century in Altenberg (Radzimowice), in both cases in Lower Silesia that belonged to the Crown of Bohemia at that time. In the same country, silver mining began in Reichenstein after the middle of the 15th century. It was not until the end of the 15th century that silver was mined in the Tatra Mountains, which were unavailable to earlier generations. The amounts of silver extracted there, are difficult to estimate, but certainly not very large. At the same time, the exploitation of the Lower Silesian silver deposits in Gottesberg (Boguszów) was only launched. The contemporary mining enterprises were then developed during the 16th century, proving the effectiveness of new mining technologies.

6. COINAGE AND POLITICS

(a) The first Piasts

On the basis of the origin of foreign coins found in Poland, it is agreed that in the 10th century, eastern silver in Arabic dirhems, and western silver, coming mainly from the Harz, were in use. The latter appeared from the 950s and eventually replaced the former. Written reports, apart from echoing the trope of the “gold-

en age,”⁹⁸ highlight the spoils of Boleslas the Brave, who took over two state centres with their resources: Prague and Kyiv. Usually, these sources are skipped in considerations because 14 years after the king’s death, the Polish state centre was also plundered by the Czechs,⁹⁹ so these resources supposedly did not remain in Poland.¹⁰⁰ Undoubtedly, however, a major part of the loot of Boleslas the Brave was promptly distributed, and some found its way to church treasuries beyond the reach of Czech plunder, some was minted, and thus silver was spread throughout the country.¹⁰¹

No records of coinage volumes in medieval Poland are preserved, although there have been attempts to calculate these figures. In 1967, Stanisław Suchodolski, having determined the number of coin dies of Mieszko I (c.960–992) and Boleslas the Brave (992–1025), assuming the average die output of 3,000 specimens, estimated the total production at 72,000 coins, and he rounded the consumption of silver to c.100 kg.¹⁰² Today, not only it is known that the coins with the name of Mieszko were minted during the reign of Boleslas the Brave, and the name on them refers to his son, the future King Mieszko II, yet more types of coins have been revealed, mainly anonymous imitations that came from Polish mints at the time.¹⁰³ Not all of them can be clearly distinguished. Mateusz Bogucki and Jacek Magiera collected eleven new anonymous types die-linked with coins of Boleslas the Brave.¹⁰⁴ Even if one adds a similar number of non-die-linked imitations,¹⁰⁵ a doubling of the amount estimated by Suchodolski may be considered, i.e. 200 kg of silver coined within a quarter of a century. There is a hypothesis of Dariusz Rozmus that the Bytom-Cracow mines supplied Slavníkid mints with silver in the years c.985–995.¹⁰⁶ The author does not explain why exactly Slavníkid ones (the Slavníkids was “a family closely cooperating with the Piasts,” Rozmus

⁹⁸ Gallus, pp. 407–408: [...] *quique nobiles torques aureas immensi ponderis baiulabant, tanta superfluitate pecuniae redundabant. Mulieres vero curiales coronis aureis, monilibus, murenulis, brachialibus, aurifrisiis et gemmis ita onustae procedebant, quod ni sustentarentur ab aliis, pondus metalli sustinere non valebant.*

⁹⁹ For the description of the treasures looted then, probably rhetorical rather than realistic, see: Cosmas, pp. 80 and 86 (II.2 and II.5).

¹⁰⁰ Kiersnowski 1960, pp. 34–35.

¹⁰¹ Dzieduszycki 1995, pp. 65–69.

¹⁰² Suchodolski 1967, pp. 160–161.

¹⁰³ Suchodolski 2015, pp. 67–94; Suchodolski 2022; the author sums up the increase in the number of types from only 18 to 21, but omitting the imitations.

¹⁰⁴ Bogucki, Magiera 2015; Bogucki 2022, pp. 182–186.

¹⁰⁵ See e.g. Bogucki 2022, pp. 187–193.

¹⁰⁶ Rozmus 2013b, p. 269.

says), while there were the Přemyslids who ruled Cracow in the 10th century.¹⁰⁷ Indeed, the latter dynasty is most recently considered as profiting from Cracow area silver in the 10th century (although no remark on their coinage has been made),¹⁰⁸ as discussed above (see paragraph 1c). Either way, these are conjectures drawn from a source vacuum.

Such a low efficiency of domestic mintage speaks against the possibility of a considerable silver mining in Poland in the times of Boleslas the Brave. It is deemed that there is no evidence of a well-developed production of silver ornaments in Poland either. Although it is debatable whether the ornaments found in Polish hoards from the 10th century are predominantly of Scandinavian and Bohemian origin or whether they instead came from the Balkans and the Eastern Roman (“Byzantine”) Empire, it was not until the end of the 10th century that the first local, imitative products appear.¹⁰⁹ Another form of non-monetary silver appears in the first half of the 11th century and is deemed uniquely Polish. These are silver “cakes,” i.e. solidified lumps of metal poured onto a wooden surface. They usually are a small admixture in hoards of coins and fragmented ornaments. Usually, it is thought that these lumps were a product of melting hacksilver, which was especially abundant in hoards at the turn of the 10th and 11th centuries. However, the issue of the origin of silver in archaeological artefacts from Poland requires a further involvement of natural sciences.

(b) A possible impact of Bytom-Cracow area mining on coinage

In the broadest possible context, this issue has been raised in the laboratory of the Institute of the History of Material Culture (today the Institute of Archaeology and Ethnology) of the Polish Academy of Sciences in Warsaw since the 1960s. Longina Koziorowska conducted analyses and collected data over several decades and summarized them in two works in the beginning of the 21st century. According to the observations made in world science in the 1980s, Koziorowska considered the Au : Ag ratio as a characteristic feature of specific deposits, which did not change in metallurgical processes known in the Middle Ages. As an auxiliary criterion, she adopted shares of several other elements in relation to silver. However, she did not have samples of metal that certainly originated from specific deposits, so she compared ornaments and cast silver with coins. Koziorowska learned that some of the ornaments found in Polish hoards (mainly in Silesia) were made

¹⁰⁷ The date of the end of the Přemyslid control over Cracow is widely discussed — it is only certain that the year 999 given by Cosmas is too late. According to Marzena Matla-Kozłowska, it happened before 984 (Matla-Kozłowska 2008, pp. 313–317 and 329) — anyhow, well after the beginning of the Přemyslid coinage c.970.

¹⁰⁸ Miśta-Jakubowska *et al.* 2024, p. 10.

¹⁰⁹ Duczko 2018, pp. 541–542 and 544; Duczko 2020, p. 363; Ungerman 2022.

of metal similar to the Czech pennies of Boleslas II (c.970–999), while the others were similar in terms of metal to Arabic or Byzantine coins. She met also with ornaments showing similarities to ancient coins or finding no analogies in coin silver at all. Cast silver has generally proved to be specific in content. A big disadvantage of the publications is the lack of photos of the studied coins, which, for example in the case of early medieval cross pennies, does not provide certainty about which coins were actually related to the given data.¹¹⁰

The metal of the oldest Polish coins of Boleslas the Brave and his son Mieszko was examined by Halina Młodecka and Piotr Chabrzyk. The method used (X-ray fluorescence) provides data on the elemental composition of objects, taken from their subsurface layers, so its use for determining the origin of silver is very limited and the results are uncertain. However, in the case of coins not enriched on the surface by blanching, like most of the coins of the first Piasts,¹¹¹ and with sufficiently numerous tests, the obtained data deserve attention. As a result, the authors cautiously state that “the chemical composition of the first Piasts’ pennies is more similar to that of the Arab dirhems than the German coins,” but “whether the dirhems were indeed the raw material for Polish coins cannot be definitively determined on the basis of the analyses carried out.”¹¹² A large team formed by Mahir Hrnjić and colleagues examined a series of early Piast pennies using XRF and HE-PIGE/PIXE methods. They conclude that the trace elements detected speak for Harz silver rather than Transoxanian. “However, — they reserve — matching compositions of different coin groups cannot provide a definite answer about the provenance of silver.”¹¹³ In any case, there is no suggestion of a local origin of silver used in the earliest Polish coinage. One has to conclude for the current belief that *the source of silver and the material basis for the expansion of Boleslas the Brave’s state was trade, tributes and spoils.*

Młodecka and Chabrzyk also tested a series of silver lumps from various hoards from central Poland and Łosień, using the X-ray fluorescence (XRF) method. First of all, they noticed that the silver lumps hoarded in the first half of the 11th century (the lumps themselves are deprived of formal dating features) are of almost pure silver (over 950/1000 Ag), while those hidden at the end of the 11th century contain lead admixtures of 5–20% and a significant share of copper. In ornaments from the same hoards, copper dominated over lead among admixtures, but a deliberate lowering of silver fineness is also visible. The authors put forward a working hypothesis that silver in the lumps came from the Bytom-Cracow deposits, and that silver extraction was a factor contributing to the displacement

¹¹⁰ A brief history and research methods: Koziorowska 2007; extensive discussion of the results: Koziorowska 2002.

¹¹¹ Hrnjić *et al.* 2021, p. 617.

¹¹² Młodecka, Chabrzyk 2010, p. 178.

¹¹³ Hrnjić *et al.* 2021, pp. 622–623.

of the centre of the Polish state from the Gniezno-Giecz-Poznań area, devastated by the Bohemians, to Cracow.¹¹⁴ Similar observations were made on the elemental analysis of the Kalisz-Dobrzec hoard, composed almost exclusively of silver lumps and hidden at the end of the 11th century.¹¹⁵

Research into isotopes of lead admixture from monetary and non-monetary silver from Polish hoards, carried out recently, brought an unexpected turn in the views on silver relations in the later part of the 11th century. In 2015, a team of researchers from the Institute of Nuclear Chemistry and Technology in Warsaw and the National Museum of Archaeology observed that a significant part of cross pennies of younger types V (*Pelleted cross*), VI (*Plain cross*) and VII (*Crosier*) were made of silver containing an admixture of lead typical not of Rammelsberg in Saxony, but of the Olkusz and Holy Cross deposits.¹¹⁶ The identification of silver from the Olkusz ores is no surprise — we already met with the written evidence of their exploitation in the second half of the 11th century. Therefore, we have no reason to consider the possibility of the alternative origin of silver from Chęciny (Holy Cross) deposits.

Further work was carried out by the team led by Władysław Duczko. The preliminary results were published in 2019. The Polish coins studied in this project are anonymous cross pennies from the turn of the 11th and 12th centuries and the contemporary pennies of Palatine Sieciech (in office c.1080–1100). The Polish coins, like the Saxon ones, mainly contain silver from modern-day Afghanistan and Uzbekistan as well as from the Harz and Meissen deposits — so the result was different than in the previously cited studies. However, this may result from an imprecise definition of the subjects of the analyses (it was not specified exactly which coins were tested). A share of silver from the Olkusz area was recognized in jewellery from the 10th–11th centuries. The most surprising discovery is that silver from Czech deposits was also observed in silver lumps. This is in line with the most recent discoveries of silver metallurgy relics from the 10th century in Prague.¹¹⁷ Unfortunately, it is not possible to specify these deposits, because the Kutná Hora and Příbram regions, although distant from each other, have the same characteristics of lead isotopes: “In the coins and jewellery the share of the Czech ores (K[utná] H[ora] and] P[říbram]) is slight which is in contrast to the raw silver. Lumps are mainly made of silver from Czech (25%) and Polish (33%) deposits, which is consistent with their identification as local semi-finished products [...]. However, they were not semi-products for the manufacture of the artefacts studied in the course of this project.”

These are, among others, silver lumps from the Łosień hoard that the authors spoke about here. The Łosień lumps — as it turns out — were made of different

¹¹⁴ Chabrzyk, Młodecka 2012.

¹¹⁵ Kędzierski, Wyczółkowski 2017.

¹¹⁶ Pańczyk *et al.* 2015, p. 660.

¹¹⁷ See above, footnote 5.

silver than the coins examined in their project.¹¹⁸ Cross pennies struck in Poland at the turn of the 11th and 12th centuries and the contemporary pennies of Palatine Sieciech are distinguished — in the light of these studies — by a core with an increased content of copper with zinc.¹¹⁹ However, this is not a characteristic of the raw material, but of an alloy made in a mint, and therefore cannot be considered a proof of the Polish origin of the silver as Kędzierski thought.¹²⁰ Details are severely lacking in the publication by the team. We do not know, for example, what Polish coins revealed German and Asian silver, in which items Czech silver was found and where these items were discovered. In the second, extended publication, the authors come to the conclusion that the study of isotopic ratios does not give sufficiently unambiguous indications of the metal origin.¹²¹

Based on purely numismatic observations, S. Suchodolski had previously concluded that the evident, significant debasement of Boleslas II the Generous (1058–1079) pennies argued against the ruler’s access to silver mines. Boleslas would therefore coin silver imported from Saxony through trade.¹²² The subject of this trade could be largely forest crops, while the slave trade, although not completely ceased, decreased in importance — prisoners abducted in wars were often settled in the country.¹²³ Suchodolski dates the beginning of this ruler’s coinage to *c.*1070 or maybe a little earlier. Dariusz Adamczyk draws attention to the considerable war booty gained by Boleslas II the Generous and Wladislas I Herman, as well as to the robbery by the former of Prince Iziaslav I of Kyïv, in 1073. He believes that the coincidence of the latter event with the beginning of Boleslas II’s coinage may not be accidental.¹²⁴ However, this would suggest that Boleslas II launched his coinage a couple of years later than generally believed.

It is still not known where the silver in his pennies came from, but contemporary anonymous Polish imitations of cross pennies turned out to be made of domestic silver (thanks to the research of the Institute of Nuclear Chemistry and Technology, Warsaw, and the National Museum of Archaeology). Suchodolski wrote about coins with the name or figure of Boleslas II that “their production was intense and in peak periods it could reach up to a million pieces a year.” If the oldest variant of pennies with Boleslas’s name weighs 0.845 g on average,¹²⁵ then honest coinage of this standard would require 845 kg of silver per year (and twice as much, if we agree with Adamczyk on shortening the coinage period). Although it is a small

¹¹⁸ Miśta-Jakubowska *et al.* 2019a, p. 247.

¹¹⁹ Miśta-Jakubowska *et al.* 2019a, p. 249; Miśta-Jakubowska 2022, p. 119.

¹²⁰ Kędzierski 1998, pp. 37–41.

¹²¹ Miśta-Jakubowska *et al.* 2019b.

¹²² Suchodolski 2013.

¹²³ Samsonowicz 1974, p. 294; Korta 1982, p. 103; but see Adamczyk 2020, p. 136.

¹²⁴ Adamczyk 2020, pp. 121 and 135–136.

¹²⁵ Suchodolski 1973, p. 37.

amount when compared with the tributes and taxes levied from Viking-age England, it is considerable in comparison with the productivity of quite significant mines at the time.¹²⁶ We cannot be surprised that Boleslas II did not have that much silver and he lowered both the weight of the coins and their fineness (even up to 10% of pure silver). While waiting for the isotope analysis of his coins, we can suppose that the access to silver — the discovery of the Olkusz or Bytom deposits in the 1060s — encouraged Boleslas to begin his large-scale coinage as well as to pursue his adventurous policy. Only then it would turn out, as often in history, that the king overestimated his abilities and resources — an excellent example of such ambitions exceeding even great possibilities is King John the Blind of Bohemia (1311–1346), who was endowed with the richest silver mines in Europe at his time, yet nevertheless debased his coinage and ended his reign as a bankrupt.

S. Suchodolski agreed that it was not before the reign of Wladislas I Herman (1079–1102) and Boleslas III the Wrymouth (1102–1138) when Polish coins could be minted from silver mined in Łosień.¹²⁷ Although the Łosień silver mining still cannot be considered as proven, we already know that anonymous cross pennies were minted from Polish silver in the times of these rulers. Nevertheless, there is still no confirmation of the domestic origin of the silver used to strike coins bearing the ruler's name. It should be observed that the extraordinary stability of Wladislas Herman's coinage — the same type of penny struck throughout his reign, over 20 years — is typical of coinage based on a stable (though not necessarily mining) material supply, such as Otto-Adelaide pennies or English sterlings. The most recent research by Grzegorz Śnieżko brought the maximum total amount of pure silver minted during the reign of Boleslas the Wrymouth as 3,324 kg.¹²⁸ In spite of the apparent intensity of the ruler's coinage, this is not a tremendous amount, especially when we consider the possibility of reusing German and Polish cross pennies withdrawn from circulation and the fact that the recoinage system favoured the multiple use of the same metal. In 1135, Boleslas III paid (or undertook to pay for the next 12 years) to Emperor Lothar III a tribute in the total amount of 6,000 marks,¹²⁹ i.e. about 1,300 kg of silver. This amount must have been significant in the precious metal balance at the time, and its loss should be visible in coinage. This fact is the basis for the hypothesis put forward recently by Witold Garbaczewski that the known bracteates of Boleslas the Wrymouth — the oldest Polish bracteates being also among the earliest bracteates in Central Europe — were introduced in 1136 as a result of a monetary reform and replaced the earlier two-sided pennies. The aim of the reform would be to increase the minting profit, i.e. make a better

¹²⁶ Cf. Allen 2012, pp. 241–246; Spufford 1988, p. 114.

¹²⁷ Suchodolski 2013.

¹²⁸ Śnieżko 2021, p. 197.

¹²⁹ Rosik 2013, pp. 233 and 242–243.

use of the silver resource available to the duke.¹³⁰ The resources of Boleslas III's silver can be assessed as relatively significant in the period of the general decline in silver availability in Europe.¹³¹ This would argue for a significant role played by domestic mining, although spoils and tributes cannot be disregarded.¹³²

The mass issue of pennies subject to periodic recoinage took place during the reigns of Wladislas II the Exile (1138–1146) and Boleslas IV the Curly (1146–1173). Wladislas II's pennies are among the most common Polish coins from before the 15th century. The metal from which these coins were made has been examined, but the published results do not provide grounds for determining the origin of silver.¹³³ Such grounds are not provided by analyses of Boleslas IV's pennies either, yet the XRF method disclosed that these coins, although very light, were made of c.97% silver, so practically pure.¹³⁴ The analysts note that, unlike the coins minted from Harz silver, Polish coins of Wladislas II and Boleslas IV from the Łosień hoard do not contain any tangible amounts of bismuth.¹³⁵ Analyses of coins from the Głogów hoard provided similar results.¹³⁶ They support the conjecture that coins of these rulers were minted from domestic silver.

Coins attributed so far to the last years of the reign of Boleslas IV the Curly maintain a high silver fineness,¹³⁷ but they are much rarer in finds and collections — so much less were minted. They were absent from the hoard found at the mining and metallurgical settlement of Łosień, so they were struck after it was concealed, or in another province. The settlement was abandoned suddenly, after it was destroyed by an armed invasion, the traces of which have clearly been preserved, with several decades passing before it was re-inhabited.¹³⁸ Although it was certainly not the only settlement of miners and metallurgists in this region, the contemporary decrease of coinage volume suggests that this very invasion ended or at least significantly limited silver production in Poland. If indeed the effects were so wide-ranging, it could not be a local robbery, but an armed conflict on a regional scale at least. The hoard structure indicates that it was hidden at the beginning of the issue of Boleslas IV's type 4 penny (*Three princes*), which is dated to c.1162–1166 by scholars.¹³⁹ While the relative chronology of this coin type is based on finds, its absolute dating is based on the interpretation of the scene fea-

¹³⁰ Garbaczewski 2018.

¹³¹ Spufford 1988, pp. 96–99.

¹³² Adamczyk 2017, pp. 160–161.

¹³³ Książek *et al.* 2013, p. 62.

¹³⁴ Książek *et al.* 2013, pp. 18, 21, 23 and 27; Paszkiewicz 2015, p. 192.

¹³⁵ Garbacz-Klempka *et al.* 2013a, p. 211.

¹³⁶ Książek *et al.* 2013, pp. 18–21, 23, 25 and 27.

¹³⁷ Książek *et al.* 2013, pp. 21–28.

¹³⁸ Rozmus 2014, p. 142.

¹³⁹ Suchodolski 2014, pp. 31–32.

tured there with three princes sitting at a feast (Fig. 1). There is no doubt that Duke Boleslas IV is sitting in the middle, accompanied by his brothers. On his right would sit his longtime ally, Mieszko (the future Duke Mieszko III the Old), but the person on his left, diverging in hairstyle, could be both Henry of Sandomierz, who died in 1166 never being a paramount ruler of Poland, and the youngest brother, Casimir of Wiślica (the future Duke Casimir II the Just), if the coin had been struck after that date. So far, it has been assumed that it is Henry, and this is in order to fit three more alleged, not so common types of Boleslas the Curly pennies into the years 1166–1173. Today it appears that such a concept would even force us to cram into this final period as many as four types of pennies absent from Łosień¹⁴⁰ — therefore the present writer deems this attribution doubtful.¹⁴¹

Fig. 1. *Poland*, Boleslas IV the Curly (1146–1173), penny, *Three princes* type. Probably the last type of this ruler, struck, in the present writer's opinion, by 1166 to 1173. Cracow mint, silver, 0.30 g, 15.6 mm. Photo by Warsaw Numismatic Centre Marek Kondrat, sale catalogue 74 (16 May 2020), lot 26.

Ryc. 1. *Polska*, Bolesław IV Kędzierzawy (1146–1173), denar typu *Trzej książęta*. Prawdopodobnie ostatni typ tego władcy, wybijany zdaniem autora w latach ok. 1166–1173. Mennica Kraków, srebro, 0,30 g, 15,6 mm. Fot. Warszawskie Centrum Numizmatyczne Marek Kondrat, aukcja 74 (16 maja 2020), poz. 26

During the reign of Boleslas IV, the rulers of Germany undertook three military expeditions to restore Wladislas II the Exile to the throne or to defend rights of his sons: in 1146, 1157, and 1172. The first intervention of King Conrad III stopped on the line of the Oder. The second, by Emperor Frederick Barbarossa, was partially successful, but did not reach further from the west than to the vicinity of Poznań.¹⁴² The Bohemian duke, Wladislas II, and Moravian dukes, probably

¹⁴⁰ Książek *et al.* 2013, p. 28.

¹⁴¹ Książek (2019) and Piniński (2020) offer a new approach to the problem recently.

¹⁴² Biniaś-Szkopek 2009, pp. 224–243.

Otto III and Conrad II, also took part in the expedition,¹⁴³ but they joined the general imperial march more probably than they undertook independent military actions from the southern flank. In 1172, Emperor Frederick set out with the army, again supported by Wladislas II of Bohemia. It is not known whether the emperor entered Poland at all, or he accepted only a ransom from Mieszko the Old who probably acted on behalf of his brother, Duke Boleslas, outside Poland's borders. It is known, however, that in the same year Legnica was burnt down under unknown circumstances,¹⁴⁴ which suggests some military actions, yet very distant from Łosień.

Master Vincent reports that in 1163, Boleslas the Curly granted his nephews, Boleslas the Tall and his younger brothers, the sons of Wladislas the Exile, *sacra Silencii [...] prouincia*.¹⁴⁵ The chronicler passed over in silence the fact that the return of Wladislas's sons was actually of an armed nature, and their success was a consequence of the victory won in the battle of Modlikowice west of Legnica.¹⁴⁶ The term "the holy Province of Silesia" is interpreted as the area of the Wrocław diocese¹⁴⁷ rather than only Silesia proper, i.e. the land around Wrocław. This province had been, however, reduced by certain towns (*quasdam illius prouincie urbes [...] donationi exceperat*).¹⁴⁸ This means that to the west of Bytom and Łosień (both being in the diocese of Cracow), the border between the lands of the supreme duke and the younger dukes, i.e. a zone of a potential military clash, appeared at that time. This clash took place already in 1166, when the sons of Wladislas the Exile — Boleslas the Tall with his brother Mieszko the Young — took over these excepted towns.¹⁴⁹ The names of the towns were not recorded. The adversary of younger dukes in 1166 was the supreme Duke Boleslas the Curly ruling in Cracow, and not the lord of Poznań, Mieszko the Old. Therefore, Janusz Bieniak rightly believes that the disputed towns, captured by the dukes of Silesia, were Opole, Racibórz and Cieszyn, that is, those very areas of the Wrocław diocese, which were close to Bytom from the west.¹⁵⁰ This is the only sensible concept on this subject that has appeared in historiography (Map 2). Most probably, during their first incursion in 1163, Wladislas's sons failed to reach the easternmost strongholds of the Wrocław diocese which they regarded their patrimony. The princes made up for this failure three years later. In the years 1166–1168, there were some unsuccessful attempts at retaliation by the supreme duke, which Wladislas the Exile's

¹⁴³ Žemlička 1997, pp. 236–237.

¹⁴⁴ Biniś-Szkopek 2009, pp. 255–256.

¹⁴⁵ Vincentius, p. 125, chapter III: 30.

¹⁴⁶ Kowalski 2022.

¹⁴⁷ Zientara 2008, p. 58.

¹⁴⁸ Vincentius, p. 125, chapter III: 30.

¹⁴⁹ Zientara 2008, p. 60.

¹⁵⁰ Bieniak 2003, p. 55.

sons repelled.¹⁵¹ However, if we are looking in the 1160s for an armed invasion of the Cracow Province in which Łosień was located, it must have been the action of Boleslas the Tall and Mieszko the Young in 1166 (as Piotr Boroń has suggested)¹⁵² or their repulsion of the supreme duke's attack a bit later. Either the *Three princes* penny type of Boleslas the Curly was introduced shortly before the death of Henry of Sandomierz in 1166, and the type was not changed after that — Henry was replaced quietly by Casimir as the third feasting person there — or the third prince is Casimir only, and the type was introduced in 1166. Were the former true, the precious metal base of Boleslas the Curly's power suffered the attack from his nephews in 1166, if the latter — their counter-attack a year or two later. In this case, the four further types of pennies attributed to Boleslas the Curly would be in fact coins of Boleslas the Tall. It is puzzling, however, that Boleslas the Curly did not try to rebuild the mines that eventually remained in his hands.

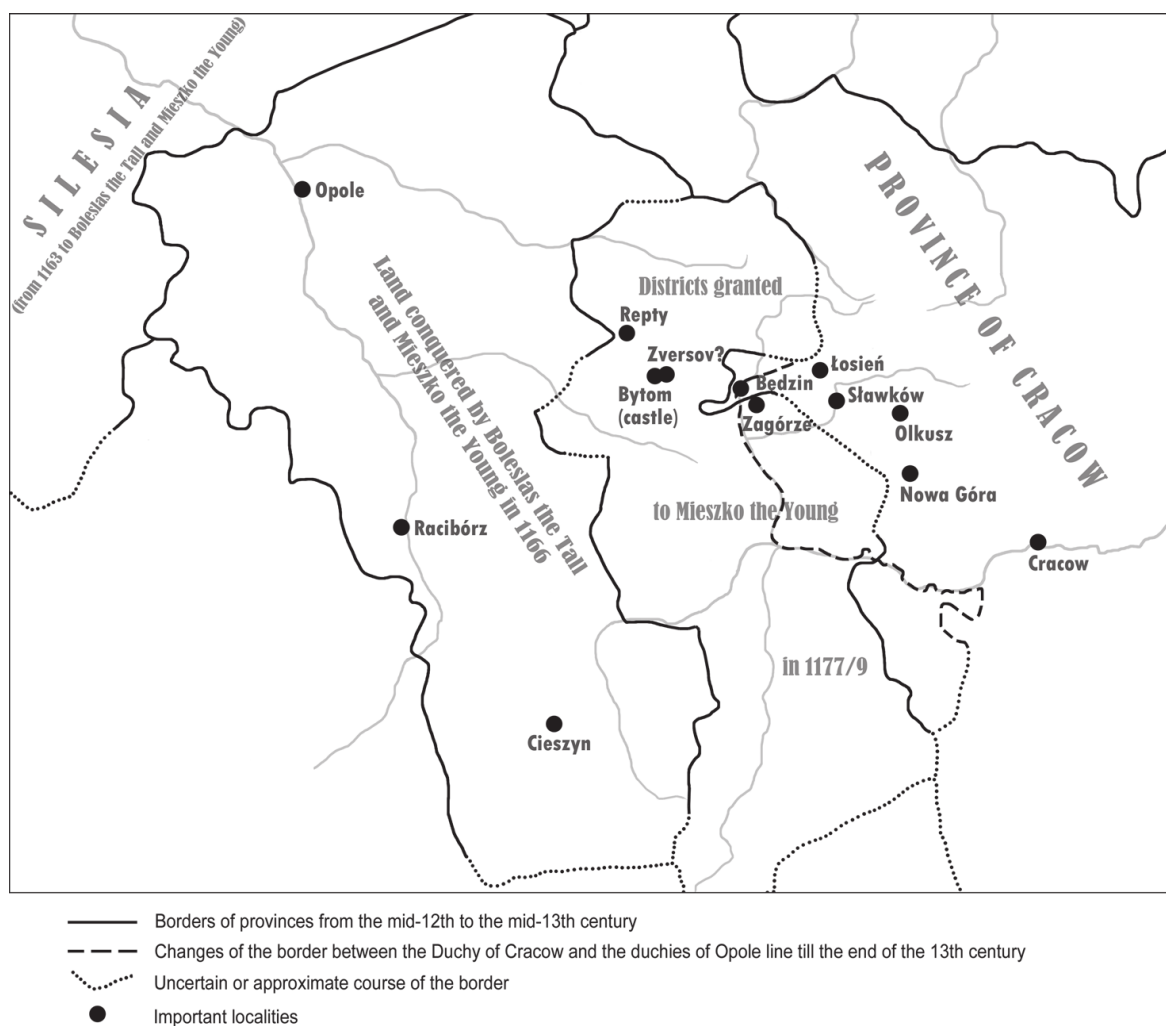
Mieszko the Old (perhaps on behalf of his brother, the supreme duke) paid the emperor a heavy tribute of 8,000 marks, i.e. more than 1.5 tons of silver, in 1172. Next he became himself the supreme ruler of Poland a few months later (his first reign, 1173–1177/9). Then he probably did the same as his father did 38 years earlier in a similar situation — he increased the profitability of coinage by introducing bracteates reminted at short intervals. The number of these coins in finds is very small. Mieszko's successor, Casimir II the Just, in the years 1177–1179, granted the Bytom district (together with Zagórze, it is not known whether with Łosień, too) to Mieszko the Young.¹⁵³ It was supposed to be — as Master Vincent writes — a compensation for the fact that Mieszko had given up Wrocław to his brother, Boleslas the Tall.¹⁵⁴ This donation does not mean, therefore, that Bytom silver resources had been deemed not very promising then — on the contrary, their value was regarded sufficient to compensate for the whole Wrocław province. Interestingly, Casimir left a stronghold in Będzin for himself (see Map 2), controlling as much the trade route leading from the west to Cracow as the economic activity of this area. Boleslas the Tall and Mieszko the Young struck pennies, the metal composition of which, according to XRF analyses, was consistent

¹⁵¹ Vincentius, p. 126, chapter III: 30; Zientara 2008, p. 61; Biniaś-Szkopek 2009, pp. 178–179. Jerzy Rajman argues, probably aptly, that it was Mieszko the Old who ejected Boleslas the Tall from Wrocław in 1172 (Rajman 2011, pp. 76–78). However, this does not refer to the “war of towns” in 1166 and the following years, which was a conflict between Boleslas the Tall and Boleslas the Curly, the former being supported by Mieszko the Young. Marek D. Kowalski has recently questioned whether the “war of towns” actually took place (Kowalski 2022, pp. 121–122), but this denial of an unambiguous account given by a chronicler contemporary to the events has not been convincingly substantiated.

¹⁵² Boroń 2013b, p. 213.

¹⁵³ Rajman 2003, p. 89. Until the mid-13th century, the border between the Duchies of Opole and Cracow was very blurred. It probably changed frequently in details. See Rajman 1998, pp. 69–74 (Zagórze: pp. 64 and 76).

¹⁵⁴ Vincentius, p. 147, IV.8.

Map 2. Political divisions of the Bytom-Cracow mining area in the 12th–13th centuries.
Drawing by N. Lenkow.

Mapa 2. Podziały polityczne w bytomsko-krakowskim okręgu górniczym w XII–XIII w.
Rys. N. Lenkow

with the composition of Boleslas the Curly's pennies.¹⁵⁵ These coins are often met with in today's collections, but only thanks to the one, very large hoard from Głogów (1987), part of which was dispersed on the antiquarian market. Judging by the number of finds, these coins were much less numerous than Boleslas IV's, which would indicate a depletion of the ore resources in the Bytom part of the Bytom-Cracow deposits. This also applied to the Olkusz-Sławków part because the Cracow coinage at the end of the 12th and the first half of the 13th century is barely visible in finds.

¹⁵⁵ Książek *et al.* 2013, pp. 21–28 (types “V”, “VI”, “VII” and “VIII”, attributed to Boleslas the Curly by the authors); pp. 31–34 and 37–38 (types “II”, “III” and “IV” attributed to Mieszko the Young, and “II” attributed to Boleslas the Tall). The bracteates of Mieszko III the Old have not been analysed.

There is some doubt as to whether Boleslas the Tall could use silver from the mines in the lands of his brother Mieszko, with whom he had just been in conflict. However, a single conflict between brothers would not necessarily preclude the possibility of future cooperation. Boleslas the Tall could also have at his disposal silver from Silberberg (Srebrna Góra), if the deposits available at that time contained silver.

(c) Was Silesian mining behind Silesian minting?

In the subsequent decades of the 13th century, Polish coinage is poorly recognized, also in terms of its intensity. Silesia (modern-day Lower Silesia) provides many more finds (mainly hoards, but also single finds) than any other part of Poland. These are interpreted, however, not as evidence of greater coinage volume but, first of all, of economic development and the spread of German law, which introduced coinage to wider use. Was *argent en plate* from Poland, recorded in the fourth quarter of the 13th century in Bruges, used for the development of Polish coinage? It is not known what part of Poland it came from: (Lower) Silesia, Opole or Cracow provinces. One can observe, however, that the new silver weight measure introduced in Wrocław in the middle of the 13th century — a mark weighing *c.* 196 g¹⁵⁶ — became widespread in most of Poland during the second half of the century. The most common mechanism for disseminating measurement units was the export of measured goods.¹⁵⁷ Finds of raw silver from that time in Poland are indeed rare, but in Laski Lubuskie (Ślubice powiat), in a hoard from the turn of the 13th and 14th centuries, two silver round lumps weighing 195 and 196 g were found (Fig. 2).¹⁵⁸ This — despite controversy among scholars — proves that the Wrocław mark was used to form silver pieces.¹⁵⁹ We do not know whether it was Silesian or imported silver. However, if we look at Polish coinage at the turn of the 13th and 14th centuries, we can see a clear revival in only one of the Polish lands. This is Silesia, where the first grosso-size coins in Central Europe — *kwartniki* — have appeared in the 1290s.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Wachowski 2002.

¹⁵⁷ Kula 2004, pp. 149–150. Franciszek Piekosiński believed that it was Wrocław municipal law that served as vehicle of the Wrocław mark between Wrocław and Cracow since the latter city's municipal charter of 1257 was modelled on the former's (Piekosiński 1898, p. 388).

¹⁵⁸ Menadier 1902, p. 247. Two other silver lumps from the hoard, similar in form, weigh 227 and 839 g which conform with other mark units (early Cologne and quadruple old Polish mark).

¹⁵⁹ The argument is summarized by Szczurek 2007, pp. 138–146.

¹⁶⁰ The copper listed in the same Bruges account probably came from Silesia, because copper was mined at the beginning of the 14th century in the Sudetan town of Kupferberg (Miedzianka), and there is no evidence that it was mined elsewhere in Poland in this period. See: Małowist 1931, pp. 1020–1021.

Fig. 2. Cast silver lump from the Laski Lubuskie hoard (*tpq* 1300). Originally a round, lens-shaped “cake” of silver, it was bent on two sides with the upper face inside, making a trough. 196 g, 67 mm in diameter. Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett, no. 18215398. Photo by Reinhard Saczewski, Public Domain Mark 1.0.

Ryc. 2. Sztuka srebra lanego ze skarbu z miejscowości Laski Lubuskie (*tpq* 1300). Pierwotnie kolisty, soczewkowaty placek srebra, zagięty z dwu boków, wierzchnią stroną do wewnątrz, co nadało mu kształt rynienki. 196 g, średnica 67 mm. Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett, nr 18215398. Fot. Reinhard Saczewski, domena publiczna 1.0

Fig. 3. *Silesia*, anonymous kwartnik, the early 14th century. The obverse, inscribed with [AVE] MARIAGA (*Ave Maria gratia plena*), refers to the Hainault *petit gros* (*cavalier*, *baudekin à cheval*) struck in 1301–1312 and then imitated in other Low Countries, whereas the reverse reproduces the type of the eagle groat (*arendgroot*) of Flanders, struck in 1275–1300 and also imitated later (Kiersnowski 1966, p. 206). Uncertain mint, silver, 1.72 g, 18 mm. Photo by a private owner.

Ryc. 3. *Śląsk*, anonimowy kwartnik, początek XIV w. Awers z legendą [AVE]MARIAGA (*Ave Maria gratia plena*) pochodzi z *petit gros* (*cavalier*, *baudekin à cheval*) Hrabstwa Hainaut, wybijanego w latach 1301–1312, a następnie naśladowanego w innych częściach Niderlandów, podczas gdy rewers imituje typ grosza z orłem (*arendgroot*) z Flandrii, bitego w latach 1275–1300, również naśladowanego później (Kiersnowski 1966, s. 206). Mennica nieznana, srebro, 1,72 g, 18 mm. Fot. właściciel prywatny

Until recently, kwartniki were known from only a few finds and were deemed very rare coins. Despite the enormous variety of types, after the losses of World War II, their stock in collections was estimated at only c.100 pieces.¹⁶¹ Only one hoard containing more of these coins was known. New finds, however, have changed this picture rapidly: the number of kwartniki in collections today is approaching a thousand. Nearly ten hoards and several dozen single finds are known.¹⁶² R. Kiersnowski observed the dependence of kwartnik types on coin motifs from Flanders and its neighbouring countries (Fig. 3), from the third quarter of the 13th century. “The reception of Flemish influences — he added — was not a one-off phenomenon, appropriate only to the initial stage of the kwartnik coinage, but it was a continuous process, lasting at least the first dozen or so years of this coinage, and therefore based on repeated, non-accidental prerequisites.”¹⁶³ Import of cloth from Flanders was recorded in Silesia from the early 1300s.¹⁶⁴ Although we do not know kwartnik finds in the Low Countries or any other evidence of their presence there, the kwartniki are observed along the trade routes connecting Silesia with the mouth of the Rhine. Therefore, Kiersnowski draws the conclusion that “the reform of Silesian coinage was a necessary condition for the maintenance and development of trade contacts once established with Flanders, the needs of which could not be satisfied with bracteate coinage.”¹⁶⁵ This suggests that kwartniki were a new form of what had been *argent en plate* earlier, and their issue was based (at least in part) on Lower Silesian ores, perhaps from Silberberg (which, let us recall, the duke sold in 1331 — apparently having exhausted the available deposits), but also from other small veins deep in the mountains. Likely, the mining base for these coins had been exhausted, which — due to the price dumping by the Prague groschen in the times of King John — resulted in the end of the kwartnik coinage in the second half of the 1320s.¹⁶⁶ Against this background it is not surprising that, in the light of new research, the most productive kwartnik coinage comes from the Sudetan Duchy of Fürstenberg. It also becomes more understandable that Duke Bolko I of Fürstenberg had managed to fortify his duchy so that it resisted the Czech invasion in the last years of the 13th century. On the other hand, one wonders what the basis for the kwartnik coinages of the two other lines of the Silesian Piasts was: those of Wrocław and Głogów.

The subsequent deep decline of Silesian coinage, which lasted until the second decade of the 15th century, corresponds with the lack of reports of silver mining

¹⁶¹ Albrycht-Rapnicka *et al.* 1966.

¹⁶² Observations by Dawid Maciejczuk, pers. comm.

¹⁶³ Kiersnowski 1966, p. 215.

¹⁶⁴ Myśliwski 2006, pp. 282–283.

¹⁶⁵ Kiersnowski 1966, p. 217.

¹⁶⁶ Kiersnowski 1962, p. 239.

in this country. It was not until 1470 that we see attempts to re-create larger monetary standards in Silesia, but the local exploitation of silver in Gottesberg (Boguszów) appeared 20 years later. The sources of metal used for the 1470s coinage, in view of the political conflict between Silesia and Bohemia proper, remain to be found (Hungarian silver rather than Serbian might be suggested here).

(d) The Kingdom of Poland's endeavours for silver

Kwartniks were struck in Greater Poland as well, but in the remaining part of Poland at the beginning of the 14th century, domestic coinage consisted only of small, local pennies. These are found very rarely, so were probably minted in small amounts. Some increase in coinage volume can be seen in the Cracow mint during the reign of King Casimir the Great (1333–1370) from c.1340. This was perhaps a large amount of silver from King George II of Ruthenia's treasury, inherited by Casimir in 1340,¹⁶⁷ that was minted into his coins. Initially, the king struck pennies only. In the Kingdom of Poland that had been rebuilt without Silesia, Casimir made attempts to create larger monetary standards from the middle of the 14th century, achieving only partial success. "The reasons were, on the one hand, the lack of precious metals, and on the other hand, the excessively applied fiscalism. The lack of the metals made it impossible to throw a larger amount of good silver coin on the market, which would have ousted Prague groschen," Zdzisław Kaczmarczyk wrote.¹⁶⁸ Although it was bad money that was necessary to drive out good, even bad money needed silver to be coined in sufficient amounts. The main raw material base for Polish coinage in the second half of the 14th century was Hungarian silver, brought in exchange for Olkusz and Chęciny lead. Gold in the form of Hungarian florins came in exchange for salt mined in Wieliczka and Bochnia, but in Poland it retained its original coined form.¹⁶⁹ From the beginning of the 14th century, Cracow was a trade junction connecting the Baltic Sea basin with Hungarian copper mines.¹⁷⁰ There were still no active silver mines in the Kingdom of Poland at the beginning of the 15th century. In the memorial on monetary matters, addressed by the Cracow city council to King Wladislas II Jagiełło in 1406, we read: *quod in regno Polonie non habentur montana argenti neque argentum, nisi quantum mercatores huc adducunt...*¹⁷¹

Studies of the isotope characteristics of lead admixture in half-groschen of Wladislas II Jagiełło (1387–1434) indicate that in around 1398–1399 the source

¹⁶⁷ *Ubi spolia multa in argento, auro et gemmis, thesaurum ducum antiquorum tollens [...]* (Traska, p. 860). Zob. Paszkiewicz 1925, p. 57; Kaczmarczyk 1939, p. 198.

¹⁶⁸ Kaczmarczyk 1939, p. 192.

¹⁶⁹ Kaczmarczyk 1939, p. 187.

¹⁷⁰ Pieradzka 1935, p. 142.

¹⁷¹ Cr.Art., p. 41, no. 154.

of the mint silver was changed, but the identity of the old and new sources has not been established.¹⁷² The change might have been related to the then control of the Hungarian silver trade by Mark of Nuremberg, who imposed unprofitable, monopolistic prices.¹⁷³ Nuremberg merchants were interested in exporting Hungarian silver and gold to Italy and Upper Germany. This negatively impacted the precious metal supply of Poland and the Baltic countries.¹⁷⁴ Attempts at trade war undertaken by the Polish side at the turn of the 14th and 15th centuries in order to break the monopoly of the Nuremberg merchants only led to a temporary loss of the Hungarian market by Polish lead.¹⁷⁵ However, attention should also be paid to another exchangeable product: the company of Simon de Talentis and Andrzej Czarnysza sent a considerable amount of cloth to Košice in 1403, in exchange for silver.¹⁷⁶ Both partners were leaseholders of the royal mint of Cracow at that time,¹⁷⁷ and undoubtedly they needed silver for this business. The cloth, on the other hand, was of Flemish or English rather than Polish origin.¹⁷⁸ Silver was imported from Transylvania via Moldavia as well.¹⁷⁹

The historian of Cracow trade, Stanisław Kutrzeba, based on the city records, considered the import of silver from Hungary at that time to be insignificant and he completely denied the contemporary import of silver from Bohemia.¹⁸⁰ Perhaps there was indeed no import of raw silver from the latter country, but the influx of monetary silver in the form of Prague groschen is well confirmed both by the presence of this coin in all kinds of deals, and by numerous finds¹⁸¹ which in the 15th century also covered huge areas of the Grand Duchy of Lithuania.¹⁸² The issue was summed up by Stanisława Kubiak by stating that in the times of Władysław II Jagiełło and Władysław III of Varna (1434–1444), silver used in the royal mint came from three sources: raw material purchases in Hungary, smelting old home coinage and smelting Czech groschen. Indeed, she did not find — as the present writer did not too — any contemporary trace of obtaining silver from domestic mines.¹⁸³ It follows that *the raw material base of the royal mint was the city of Cracow itself* as an important trade centre, linking Hungary with the markets of Western and Northern Europe, and Upper Germany and Bohemia with markets of East-

¹⁷² Zawadzki *et al.* 2018; Pańczyk *et al.* 2016.

¹⁷³ Starzyński 2010, p. 189.

¹⁷⁴ Małowist 1972, p. 596.

¹⁷⁵ Kutrzeba 2009, pp. 240–241; Molenda 2001, pp. 56–57.

¹⁷⁶ Piekosiński 1878, pp. 74–75; Kutrzeba 2009, p. 241.

¹⁷⁷ Kubiak 1970, pp. 43–44; Pawlikowski 2018, pp. 30–32.

¹⁷⁸ Kutrzeba 2009, p. 242.

¹⁷⁹ Czołowski 1891, p. 23; Marynowski 2018, p. 195.

¹⁸⁰ Kutrzeba 2009, p. 269.

¹⁸¹ Kubiak 1985, pp. 280–281.

¹⁸² Riabtsevich 1995, pp. 149–152.

¹⁸³ Kubiak 1970, p. 126; further literature therein.

ern Europe. This situation made Polish coinage highly dependent on external factors and was the cause of the shortage of silver coins in the first half of the 15th century.

Finds and coin collections show that the early years of King Casimir II Jagiellon (1447–1492) reign were a long period of very modest emission of silver half-groschen. Still after the office of the Grand Treasurer of the Crown (responsible for the mint) was assumed by Piotr of Kurozwęki in 1479, the production volume of these coins remained on a moderate level, to increase rapidly only at the end of the king's reign.¹⁸⁴ Although the quality of these half-groschen was not high (fineness of c.400/1000),¹⁸⁵ such a coinage required a rich and durable raw material base. It can be assumed that this was provided by the metalworks at Mogiła near Cracow, established in 1469 by Jan Turzo and his partners. There, the entrepreneur used the technology he had developed to extract silver from so-called black copper, imported from Hungary. We do not know the efficiency of this smelter, but it was a large and long-standing enterprise.¹⁸⁶ Nevertheless, it did not eliminate other sources of imported silver.¹⁸⁷ Recently, Witold Borowski published a series of results of XRF tests of half-groschen from the years 1455–1479. These results do not reflect actual mint standards of these blanché coins, yet the data on trace elements may be instructive on the origin of silver.¹⁸⁸

This state of affairs continued until the end of the 15th century, when silver from newly discovered deposits, including those located in the Polish Carpathians and the Silesian Sudetes, appeared on the market.

On 11 February 1503, the Crown Treasurer Jakub Szydłowiecki donated to the Poor Clares in Cracow the amount of two zlotys of silver freshly found in the Tatra Mountains as a good start to the mining work (*Item die Sabbato in crastino S. Scolasticae monialibus ad S. Andream ex argento minerarum noviter invento propter Deum 2 floreni dedi propter bonum inceptum laboris fortunii*).¹⁸⁹ This sum had to be paid in 120 half-groschen of King Alexander (Fig. 4), as the only coins struck at the time in the royal mint. It is — if we understand this record correctly — the oldest known direct evidence of the use of silver mined in Poland to strike Polish coins. Certainly, however, the domestic resources did not meet the mint's demand, since in 1502 and 1505 King Alexander (1501–1506) concluded contracts with Jan Turzo and Jan Bonar (Boner) for the supply of a total

¹⁸⁴ Borowski 2025, p. 178.

¹⁸⁵ Kubiak 1998, p. 129.

¹⁸⁶ Molenda 1975; Lacko, Mayerová 2022, pp. 49–58.

¹⁸⁷ E.g., in 1495, Agnolfus Tebaldi imported silver from an unspecified country for the king, paying 11,500 Hungarian florins (Kutrzeba, Ptaśnik 1912, p. 99, note 1). Judging by the sum paid and assuming the usual 15/16 fineness (Gumowski 1912, pp. 71–72), the amount of purchased silver was c.2,200 marks, i.e. c.440 kg.

¹⁸⁸ Borowski 2025, pp. 62–64.

¹⁸⁹ Lubomirski 1868, p. 10; Eljasz-Radzikowski 1902, pp. 19 and 47.

of 10,000 marks of pure silver to the Cracow mint.¹⁹⁰ Both suppliers were Cracow burghers, but Turzo was at the same time a well-known Hungarian mining and metallurgical entrepreneur,¹⁹¹ and the owner of the Mogiła metalworks, whereas Bonar was the owner of a trading post in Košice. Thus the contracted silver was to come from Hungary¹⁹² where Turzo exported Polish lead in return.¹⁹³ The silver might have been in the form of refined bars or the black copper to be processed at Mogiła.

Fig. 4. *Poland*, Alexander (1501–1506), half-groschen, no date, early variant, possibly 1502–1503. Cracow mint. Photo by Warsaw Numismatic Centre Marek Kondrat, online auction, lot no. 118533 (29 October 2015).

Ryc. 4. *Polska*, Aleksander (1501–1506), półgroszek bez daty, wczesna odmiana, przypuszczalnie 1502–1503. Mennica krakowska. Fot. Warszawskie Centrum Numizmatyczne Marek Kondrat, aukcja internetowa, oferta nr 118533 (29 października 2015)

King Alexander's successor, Sigismund I (1506–1548), proposed to the Estates of the Kingdom in 1517, to grant the Olkusz miners "the right to mint coin, [...] so that their work could lead to an advantageous result more easily and better."¹⁹⁴ We do not know what happened next with this project — there was not enough silver found in Olkusz lead ore then. In 1520, the king again asked Jan Bonar to bring (from a not indicated country, but it was undoubtedly Hungary) as much as 100,000 marks (twenty tons) of silver to the mint¹⁹⁵—so the general situation did not change. Lesser amounts of silver continued to come to Poland from Kutná Hora in exchange for lead.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Piekosiński 1878, pp. 280–282; Lubomirski 1868, p. 11.

¹⁹¹ Pošvār 1980, pp. 195–197.

¹⁹² Pieradzka 1935, pp. 68–69 and 156–163.

¹⁹³ Bovan 2002, pp. 98–99.

¹⁹⁴ Grażyński 1912, pp. 49–51; for documents see: Reyman 1975, pp. 161–165.

¹⁹⁵ *Acta Tomiciana* 5, p. 166, document no. 163, without day date, 1520.

¹⁹⁶ Lacko, Mayerová 2022, pp. 45–148; Pošvār 1980, pp. 200–201.

CONCLUSION

Despite the scarcity of historical records of silver mining in Poland, thanks largely to archaeological discoveries, numismatic studies and, in some measure, metallographic analyses, it is possible to capture the moments in which the domestic deposits of silver, processed into coins or not, influenced the political and economic potential of medieval Poland.

The first of these occurred in the late 11th century and the first six or seven decades of the 12th century, when Polish silver coinage stood out from the general background of heavily debased Central-European coins. This phenomenon was most probably based on Bytom-Cracow silver deposits, and it was not an accident that in this very period the Church structures were rebuilt and developed, and Boleslas II as well as Boleslas III pursued an ambitious and expansionist policy. It is more difficult to explain why the subsequent rulers: Wladislas II, Boleslas IV and Mieszko III, while continuing to strike coins of almost fine silver (they therefore still had significant silver resources), clearly limited their external political activity.

There are grounds for guessing that the significant growth of Silesian coinage in the second half of the 13th century and at the beginning of the 14th century was — at least in part — thanks to local silver mining. This might have been a second moment of influence of silver mining on coinage and politics, but this conjecture requires stronger confirmation in future research.

The lack of sufficiently rich silver deposits within the borders of the Kingdom of Poland, as it had been rebuilt in the 14th century, explains the dependence of Polish coinage on potential silver imports and the technology of processing enriched ore in the late Middle Ages.

Despite the caution the writer has tried to exercise, archaeologists' conclusions about the production of silver may be overly optimistic. The interpretation of metallographic analyses, on the other hand, is highly debatable. In order to identify coins minted from domestic silver, we not only need a much larger number of tests, but also more careful argumentation and resistance to wishful thinking.

ACKNOWLEDGEMENTS

The writer is thankful to Dr Roman Zaoral for the inspiration and encouragement to write a large, cross-sectional work, Prof. Władysław Duczko (†) for discussion, to the Warsaw Numismatic Centre M. Kondrat and Mr. Tomasz Bezeg for providing coin photos, to Mr. Maciej Widawski for important literature, Prof. Grzegorz Barczyk for advices, and to Anonymous Referees for their helpful remarks. Part of the work was supported by the National Science Centre, Poland, under research project *Great monetary reform in Central Europe: the influence of Dutch, French and Italian patterns on the modernization of the Silesian minting in the kwartniks period* (UMO-2020/39/O/HS3/00475).

BIBLIOGRAPHY

ABBREVIATIONS AND PRIMARY SOURCES

- Acta Tomiciana* 5 — *Acta Tomiciana. Tomus Quintus Epistolarum, Legationum, Responsorum, Actionum et Rerum Gestarum Serenissimi Principis Sigismundi Primi, Regis Poloniae et Magni Ducis Lithuaniae*, S. Gorski (ed.), Posnaniae 1855.
- CDP 1 — *Codex diplomaticus Poloniae* 1, J. Bartoszewicz (ed.), Warszawa 1858.
- CDS — *Codex Diplomaticus Silesiae*.
- Chr.stpol. — W. Wydra, R. Rzepka, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław 1984.
- Cosmas — *Kosmova kronika česká*, transl. by K. Hrdina, M. Bláhová, Praha–Litomyšl 2005.
- Cr.Art. — *Cracovia artificum 1300–1500*, J. Ptaśnik (ed.), *Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce IV*, Kraków 1917.
- Długosz 9 — Jan Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, liber IX, 1300–1370, transl. by J. Mrukówna, Warszawa 2009.
- Gallus — *Galli Chronicon*, A. Bielowski (ed.), [in:] MPH 1, Lwów 1864, pp. 391–484.
- Hans.Ub. 3 — *Hansisches Urkundenbuch*, K. Höhlbaum (ed.), Bd. III, Halle 1882–1886.
- KDKK 1 — *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Wacława, cz. I, obejmująca rzeczy od roku 1166 do roku 1366*, F. Piekosiński (ed.), *Monumenta Medii Aevii Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia I*, Kraków 1874.
- KDM — *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, F. Piekosiński (ed.), 3, 1333–1386, Kraków 1887; 4, 1386–1450, Kraków 1905, *Monumenta Medii Aevii Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia X and XVII*.
- Liebental — Nicolaus Liebental, *Rumor de submersione sacerdotum in Bythom*, [a note to the work:] *Gesta abbatum monasterii S. Vincentii*, [in:] G.A. Stenzel (ed.), *Scriptores rerum silesiacarum* 2, Breslau 1839, pp. 149–151.
- MPH — *Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski*.
- MPV 1 — *Monumenta Poloniae Vaticana* 1, *Acta Camerae Apostolicae* 1, 1207–1344, J. Ptaśnik (ed.), Cracovia 1913.
- RSG — *Regesten zur schlesischen Geschichte*, Th. 1–3, *Bis zum Jahre 1300*, C. Grünhagen (ed.), CDS VII, Breslau 1884; 1301–1315, C. Grünhagen, C. Wutke (eds.), CDS XVI, Breslau 1892.
- SBH — *Schlesiens Bergbau und Hüttenwesen, Urkunden (1136–1528)*, K. Wutke (ed.), CDS XX, Breslau 1900.
- SG — *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. 1, F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski (eds), Warszawa 1880; vol. 7, B. Chlebowski, W. Walewski (eds), Warszawa 1886.
- SHG kr I/4 — *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, vol. I, part 4, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski (eds), Wrocław 1986.
- Traska — *Rocznik Traski*, MPH II, A. Bielowski (ed.), Lwów 1872, pp. 826–861.

- Vincentius — *Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum*, M. Plezia (ed.), MPH nova series XI, Kraków 1994.
- ZDM 1 — *Zbiór dokumentów małopolskich*, 1, *Dokumenty z lat 1257–1420*, S. Kuraś (ed.), Wrocław 1962.

SECONDARY STUDIES

- Adamczyk D. 2017. *Pieniądz czy strategiczny instrument władzy? Obieg kruszcu w społeczeństwie piastowskim przełomu XI i XII wieku, załamanie w dopływie denarów z Saksonii a ekspansja Bolesława Krzywoustego na Pomorze*, *Przegląd Zachodniopomorski* XXXII/2, pp. 143–167.
- Adamczyk D. 2018. *Srebro i władza. Trybuty i handel dalekosiężny a kształtowanie się państwa piastowskiego i państw sąsiednich w latach 800–1100*, Warszawa.
- Adamczyk D. 2020. *Monetarisierungsmomente, Kommerzialisierungszonen oder fiskalische Währungslandschaften? Edelmetalle, Silberverteilungsnetzwerke und Gesellschaften in Ostmitteleuropa (800–1200)*, Wiesbaden.
- Albrycht-Rapnicka et al. 1966. D. Albrycht-Rapicka, J. Smacka, J. Szwagrzyk, M. Haisig, J. Modrzyński, *Materiały do inwentaryzacji kwartników śląskich*, *Wiadomości Numizmatyczne* X/4, pp. 221–236.
- Allen M. 2012. *Mints and Money in Medieval England*, Cambridge.
- Andrzejewska A. 2004. *Początki miasta lokacyjnego Bytomia w świetle badań archeologicznych*, [in:] D. Abłamowicz, M. Furmanek, M. Michnik (eds), *Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, Gliwice, pp. 215–220.
- Berska B. 2013. *Projekt „Polska rozproszona. Program zabezpieczania polskiego dziedzictwa archiwalnego za granicą”*, *Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej* 6, pp. 299–304.
- Bieniak J. 2003. *Powstanie księstwa opolsko-raciborskiego jako wyraz przekształcania się Polski w dzielnicową poliarchię*, [in:] A. Pobóg-Lenartowicz (ed.), *Sacra Silentii provincia. 800 lat dziedzicznego Księstwa Opolskiego (1202–2002)*, Opole, pp. 37–81.
- Biniaś-Szkopek M. 2009. *Bolesław IV Kędzierzawy — książę Mazowsza i princeps*, Poznań.
- Blanchard I. 2001. *Mining, Metallurgy and Minting in the Middle Ages*, vols. 1–2, Stuttgart.
- Bodnar et al. 2006. R. Bodnar, L. Krudysz, D. Rozmus, B.S. Szmoniewski, *Wczesnośredniowieczna ceramika szkliona z Dąbrowy Górniczej-Łośnia. „Skarb hutnika”*, Kraków — Dąbrowa Górnicza.
- Bogucki M. 2022. *New types of the oldest Polish coins*, *Wiadomości Numizmatyczne* LXVI (210) (Polish Numismatic News X), pp. 181–197.
- Bogucki M., Magiera J. 2015. *New coins of Bolesław the Brave*, *Wiadomości Numizmatyczne* LIX/1–2 (Polish Numismatic News IX), pp. 115–128.
- Boroń P. 2013a. *Problematyka badań nad wczesnośredniowiecznym ośrodkiem górnictwa i hutnictwa srebra i ołowiu na pograniczu śląsko-małopolskim*, [in:] P. Boroń (ed.), *Argenti fossores et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich części Górnego Śląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*, Wrocław, pp. 15–30.

- Boroń P. 2013b. *Where did the Piasts take silver from? The research on metallurgy and mining centre on the border of Silesia and Lesser Poland in the early Middle Ages*, [in:] M. Bogucki, M. Rębkowski (eds), *Wolińskie Spotkania Mediewistyczne II: Economies, Monetisation and Society in the West Slavic lands 800–1200 AD*, Szczecin, pp. 209–221.
- Borowski W. 2025. *Monety koronne Kazimierza IV Jagiellończyka 1447–1492*, Sieraków.
- Bovan M. 2002. *Ján a Juraj Turzovci ako nájomcovia kremnickej banskej a mincovej komory*, *Slovenská numizmatika* 16, pp. 87–112.
- Chabrzyk P., Młodecka H. 2012. *Polskie czy obce? Placki i siekańce srebrne z wybranych skarbów wczesnośredniowiecznych*, [in:] W. Garbaczewski, R. Macyra (eds), *Pieniądz i banki na Śląsku*, Poznań, pp. 111–130.
- Chróst L. n.d. *Określenie intensywności dawnej produkcji srebra i ołowiu w rejonie Tarnowskich Gór w oparciu o pomiary depozycji ołowiu w torfowiskach*, <<https://docplayer.pl/12196761-Okreslenie-intensywnosci-dawnej-produkcji-srebra-i-olowiu-w-rejonie-tarnowskich-gor.html>> [accessed 9.10.2020].
- Czołowski A. 1891. *Sprawy wołoskie w Polsce do r. 1412*, Lwów.
- Dąbrowski F. 2007. *Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku*, Warszawa.
- Delestowicz N. 2016. *Bolesław II Szczodry. Tragiczne losy wielkiego wojownika. 1040/1042–2/3 IV 1081 albo 1082*, Kraków.
- Duczko W. 2018. *Post-wielkomorawski fenomen. Wczesnośredniowieczna sztuka złotnicza w środkowej i wschodniej Europie*, [in:] B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski (eds), *Inspiracje i funkcje sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej*, Biskupin–Wrocław, pp. 535–547.
- Duczko W. 2020. *Srebro pierwszych Piastów. Uwagi w związku z książką Dariusza Adamczyka*, *Kwartalnik Historyczny* 127/2, pp. 355–367.
- Duczko W., Miśta-Jakubowska E., Czech-Błońska R. 2022. *Metale — ozdoby — historia. Relacje słowiańskich i skandynawskich elit w epoce wikingów. Metals — Ornaments — History. Contacts of Slavic and Scandinavian Elites in the Viking Age*, Wrocław, [actually released in March 2025].
- Duerschlag I., Duerschlag J. 2016. *Koncepcja zagospodarowania odkrytej w dniu 13 XI 2015 r. kopalni srebra w Srebrnej Górze oraz terenu w jej otoczeniu*, [in:] P.P. Zagożdżon et al. (eds), *Materiały I. Warsztatów. Dziedzictwo i historia górnictwa. Złoty Stok, 14–15 IV 2016*, Wrocław, pp. 14–16.
- Dzieduszycki W. 1995. *Kruszce w systemach wartości i wymiany społeczeństwa Polski wczesnośredniowiecznej*, Poznań.
- Dziekoński T. 1972. *Wydobywanie i metalurgia kruszców na Dolnym Śląsku od XIII do połowy XX wieku*, Wrocław.
- Eljasz-Radzikowski S. W. 1902. *S. W. Eljasz z Radzikowa Ogończyk Radzikowski, Góry srebrne w Tatrach otwarte R. P. 1502 w czterechsetną rocznicę*, Kraków.
- Garbacz-Klempka et al. 2013a. A. Garbacz-Klempka, A. Łukaszczyk, D. Rozmus, J. Tokaj, „Skarb hutnika” w świetle badań metaloznawczych, [in:] P. Boroń (ed.), *Argenti fossores et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich części Górnego Śląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*, Wrocław, pp. 203–223.
- Garbacz-Klempka et al. 2013b. A. Garbacz-Klempka, S. Rządkosz, T. Stolarczyk, J. Kozana, M. Piękoś, *Archaeological remains of the copper metallurgy in Lower Silesia*, *Metalurgy and Foundry Engineering* 39/2, pp. 29–36.

- Garbaczewski W. 2018. Czy Bolesław Krzywousty w ostatnich latach swego panowania przeprowadził reformę monetarną?, [in:] W. Garbaczewski, R. Macyra (eds), *Pieniądz i banki w Małopolsce*, Poznań, pp. 113–134.
- Gawlas S. 2015. *Ustrojowe i społeczne uwarunkowania lokacji miejskich na ziemiach polskich w I. połowie XIII wieku*, *Archaeologia Historica Polona* 23, pp. 7–56.
- Gliński W. 2018. Królewski zamek w Chęcinach w relacjach dziejopisów, krajoznawców, artystów oraz w świetle badań architektów i archeologów, [in:] B. Wojciechowska, S. Konarska-Zimnicka (eds), *Zamek królewski w Chęcinach na tle Europy Środkowej. Geneza — funkcje — znaczenie*, Kielce, pp. 11–74.
- Godzik B., Woch M.W. 2015. *History of mining in the Olkusz region*, [in:] B. Godzik (ed.), *Natural and historical values of the Olkusz Ore-bearing Region. Przyrodnicza i historyczna wartość Olkuskiego Okręgu Rudnego*, Kraków, pp. 29–36.
- Gorlińska D. 2015. *Żydzi w administracji skarbowej polskich władców czasu rozbitcia dzielnicowego*, Kraków.
- Górecki P. 2016. *The Duke as Entrepreneur: The Piast Ruler and the Economy of Medieval Poland*, [in:] J. Hudson, S. Crumplin (eds), *The Making of Europe: Essays in Honour of Robert Bartlett*, Leiden-Boston, pp. 96–122.
- Grażynski M. 1912. *Projekt przyznania prawa bicia monety gwarkom olkuskim w r. 1517*, *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne* 4/4, pp. 49–51.
- Grodecki R. 1933. *Początki pieniężnego skarbu państwowego w Polsce*, *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne* 15, pp. 1–32.
- Gumowski M. 1912. *Moneta złota w Polsce średniowiecznej*, Kraków.
- Hadamik C. 2005. *Zamek królewski w Chęcinach: archeologiczne przesłanki do kwestii jego genezy i pierwotnej funkcji*, [in:] L. Kajzer (ed.), *Późnośredniowieczne zamki na terenie dawnego województwa sandomierskiego*, Kielce, pp. 145–170.
- Hadamik C. 2017. *O problemie genezy eksploatacji świętokrzyskich rud ołowiu w średniowieczu*, *Kielecka Teka Skansenowska* 3, pp. 10–22.
- Hereditas* 2015. *Historia, udostępnienie i wyniki wstępnych badań kopalni srebra w Srebrnej Górze*, *Hereditas Minariorum* 2, pp. 179–188.
- Hrnjić et al. 2021. M. Hrnjić, S. Röhrs, A. Denker, B. Weissner, C. Stoess, M. Matosz, J.M. del Hoyo-Meléndez, *Multi-technical study of silver denars from medieval Poland for an improved understanding of their archaeological context and provenance*, *Archaeometry* 63/3, pp. 609–626.
- Jaworski K. 2020. *On the silver slopes of High Forest. Political and economic history of the western part of the Wałbrzych region in the Middle Ages and modern times*, [in:] B. Paszkiewicz (ed.), *A hoard of fourteenth and fifteenth century Prague groschen from Boguszów (the so-called Wałbrzych hoard)*, Wrocław, pp. 25–37.
- Jodłowski A. 1969. *Problem eksploatacji soli w okolicach Krakowa w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, *Archeologia Polski* 14/1, pp. 137–165.
- Jodłowska A. 1981. *Początki eksploatacji soli w Wieliczce i Bochni (do końca XIII wieku)*, Kraków.
- Kaczmarczyk Z. 1939. *Monarchia Kazimierza Wielkiego 1, Organizacja państwa*, Poznań.
- Kędzierski A. 1998. *Polskie denary krzyżowe w skarbie ze Słuszkowa*, *Wiadomości Numizmatyczne* XLII/1–2, pp. 21–48.

- Kędzierski A., Wyczółkowski D. 2017. *Skarb placków srebrnych z Kalisza-Dobrzeca* [sic!]. *Nowe możliwości badawcze problemu srebra lanego*, [in:] M. Bogucki, W. Garbaczewski, G. Śnieżko (eds), *Nummi et humanitas. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 80 rocznicę urodzin*, Warszawa, pp. 331–351.
- Kiersnowski R. 1960. *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa.
- Kiersnowski R. 1962. *Kwartniki śląskie i czeskie grosze*, *Wiadomości Numizmatyczne* VI/3–4, pp. 225–244.
- Kiersnowski R. 1966. *W sprawie genezy kwartników śląskich*, *Wiadomości Numizmatyczne* X/4, pp. 197–218.
- Kiryk F. 2013. *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Kraków [first published in 1976].
- Korta W. 1982. *Problem niewolnictwa w Polsce wczesnośredniowiecznej*, [in:] S. Kuczyński (ed.), *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów* 2, Warszawa, pp. 82–124.
- Kowalski M.D. 2022. *Nieznany dokument Mieszka Płatonogiego z 1207–1211 r. Zbrojny powrót synów Władysława Wygnańca na Śląsk*, *Studia Źródłoznawcze* 60, pp. 111–123.
- Koziorowska L. 2002. *Materiały złotnicze w świetle wyników analiz składu chemicznego srebrnych przedmiotów antycznych i wczesnośredniowiecznych*, *Archeologia Polski* 47/1–2, pp. 101–204.
- Koziorowska L. 2007. *Origin of the raw material for silver ornaments: using the results of chemical composition studies*, *Archaeologia Polona* 45, pp. 113–115 + 2 tables.
- Książek K. 2019. *Denar typu Stronczyński 54, ostatnia moneta Bolesława Kędzierzawego?*, *Wiadomości Numizmatyczne* LXIII (207), pp. 63–111.
- Książek et al. 2013. K. Książek, M. Krąpiec, B. Łydzba-Kopczyńska, H. Młodecka, *Skarb średniowieczny z Głogowa. Analizy specjalistyczne i konserwacja wybranych zabytków*, Głogów.
- Kubiak S. 1970. *Monety pierwszych Jagiellonów (1386–1444)*, Wrocław.
- Kubiak S. 1985. *Udział monet zagranicznych w obiegu pieniężnym w Królestwie Polskim w XV wieku*, [in:] S.K. Kuczyński, S. Suchodolski (eds), *Nummus et historia. Pieniądz Europy średniowiecznej*, Warszawa, pp. 277–287.
- Kubiak S. 1998. *Monety koronne z 2. połowy XV w. (1447–1506)*, *Wiadomości Numizmatyczne* XLII/3–4, pp. 117–181.
- Kubicki R., Saletra W. 2013. *Hutnictwo i górnictwo w regionie świętokrzyskim — do Księstwa Warszawskiego*, [in:] Z. Kałamaga, A. Szplit (eds), *Nauki dla zarządzania. Od czasów Adamieckiego do współczesności. 200-lecie Huty w Ostrowcu Świętokrzyskim*, Kielce, pp. 29–40.
- Kula W. 2004. *Miary i ludzie*, Warszawa [first published in 1970].
- Kurtyka J. 1997. *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków.
- Kurtyka J. 2001. *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowszych badań*, Kraków.
- Kutaś P. 2005. *Górnictwo kruszcowe w Tatrach polskich do I rozbioru Rzeczypospolitej*, Kraków.
- Kutrzeba S. 2009. *Finanse i handel średniowiecznego Krakowa*, Kraków [first published in 1903].
- Kutrzeba S., Ptaśnik J. 1912. *Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego*, *Rocznik Krakowski* 14.

- Labuda G. 2012. *Pierwsze wieki monarchii piastowskiej*, Poznań.
- Lacko M., Mayerová E. 2022. *Der Thurzo-Kodex — eine einzigartige Quelle zum europäischen Bergrecht und Münzwesen um 1500*, Vienna.
- Lalik T. 2006. *Studia średniowieczne*, Warszawa.
- Lewicka-Rajewska U. 2004. *Arabskie opisanie Słowian*, Wrocław.
- Lubomirski J.T. 1868. *Trzy rozdziały z historii skarbowości w Polsce 1507–1532*, Kraków.
- Malmer B. 1966. *Nordiska mynt före år 1000*, Lund.
- Małecki A. 1894. *Studium nad bullą Inocentego II. z roku 1136, wydaną dla arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego 20, pp. 371–423.
- Małowist M. 1931. *Le développement des rapports économiques entre la Flandre la Pologne et les pays limitrophes du XIIIe au XIVe siècle*, Revue belge de Philologie et d'Histoire 10/4, pp. 1013–1065.
- Małowist M. 1972. *Górnictwo w średniowiecznej Europie Środkowej i Wschodniej jako element struktur społeczno-gospodarczych w XII–XV w.*, Przegląd Historyczny 53/4, pp. 589–604.
- Marynowski M. 2018. *Kupcy z Polski na mołdawskich i siedmiogrodzkich szlakach handlowych w XV–XVIII wieku. Historiografia i źródła rumuńskojęzyczne*, Przemyśl.
- Matla-Kozłowska M. 2008. *Pierwsi Przemysłowcy i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań.
- Matras M. 1959. *Prace górniczo-hutnicze w okolicy Szczawnicy do połowy XVIII wieku*, Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa 3, J. Pazdur (ed.), Warszawa–Wrocław, pp. 103–236.
- Mączka M., Stysz M. 2006. *Relikty dawnych robót górniczych w Górach Sowich — wykorzystanie materiałów archiwalnych do lokalizacji i udokumentowania wyrobisk*, Prace Naukowe Instytutu Górnictwa Politechniki Wrocławskiej 117, pp. 215–226.
- Menadier J. 1902. *Zwei märkische Denarfunde*, Zeitschrift für Numismatik 23, pp. 223–272.
- Merkel S.W. 2016. *Silver and the Silver Economy at Hedeby*, Bochum.
- Mikoś T. 2008. *Górnictwo skarby przeszłości. Od kruszcu do wyrobu i zabytkowej kopalni*, Kraków.
- Mikoś et al. 2022. T. Mikoś, A. Szumiński, J. Tichanowicz, A. Szumska, *Złoty Stok: fascynujące dzieje górniczego miasta. Kalendarium wydarzeń górniczo-hutniczych ośrodka produkcji złota i arsenu do czasu likwidacji kopalni*, T. Mikoś (ed.), Kraków–Złoty Stok.
- Miśta-Jakubowska E. 2022. *Microanalysis of early medieval archaeological objects made of silver alloy*, Wiadomości Numizmatyczne LXVI (210) (Polish Numismatic News X), pp. 111–139.
- Miśta-Jakubowska et al. 2019a. E.A. Miśta-Jakubowska, R. Czech-Błońska, W. Duczko, A.M. Gójska, P. Kalbarczyk, A. Turos, G. Żabiński, M. Widawski, *Origin and Production of Silver in Early Medieval Poland*, Archaeologia Polona 57, pp. 241–255.
- Miśta-Jakubowska et al. 2019b. E. Miśta-Jakubowska, R. Czech-Błońska, W. Duczko, A.M. Gójska, P. Kalbarczyk, G. Żabiński, K. Trela, *Archaeometric studies on early medieval silver jewellery from Central and Eastern Europe*, Archaeological and Anthropological Sciences 11, pp. 6705–6723. <<https://link.springer.com/article/10.1007/s12520-019-00935-z>> [accessed 26.10.2020].
- Miśta-Jakubowska et al. 2024. E. Miśta-Jakubowska, W. Duczko, A.B. Kowalska, R. Czech-Błońska, R. Mathur, A. Gójska, D. Rozmus, R. Siuda, D. Oleszak, A. Brojanowska, J. Klimaszewski, *Amulets from Viking-age Baltic coast: A unique hoard from*

- Piaski-Dramino (Poland) in the light of provenance and technological research of silvercraft art*, *Journal of Archaeological Science: Reports* 53, 104356.
- Młodecka H., Chabrzyk P. 2010. *Analiza XRF denarów Bolesława Chrobrego i jego syna Mieszka Bolesławowica w świetle wybranych monet z przełomu X i XI wieku*, *Biuletyn Numizmatyczny* 2–3, pp. 93–106, 161–178.
- Modzelewska K. 1975. *Dziedzictwo plemienne w ustroju Polski piastowskiej*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 23/3, pp. 351–383.
- Molenda D. 1963. *Górnictwo kruszcowe na terenie złóż śląsko-krakowskich do połowy XVI wieku*, Wrocław.
- Molenda D. 1975. *W sprawie badań huty miedzi w Mogile pod Krakowem w XV i XVI wieku*, *Przegląd Historyczny* 66/3, pp. 369–382.
- Molenda D. 2001. *Polski ołów na rynkach Europy Środkowej w XIII–XVII wieku*, Warszawa.
- Myśliwski G. 2006. *Strefa sudecko-karpacka i Lwów. Miejsce Śląska, Małopolski i Rusi Czerwonej w gospodarce Europy Zachodniej (połowa XIII–początek XVI wieku)*, [in:] R. Czaja et al. (eds), *Ziemie polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*, Warszawa, pp. 247–319.
- Obara-Pawłowska A. 2014. *Polityka gospodarcza Władysława Łokietka*, Lublin.
- Okniński P. 2019. *Miasto górnicze Chęciny w późnym średniowieczu*, [in:] A. Barciak (ed.), *Miasta górnicze i górnictwo w Europie Środkowej. Pamięć — dziedzictwo — tożsamość*, Katowice–Zabrze, pp. 165–172.
- Pańczyk et al. 2015. E. Pańczyk, B. Sartowska, L. Waliś, J. Dudek, W. Weker, M. Widawski, *The origin and chronology of medieval silver coins based on the analysis of chemical composition*, *Nukleonika* 60/3, pp. 657–663.
- Pańczyk et al. 2016. E. Pańczyk, J. Kierzek, L. Waliś, M. Zawadzki, M. Widawski, W. Weker, *Characterization of silver Władysław Jagiello crown half-groschen made by the Polish mint in Kraków in 1394–1434 by the X-ray fluorescence method*, *Annual Report, Institute of Nuclear Chemistry and Technology*, pp. 87–93.
- Paszkiewicz H. 1925. *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa.
- Paszkiewicz B. 2000. *Pieniądz górnośląski w średniowieczu*, Lublin.
- Paszkiewicz B. 2015. *Metallographic characterisation of coins from Giecz, site 4*, [in:] T. Kryštofiak, A.M. Wyrwa (eds), *Monety ze stanowiska nr 4 w Gieczu. Coin finds from Giecz, site 4*, 1, Lednica, pp. 185–208.
- Paszkiewicz B. 2021. *Półgrosze z tatrzańskiego srebra*, *Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny* 9, pp. 95–105.
- Paulewicz M. 1992. *Chęcińskie górnictwo kruszcowe (XIV do poł. XVII wieku)*, Kielce.
- Pawelczyk et al. 2017. F. Pawelczyk, L. Chróst, T. Magiera, A. Michczyński, J. Sikorski, K. Tudyka, E. Zając, *Radiocarbon and lead-210 age-depth model and trace elements concentration in the Wolbrom fen (S Poland)*, *Geochronometria* 44, pp. 40–48.
- Pawelczyk F., Okupny D., Michczyński A. 2018. *Zróżnicowanie zawartości pierwiastków śladowych w osadach torfowisk Wolbrom i Otrębowski Brzegi odzwierciedleniem wpływu antropopresji*, *Acta Geographica Lodziensia* 107, pp. 175–190.
- Pawlikowski M., Wróbel M. 2013. *Rediscovering old mining activities in the Tatra Mountains*, *Geotourism* 1–2 (32–33), pp. 37–46.

- Pawlikowski S. 2018. *Półgrosze koronne Władysława Jagiełły 1394–1414*, Łódź.
- Pazdur J. 1968. *La provenance des métaux de monnayage dans le haut Moyen Âge en Pologne*, [in:] W. Hensel (ed.), *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*. Warszawa 14–18 IX 1965, 6, Wrocław–Warszawa–Kraków, pp. 301–305.
- Peukert W.-E. 1929. *Walen und Venediger*, Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde 30, pp. 205–247.
- Piekosiński F. 1878. *O monecie i stopie menniczej w Polsce w XIV i XV wieku*, Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności 9, pp. 1–320.
- Piekosiński F. 1898. *Moneta polska w dobie piastowskiej*, Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny II/10, pp. 387–409.
- Pieradzka K. 1935. *Handel Krakowa z Węgry w XVI w.*, Biblioteka Krakowska 87, Kraków.
- Piniński J. 2020. *Is the penny of the Stronczyński 54 type a coin in the name of Duke Bolesław IV the Curly? On the penny coinage issued in Silesia in the second half of the 12th century*, Wiadomości Numizmatyczne LXIV (208), pp. 109–121.
- Podyma D. 2007. *Bytomskie szyby górnicze z okresu średniowiecza*, Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia 17, pp. 83–90.
- Pošvâr J. 1980. *Kutnohorská mincovna a Jan Turzo*, Slovenská numizmatika 6, pp. 195–204.
- Pytel R. 1970. *Wzmianka o Olkusz oraz kopalniach złota, srebra i soli w Polsce z XI wieku*, Slavia Antiqua 17, pp. 171–177.
- Rajman J. 1998. *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków.
- Rajman J. 2003. *Książę Mieszko Plątonogi jako twórca księstwa opolskiego*, [in:] A. Pobóg-Le-nartowicz (ed.), *Sacra Silentii provincia. 800 lat dziedzicznego Księstwa Opolskiego (1202–2002)*, Opole, pp. 83–91.
- Rajman J. 2004. *Kraków. Zespół osadniczy. Proces lokacji. Mieszczanie do roku 1333*, Kraków.
- Rajman J. 2011. *Utworzenie księstw raciborskiego i opolskiego. Z problematyki pierwszego podziału Śląska w drugiej połowie XII wieku*, Wieki Stare i Nowe 3 (8), pp. 59–88.
- Reyman J. 1975. *Mennica olkusa 1579–1601*, Wrocław.
- Riabtsevich V.N. 1995. *Numizmatika Belarusi*, Minsk.
- Rosik S. 2013. *Bolesław Krzywousty*, Wrocław.
- Rozmus D. 2002. *Czy Olkusz ma coś wspólnego z biblijnym Ha-'Elqoš?*, Slavia Antiqua 43, pp. 97–132.
- Rozmus D. 2009. *O nazwie Olkusz słów kilka*, Ilcusiana 1, pp. 6–21.
- Rozmus D. 2013a. *Elementy infrastruktury hutniczej na wczesnośredniowiecznych stanowiskach do wytopu srebra i ołowiu na pograniczu obecnego Śląska i Małopolski na przykładzie Dąbrowy Górniczej-Łośnia i Sosnowca-Zagórza*, [in:] P. Boroń (ed.), *Argenti fossore et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich części Górnego Śląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*, Wrocław, pp. 115–149.
- Rozmus D. 2013b. *Konsekwencje istnienia wczesnośredniowiecznej metalurgii srebra i ołowiu na obszarach obecnego pogranicza Śląska i Małopolski*, [w:] P. Boroń (ed.), *Argenti fossore et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich części Górnego Śląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*, Wrocław, pp. 261–271.

- Rozmus D. 2014. *Wczesnośredniowieczne zagłębie hutnictwa [sic!] srebra i ołowiu na obszarach obecnej pogranicza Górnego Śląska i Małopolski (druga połowa XI–XII/XIII wiek)*, Kraków.
- Rozmus D., Suchodolski S., Tokaj J. 2014. *Wczesnośredniowieczny „skarb hutnika” z Dąbrowy Górniczej-Łośnia. Monografia. Część 1. Early Medieval “Metallurgist Hoard” from Dąbrowa Górnicza-Łosień. A Monograph. Part 1, Dąbrowa Górnicza.*
- Samsonowicz H. 1974. *Handel dalekosiężny na ziemiach polskich w świetle najstarszych taryf celnych*, [in:] S. Herbst et al. (eds), *Spółeczeństwo. Gospodarka. Kultura. Studia ofiarowane Marianowi Małowistowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa, pp. 289–302.
- Sobota-Liwoch K., Sych D. 2013. *Wczesnośredniowieczne hutnictwo ołowiu i srebra w kontekście stanowiska nr 5 w Sosnowcu-Zagórz*, [in:] P. Boroń (ed.), *Argenti fossores et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich części Górnego Śląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*, Wrocław, pp. 91–97.
- Spufford P. 1988. *Money and Its Use in Medieval Europe*, Cambridge.
- Starzyński M. 2010. *Krakowska rada miejska w średniowieczu*, Kraków.
- Stolarczyk T. 2013. *Wyniki badań reliktów dawnego górnictwa miedzi na terenie Pogórza Kaczawskiego w roku 2012*, [in:] P.P. Zagożdżon, M. Madziarz (eds), *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury* 5, Wrocław, pp. 339–351.
- Stolarczyk T. 2020. *Relikty górnictwa i wstępnej obróbki rud*, [in:] J. Piekalski (ed.), *Historyczny krajobraz kulturowy zachodnich Sudetów. Wstęp do badań*, Wrocław, pp. 395–478.
- Stolarczyk T., Madziarz M. 2021. *Mining of non-ferrous metal ores in the valley of the Bystrzyca river in relation to Grodno Castle*, *Architectus* 4 (68), pp. 97–106.
- Stysz M., Szychowska-Krąpiec E. 2016. *Dawne górnictwo Srebrnej Góry w badaniach dendrochronologicznych i radiowęglowych; sztolnia Amalie — próba datowania wyrobiska*, [in:] P.P. Zagożdżon et al. (eds), *Materiały I. Warsztatów. Dziedzictwo i historia górnictwa. Złoty Stok, 14–15 IV 2016*, Wrocław, pp. 54–57.
- Suchodolski S. 1967. *Moneta polska w X i XI wieku*, *Wiadomości Numizmatyczne* XI/2–3, pp. 65–193.
- Suchodolski S. 1973. *Mennictwo polskie w XI i XII wieku*, Wrocław.
- Suchodolski S. 2013. *W sprawie pochodzenia srebra w monetach polskich z XI–XII wieku*, [in:] P. Boroń (ed.), *Argenti fossores et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich części Górnego Śląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*, Wrocław, pp. 257–260.
- Suchodolski S. 2014. *Mennictwo Bolesława Kędzierzawego w świetle skarbu z miejscowości Dąbrowa-Górnica-Łosień*, [in:] D. Rozmus, S. Suchodolski, J. Tokaj, *Wczesnośredniowieczny „skarb hutnika” z Dąbrowy Górniczej-Łośnia. Monografia. Część 1. Early Medieval “Metallurgist Hoard” from Dąbrowa Górnicza-Łosień. A Monograph. Part 1, Dąbrowa Górnicza*, pp. 27–33.
- Suchodolski S. 2015. *The beginnings of Polish coinage in the light of recent research*, *Wiadomości Numizmatyczne* LIX/1–2 (Polish Numismatic News IX), pp. 67–94.
- Suchodolski S. 2022. *A new/old coin type of Bolesław I the Brave, and a hoard that was not there*, *Wiadomości Numizmatyczne* LXVI (210) (Polish Numismatic News X), pp. 167–180.
- Szczurek T. 2007. *Obrót pieniężny w Nowej Marchii w okresie askańskim (ok. 1250–1319) w świetle mennictwa krajów niemieckich*, Warszawa.
- Szydłowski J. 1998. *Item Villa ante bitom...*, [in:] H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński (eds), *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań, pp. 341–348.

- Śnieżko G. 2021. *Moneta w Polsce za panowania Bolesława III Krzywoustego*, Warszawa.
- TOS 2016. *Wykopalka archeologiczne w Zagórz*, Sosnowiec Nasze Miasto, 17 August. <<https://sosnowiec.naszemiasto.pl/wykopalka-archeologiczne-w-zagorzu-zdjecia/ar/c13-3829848>> [accessed 2.10.2020].
- Trawkowski S. 2005. *Opuscula medievistica. Studia nad historią społeczną Polski wczesnopiastowskiej*, Warszawa.
- Ungerman Š. 2022. *Die Herkunft und Provenienz des Luxusschmucks in den Hacksilberschätzen des nördlichen westslawischen Raums – Bemerkungen zu Forschungsstand, Quellenbasis und Methoden*, [in:] F. Biermann, A. Kieseler, E. Pernicka, J. von Richthofen (eds), *Frühmittelalterliches Hacksilber im nördlichen westslawischen Raum. Archäologie und Archäometallurgie. Beiträge der internationalen Konferenz im Kulturhistorischen Museum Görlitz, 18./19. Oktober 2019. Ergebnisse des Projektes „Hacksilberschätze im Oder-Neiße-Raum“* 1, Bonn, pp. 209–262.
- Wachowski K. 2002. *System wagowo-pieniężny i obrachunkowy na Dolnym Śląsku po reformie Henryka III Białego*, *Wiadomości Numizmatyczne* XLVI/1, pp. 59–66.
- Wenta J. 2010. *Dlaczego Bamberg, dlaczego Nordgau?*, [in:] A. Bartoszewicz et al. (eds) *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, Warszawa, pp. 483–491.
- Witkowski S. 2009. *Górnictwo srebra i ołowiu w świetle Bulli Gnieźnieńskiej z 1136 roku. Lokalizacja osady Zversov*, [in:] D. Rozmus, S. Witkowski (eds), *Gospodarka nad Przemszą i Brynicą od pradziejów do początków XX wieku w świetle badań interdyscyplinarnych*, Dąbrowa Górnicza, pp. 150–162.
- Wyrozumka B. 1977. *Drogi w Ziemi Krakowskiej do końca XVI wieku*, Kraków.
- Zaoral R. 2018. *Mining, trading and minting in late medieval Bohemia*, [in:] G. Depeyrot, I. Leimus (eds), *From Ore to Money, Mining, Trading, Minting. Proceedings of the Tallinn (2018) conference*, Wetteren, pp. 79–98.
- Zaremska H. 2008. *Dlaczego w Krakowie? Początki gminy żydowskiej w Krakowie*, [in:] Z. Piech (ed.), *Miasta, ludzie, instytucje, znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin*, Kraków, pp. 123–133.
- Zavřel J., Čiháková J. 2019. *Stříbrná Praha. Výsledky analýz raně středověkých archeometalurgických nálezů z Malé Strany*, *Archeologické rozhledy* 71/3, pp. 475–528.
- Zawadzki et al. 2018. M. Zawadzki, M. Widawski, L. Waliś, E. Pańczyk, *Kilka uwag o analizie składu chemicznego półgroszy Władysława Jagiełły ze skarbów z Bieli oraz Łodzi*, *Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny* 6, pp. 47–54.
- Zientara B. 2008. *Bolesław Wysoki. Tułacz, repatriant, malkontent*, Kraków [first published in 1971].
- Žemlička J. 1997. *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha.

HABEBANTURNE IN REGNO POLONIE MONTANA ARGENTI? GÓRNICTWO SREBRA A MENNICTWO I WŁADZA W ŚREDNIOWIECZNEJ POLSCE

(Streszczenie)

Wyniki nowych badań archeometrycznych i numizmatycznych ujawniły, że wbrew wcześniejszym przekonaniom, w niektórych częściach Polski i w niektórych odcinkach średniowiecza srebro mogło być wydobywane na znaczącą skalę. Zagadnienia te są przedmiotem zainteresowania tyleż przedstawicieli nauk przyrodniczych, ile humanistycznych, którzy jednak nie zawsze rozumieją się wzajemnie. W literaturze pojawia się czasem błędne koło, w którym hipotezy robocze lub wręcz luźne sugestie wysunięte z jednej strony druga strona przyjmuje za udowodnione pewniki, które następnie służą za punkt wyjścia do dalszych badań. Celem pracy jest weryfikacja publikowanych danych źródłowych na temat górnictwa i hutnictwa srebra oraz poszukiwanie związków przyczynowo-skutkowych między produkcją srebra a zjawiskami historycznymi — przede wszystkim emisją monet.

Najlepiej poświadczone jest górnictwo w okręgu bytomsko-krakowskim. Wspomina ją je najwcześniejsze źródła pisane (złóża metali szlachetnych w Olkuszu i górnictwo srebra pod Bytomiem). Brak późniejszych zapisów wskazuje, że wydobywanie z tych złóż zakończyło się w 2. połowie XII w. Szeroko rozgłaszane odkrycia archeologiczne w tym okręgu przyniosły w rzeczywistości tylko jedno stanowisko z prawdopodobnymi (ale nie pewnymi) śladami wytopu srebra w XII w. (Zagórze). Ciekawe zanieczyszczenia ołowiem, zaobserwowane w torfowiskach w okolicy, nie zostały wystarczająco zweryfikowane pod względem chronologii. Z drugiej jednak strony fakt, że źródła pisane odnoszą się do innych miejscowości niż materiały archeologiczne z tego samego regionu, przypomina, że znane dziś źródła odzwierciedlają jedynie ułamek przeszłej rzeczywistości.

Złóża chęcińskie, eksploatowane od przełomu XIII/XIV w., nigdy nie przyniosły znaczących ilości srebra, ale dostarczały ołowiu używanego do wytopu srebra w Kutnej Horze, sprzedawanego za wybite tam srebrne grosze. Złóża tatrzańskie zaczęły przynosić srebro na przełomie XV/XVI w., ale w ilościach dalece niewystarczających dla potrzeb Królestwa Polskiego.

Liczne kopalnie kruszcu odnotowano w Sudetach w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności, ale nie ma śladów, by przyniosły one większą ilość srebra. Jedynie nazwa Srebrnej Góry, Silberberg, zapisana po raz pierwszy w 1331 r., świadczy o górnictwie srebra w tej miejscowości na początku XIV w. Badania archeologiczne wykazały tam relikty górnictwa datowane na ok. 1200 r., ale nie wiadomo, jaki minerał wówczas wydobywano. Około 1500 r. nowe technologie umożliwiły wydobywanie srebra w Bożej Górze (Gottesbergu, Boguszowie).

Pytanie, jakie zasoby materialne umożliwiły Piastom budowę polskiego państwa i Kościoła i prowadzenie ekspansywnej polityki w XI–XII w., rzadko jest stawiane w literaturze. Analizy metaloznawcze wykazują, że mennictwo czasów Bolesława I Chrobrego (992–1025) — aczkolwiek jego rozmiary były większe niż dawniej sądzono — oparte było na srebrze importo-

wanym, czy to w drodze handlu, czy trybutów lub łupów. Pierwsze ślady użycia srebra ze złóż bytomsko-krakowskich do wyrobu ozdób i monet pochodzą z 2. połowy XI w. Jak dotąd srebro to odkryto w miejscowych anonimowych naśladownictwach denarów krzyżowych. Pochodzenie srebra w monetach Bolesława II Szczodrego (1058–1079) nie zostało ustalone. Te ostatnie monety pokazują szybki i głęboki spadek standardu. Nie musiał to być jednak wynik braku krajowego srebra, jak w sąsiednich Czechach czy Węgrzech, a jedynie przeszacowania przez króla swych finansowych możliwości. Bolesław wszak odbudowywał i rozbudowywał zniszczone kościoły i zakładał opactwa, a nadto prowadził wojny w wielu kierunkach.

Monety polskie z pierwszych trzech ćwierci XII w. wyróżniają się na tle mennictwa krajów sąsiednich wykonaniem z niemal czystego srebra. Wskazuje to na dostęp do krajowych złóż tego metalu, niemal nieznany źródłom pisanym. Wspierają ten wniosek wyniki analiz srebra w tych monetach.

Szczególną uwagę zwracamy na cztery typy denarów, przypisywane dotychczas Bolesławowi IV Kędzierzawemu (1146–1173). Badania osady hutniczej w Łośniu wskazują, że została ona zniszczona i opuszczona — wraz z pozostawionym skarbem monet Władysława II Wygnąńca (1138–1146) i Bolesława IV Kędzierzawego — w wyniku zbrojnego najazdu. Skarb został ukryty na początku emisji 4. typu denarów Bolesława Kędzierzawego („Trzej książęta”). Ów typ datowany był na lata ok. 1162–1166. Jeśli wspomniany najazd był związany z tzw. wojną o grody, stoczoną w tym regionie ok. 1166 r., lub z jej kontynuacją podjętą przez Bolesława Kędzierzawego rok lub dwa później — a nie znamy innych konfliktów zbrojnych na tym obszarze w 2. połowie XII w. — to typ „Trzej książęta” był ostatnim typem denarów tego władcy, który zmarł na początku 1173 r. Cztery dalsze typy denarów przypisywanych Bolesławowi Kędzierzawemu były zatem monetami Bolesława Wysokiego ze Śląska (1163–1201) lub Mieszka Młodego (tzw. Płatonogiego) z Raciborza (1173?–1211). Zniszczenie bazy kruszcowej mennictwa polskiego podczas „wojny o grody” i konieczność zapłacenia ośmiu tysięcy grzywien cesarzowi w 1172 r. mogły być przyczyną wprowadzenia częstej wymiany monety i mennictwa brakteatowego przez Mieszka III Starego (1173–1201).

Można też wyrazić domysł, że srebro sudeckie było podstawą powstania w połowie XIII w. grzywny wrocławskiej o ciężarze 196 g, przyjętej potem w całej niemal Polsce. To jego przypuszczalne wydobycie mogło być powodem utworzenia dwu kolejnych, powiększonych, śląskich standardów monetarnych: szerokiego brakteatu ok. 1250 r. i kwartnika po ok. 1290 r. Polskie lane srebro, notowane w Brugii, przybrało wówczas postać monetarną. Ono też stało się podstawą potęgi księstwa fürstenberskiego na Śląsku, położonego na obszarach pozornie nieatrakcyjnych gospodarczo.

Brak złóż srebra w granicach odbudowanego w XIV w. Królestwa Polskiego znacząco ograniczał potencjał tego państwa. Być może to raczej odziedziczony skarbiec królów halickich, zdobyty we Lwowie w 1340 r., umożliwił Kazimierzowi Wielkiemu (1333–1370) podjęcie prób reformy monetarnej. Czyniono wysiłki dla przezwyciężenia tego niedostatku przez wydobycie i eksport w zamian za srebro innych kopalni, przede wszystkim ołowiu i soli. Uruchomienie w 1469 r. huty w Mogile pod Krakowem, używającej nowej technologii odciągania srebra z tzw. czarnej miedzi sprowadzanej z kopalń węgierskich, umożliwiło znaczący wzrost wydajności mennictwa polskiego w ostatnich dekadach XV w.

Nawet ograniczając się do nielicznych niewątpliwych przesłanek źródłowych, można zatem przyjąć istnienie średniowiecznego górnictwa srebrnego na obszarze złóż bytomsko-krakowskich w XI–XII w. i w Górach Sowich na początku XIV w. oraz dostrzegać odzwierciedlenie tej działalności w mennictwie. Nowe technologie otwały możliwości uzyskiwania srebra z miedzi węgierskiej dla mennicy krakowskiej oraz wydobywania srebra w rejonie Bożej Góry (Boguszowa) i w Tatrach ok. 1500 r. Wszystkie te działania wpływały na mennictwo i potencjał polityczny władców. Mimo że brak srebra często powodował trudności polityczne, nadmierne ambicje mogły doprowadzić do kryzysu nawet władców dysponujących stosunkowo bogatymi zasobami kruszcu.

Adres autora/The author's address:

Prof. dr hab. Borys Paszkiewicz

Institute of Archaeology, University of Wrocław

Matuschka Palace, ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław, Poland

borys.paszkiewicz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9148-2751>

PIOTR NIZIOŁEK

NOTES ON THE HISTORY OF THE TYKOCIN MINT¹

ABSTRACT: This article begins with a review of the current state of research on the history of the Tykocin mint. This serves as a starting point for reflections on the reasons for the mint's opening, the period of its operations, and its scope. The work is based on the interpretation of archaeological finds from the Tykocin Castle grounds and archival documents from the 1560s and 1570s. These findings convincingly demonstrate that the countersigning of Neapolitan coins in 1564, previously attributed to the Vilnius mint, actually took place in Tykocin. This finding dispels doubts about the previously unexplored beginnings of the Tykocin mint and allows for the division of its short history into two stages. In relation to the second stage, which began in 1566, the article criticizes the recently popular tendency to expand the range of coin types attributed to the Tykocin mint.

ABSTRAKT: Artykuł zaczyna się przeglądem stanu badań nad dziejami mennicy tykocińskiej. Jest on punktem wyjścia do rozważań nad przyczynami otwarcia mennicy, okresem prowadzenia przez nią działalności i zakresem tejże. Podstawą źródłową pracy są znaleziska archeologiczne z terenu zamku tykocińskiego i dokumenty archiwalne z lat 60. i 70. XVI w. Dzięki nim udało się przekonująco wykazać, że prowadzona w 1564 r. akcja kontrasygnowania monet neapolitańskich, przypisywana dotychczas mennicy wileńskiej, odbyła się w Tykocinie. Konstatacja ta rozwiewa wątpliwości względem zupełnie dotychczas nierozpoznanych początków mennicy tykocińskiej i umożliwia podzielenie jej krótkich dziejów na dwa etapy. W odniesieniu do etapu drugiego, którego początek datuje się na 1566 r., podjęto próbę krytyki popularnych w ostatnich latach tendencji poszerzania asortymentu gatunków monet przypisywanych warsztatowi tykocińskiemu.

KEYWORDS: Tykocin, Sigismund Augustus, mint, the Northern Seven Years' War, neapolitan sums, Grand Duchy of Lithuania, Podlachia

¹ This article is an elaboration on the topic of a paper presented in 2022 at the doctoral seminar of professor Borys Paszkiewicz.

SŁOWA KLUCZOWE: Tykocin, Zygmunt August, mennica, I wojna północna, sumy neapolitańskie, Wielkie Księstwo Litewskie, Podlasie

Over the last couple of decades, a large group of Crown, Lithuanian and municipal mints operating in the Old Polish period within the borders of the Polish and Lithuanian states – first connected by a personal union and from 1569 by a real union – have been the subject of extensive monographic studies.² the Tykocin mint remains an exception in this regard. The reason for this gap in knowledge is a very slim base of sources, which only gets expanded very rarely and rather incidentally.

STATE OF RESEARCH

Ignacy Zagórski was the first researcher to write about the Tykocin mint in 1845. He did not identify specific denominations or types of coins produced by that workshop, nor did he specify the dates of its operations. The information he provided was actually one comment: “the mint in Tykocin was mostly leased to Jews, which was the reason for numerous complaints at the Sejms”.³ He also published *Mandatum universale de moneta Lituanica* [Universal Mandate of Lithuanian Currency] from 27 March 1572, proving his excellent historical skill, which was ahead of his time.⁴ Seven years later, while doing research on the Gdańsk coinage, Friedrich August Vossberg also mentioned the minting activity in Tykocin. He cited the protest of the Prussian estates filed in Malbork in 1567 against the inferior value of the Tykocin coin, which was reprinted in 1723 by Gottfried Lengnich.⁵ Perhaps I. Zagórski referred to the same document earlier,⁶ because further on we can read: “whereas His Royal Majesty could tolerate the fact that the Jews, to whom the [manufacturing of] coins had been leased in Lithuania, were causing irreparable damage to the entire country by counterfeiting the money”.⁷ In the second half of the 19th century, Józef Tyszkiewicz⁸ and Kazimierz Stron-

² Gumowski 1921; Gumowski 1955; Gumowski 1961; Terlecki 1970; Opozda 1975; Reyman 1975; Mrowiński 1986; Gumowski 1990; Bonczkowska 2011, among others.

³ Zagórski 1845, p. 15. This and the following citations translated to English by the author.

⁴ This fact is noteworthy. In the 19th century, it was common to interfere with published sources by shortening, or even “correcting” them – a habit from which I. Zagórski was free. Cf. *Mandatum universale de moneta*, fols 364–365 and the printed edition of *Mandatum universale de moneta Lituanica*, [in:] Zagórski 1845, p. 124.

⁵ Vossberg 1852, p. 20.

⁶ Zagórski 1845, p. 15.

⁷ “da hergegen *Königliche* Majest[ät] es leyden konten, daß die Juden denen man in Litthauen die Münzen verpachtet, dem ganzen Lande, mit der Verfälschung des Geldes einen unersetzlichen Schaden beybrächten”; Lengnich 1723, p. 344.

⁸ Tyszkiewicz 1875, pp. 36–37.

czyński⁹ were still dealing with the problem of the Tykocin mint. Lacking new archival discoveries, they tried to reconstruct the activities of the Tykocin mint based on the analysis of the numismatic material. J. Tyszkiewicz's work, written under the supervision of Karol Beyer, a distinguished expert in Polish numismatics, was published in 1875. However, *Przyczynki do historyi mennicy litewskiej* [Contribution to the History of the Lithuanian Mint], which was part of the publication, is a collection of loose notes rather than an attempt to summarize the state of research.¹⁰ The author pointed to the Jastrzębiec coat of arms as a distinguishing feature of the Tykocin coins, but had doubts as to whom that symbol should be attributed. He suggested it was either Jan Lutomirski, the Crown Court Treasurer, or Piotr Myszkowski, the Crown Vice-Chancellor. He indicated the year 1555 as the opening date of the Tykocin mint, citing a letter from Sigismund Augustus to Mikołaj Radziwiłł the Black, but put a question mark over that information.¹¹

The criticism expressed by K. Stronczyński in the third volume of *Dawne monety Polskie dynastii Piastów i Jagiellonów* [The Old Polish Coins of the Piast and Jagiellonian Dynasties] against the findings published by I. Zagórski, who claimed that "King Sigismund Augustus's coins, both Polish, and Lithuanian, were minted only at the Vilnius mint", is either imprecisely formulated, or completely inaccurate.¹² It has been already mentioned that I. Zagórski did not separate the products of the Vilnius mint from those of the Tykocin mint, so perhaps this is indeed a matter of imprecision, making it impossible to accurately decipher the author's intentions. K. Stronczyński's argumentation seems to be leaning towards the conclusion that the coins meeting the Polish standard were struck in Tykocin, and those meeting the Lithuanian standard in Vilnius. This is evidenced by the passage in which he made an argument that "[considering] the great difference between the two in both the die design, and the technical striking process, it is hard to assume that in the same mint the same coin was simultaneously struck in two different standards".¹³ If we consider this explanation accurate,¹⁴ it must be said that the author lacked consistency, as the wide range of denominations that he attributed to the Tykocin mint also included a group of coins produced in the Lithuanian standard (deniers from 1546–1548, half-groschen from 1545–1566, a unique groschen in the Lithuanian standard with the Jastrzębiec coat of arms from 1566¹⁵). Coin production in Tykocin was also mentioned at the end of the 19th century by Max Kirmis in his work *Handbuch der polnischen Münzkunde* [Handbook of Polish Numismatics].

⁹ Stronczyński 1885, pp. 141–171.

¹⁰ Tyszkiewicz 1875, pp. 27–47.

¹¹ Tyszkiewicz 1875, pp. 36–37.

¹² Stronczyński 1885, p. 142, fn 2.

¹³ Stronczyński 1885, p. 142, fn 2.

¹⁴ This is also how K. Stronczyński's argument was interpreted by M. Grażyński, who was critical of his work (Grażyński 1913, pp. 23, 37).

¹⁵ Stronczyński 1885, pp. 143, 146–148, 152.

He repeated the findings of K. Stronczyński, but attributed the minting of all Lithuanian groschen in the Polish standard to the Vilnius mint.¹⁶

In 1909, Walter Schwinkowski's research on the monetary system of the Duchy of Prussia under the rule of Albert of Hohenzollern was published. In that research, he also made some valuable discoveries regarding Sigismund Augustus's Lithuanian currency. Based on archival materials, which unfortunately I have not been able to verify, he noted, inter alia, that it was Stanisław Myszkowski of Mirów who was responsible for the coins bearing the Jastrzębiec coat of arms. At the behest of the Polish monarch, Myszkowski received 24,000 grzywnas of pure silver for that issue.¹⁷ In 1913, in a series of articles in *Wiadomości Numizmatyczno-Archaeologiczne* [The Numismatic and Archaeological News], Michał Grażyński criticised the earlier investigations. Based on the accounting records of the Vilnius mint, he unequivocally rejected the possibility that the Tykocin mint could have operated in the years 1545–1548.¹⁸ That finding put an end to the belief that there were two separate workshops – in Tykocin and Vilnius – which issued coins in two different standards – Polish and Lithuanian, respectively.

The turning point in the history of research on the activities of the Tykocin mint was Marian Gumowski's extensive commentary, published as part of his monograph on the Vilnius mint.¹⁹ He systematized the previous findings and narrowed the range of coins that he believed had been minted in Tykocin only to the coins bearing the Jastrzębiec coat of arms. Those were the groschen minted in the Polish standard and the extremely rare groschen and half-groschen minted in the Lithuanian standard.

The following decades brought a number of comprehensive publications on the history of coins from the Old Polish period. However, they did not provide any new information on the activity of the Tykocin mint. They simply repeated and summarized the opinions expressed by M. Gumowski.²⁰

In 1983, Krzysztof Filipow drew attention to a piece of information on the Tykocin mint, cited by Aleksander Jabłonowski in his *Źródła dziejowe*²¹ [Historical Sources]. Together with the inventory of the Tykocin starostwo, it quite precisely pointed to the topographic location of the property that had been acquired by the king for the purpose of minting. That publication introduced the topic of the Tykocin mint into the orbit of the regional scholars' interests. Unfortunately, the author made an error. He believed the location of the property was on the low escarp-

¹⁶ Kirmis 1892, pp. 50–55.

¹⁷ Schwinkowski 1909, p. 166.

¹⁸ Grażyński 1913, pp. 7–9, 22–24, 36–37, 56–58, 69–71; cf. Grażyński 1912, pp. 65–68, 65–68, 81–83, 103–105, 119–122, 135–136, 150–153, 163–167, 183–186.

¹⁹ Gumowski 1921, pp. 83–85.

²⁰ Kiersnowski 1964, p. 133; Białkowski, Szweycer 1975, pp. 92–93; Źabiński 1981, p. 100; Filipow 1982, pp. 181–185; Filipow 1987, p. 9; Szwagrzyk 1990, p. 220; Kopicki 1995, p. 149.

²¹ Filipow 1983, pp. 9–11; Jabłonowski 1909, p. 134.

ment of the Narew River. The error was corrected only in 1991 by Józef Maroszek, an expert in the Old Polish period in the history of Podlasie.²² K. Filipow's publications on the Tykocin mint require a brief commentary here. On the one hand, the author provided a valuable summary of the previous research and initiated a discussion about the mint's location within the boundaries of Tykocin. On the other hand, in each of his five articles, he essentially repeated the same information – with the exception of a short commentary from 1998. In that publication, K. Filipow supported the proposal presented by Eugenius Ivanauskas a year earlier to extend the range of denominations that in the existing historiography were assigned to the Tykocin mint (see Table 1).²³ the same had been proposed by J. Maroszek,²⁴ whom he also referred to in order to verify his view on the location of the Tykocin mint.²⁵

In 2006, Wiktor Kakareko published a paper that he had earlier presented at the 7th International Numismatic Conference. The topic of the conference was the corruption of currency in Central and Eastern Europe. W. Kakareko's article is a veritable kaleidoscope of conjectures and questionable (often incoherent) revelations. I realize, of course, that this expressed criticism requires further argumentation. For the sake of clarity, I will look into the work in question more closely here, instead of referencing it later in the article. So as not to slide into a polemic, I will focus only on a few selected issues.

According to W. Kakareko, the Tykocin mint began operations in 1562 and continued until the early 1570s, that is until the death of Sigismund Augustus. It allegedly minted half-groschen and three-groschen coins without the abbreviation D[ei] G[ratia] around the obverse. In the author's opinion that characteristic distinguished the mintage from Vilnius coins, featuring DG. He further interpreted that feature as a manifestation of the religious and political differences between Protestant Lithuania, for which the king was God's anointed, and the Catholic Crown, where the election of the king was the right of the nobility. Citing the findings of Stasys Sajauskas and Domininkas Kaubrys,²⁶ he attributed most of the half-groschen coins with the Jastrzębiec coat of arms to the Vilnius mint and only one of the known coins – with a remarkably low weight (0.97 g) and a low silver fineness (though not indicated in the text) – to the Tykocin mint. According to W. Kakareko, in Tykocin, there were minted: all the groschen coins in the Polish standard, the trial groschen with the Jastrzębiec coat of arms in the Lithuanian standard (unless it was not a 19th-century forgery), the deniers from 1563, the double-deniers from 1566–1567, the two-groschen from 1565, the six-groschen coins from 1562, and the half-kopa coins from 1564–1565. He also claimed Tykocin was the place where the Neapolitan coins would be countersigned.²⁷

²² Maroszek 1991, pp. 40–41.

²³ Ivanauskas 1997, pp. 105–107.

²⁴ Maroszek 1991, p. 41.

²⁵ Filipow 1998, pp. 119–120.

²⁶ Sajauskas, Kaubrys 1993, p. 456; Sajauskas, Kaubrys 2006, p. 248.

²⁷ Kakareko 2006, pp. 120–124.

The view that the presence of the abbreviation D[ei] G[ratia] on a coin indicates the workshop where it was produced is untenable. Suffice it to say that since 1545,²⁸ i.e., the beginning of the minting under Sigismund Augustus's name, those letters had not appeared on half-groschen, groschen (in neither Polish, nor Lithuanian standard), three-groschen, or ducats. Mind that in the opinion of W. Kakareko, there had been no minting operations in Tykocin before 1562. Drawing such a conclusion from religious differences between the Crown and Lithuania should also be considered completely flawed. The subsequent elected rulers, who were much more dependent on the nobility than Sigismund Augustus, did place the letters DG on their Crown, Lithuanian and city coins. There is absolutely no evidence to suggest that in the 16th century, the use of this phrase raised any doubts among the politically active Roman Catholic, Reformed, or Orthodox circles. It also should be noted that Jan Lutomirski, to whom W. Kakareko attributed the Jastrzębiec coat of arms and authority over the minting in Tykocin,²⁹ was an Evangelical Christian and, in his later years, a member of the Polish Brethren community.³⁰

Pointing to the wide range of denominations allegedly minted in Tykocin, the author cites analogies in the images. Unfortunately, he does not specify his observations, stating only that he relied on research "applying the results of a previously unused analysis of the iconography of Lithuanian coins from that period, their production technology, and, of course, one's own intuition".³¹

The author further makes an argument that the large three- and six-groschen coins dated 1562 were actually minted in the early 1570s out of withdrawn half-groschen and groschen coins with the Jastrzębiec coat of arms. He believes the new coins were antedated – they bore, in his opinion, the "legal" date of issue. However, it is not clear what he means by that, as he provides no explanation and does not refer to any legal acts.³² If he is pointing to the moment when the mint standard of Lithuanian coins was reduced to 5.5 lots, it did not occur in 1562, but in 1558.³³ In my opinion, there is no reason to believe that a significantly earlier date was placed on either Lithuanian, or Polish coins. Such a practice should be considered highly unlikely: it had no precedent, there are no valid sources and it lacks logical foundation.

W. Kakareko connects the issue of the groschen and half-groschen with the Jastrzębiec coat of arms to the difficult relationship between Sigismund Augustus and his third wife, Catherine of Austria. He believes those coins were produced at the mints in Vilnius and Tykocin, under the supervision of the starost of Radom,

²⁸ Half-groschen and groschen in the Lithuanian standard were minted from 1545, groschen in the Polish standard – from 1546, ducats – from 1547.

²⁹ Kakareko 2006, p. 123.

³⁰ Merczyng 1904, p. 130.

³¹ Kakareko 2006, p. 122.

³² Kakareko 2006, p. 123.

³³ Żabiński 1981, pp. 97–99; Gumowski 1921, pp. 67, 70.

Jan Lutomirski, to meet the needs of a journey taken by the queen and her court through Silesia to Vienna. The coin, with its reduced value, was supposed to reflect the condition of the Habsburg monetary market, and spread throughout the Polish-Lithuanian Commonwealth somewhat by accident.³⁴

Although the perspective of a divorce and the possibility that Catherine would be sent away stirred heated emotions among both the senators, and the nobility, who were still proceeding as the Sejm in 1566,³⁵ the idea of linking the issue of a special currency to that dramatic event is simply bizarre. Neither the denominations, nor the appearance, or the alloy of the coins bearing the Jastrzębiec coat of arms indicate any connection with the monetary market of the Habsburg domain. It is impossible to discern such connections even through the prism of the archaeological finds. Producing a special coin for a relatively short journey would require additional expenditure and thus made no economic sense. It is hard to imagine the queen's retinue using petty coinage en route. In short, there is no evidence, even the slightest, to support this theory.

Table 1. Views on the basic issues related to the activities of the Tykocin mint in the literature of the 19th, 20th and early 21st centuries

Tabela 1. Poglądy na podstawowe zagadnienia związane z działalnością mennicy tykocińskiej w literaturze XIX, XX i początku XXI w.

Author	Time of operation	Coins minted	Attribution of the Jastrzębiec coat of arms
I. Zagórski (1845)	unspecified	unspecified	Jan Lutomirski (died 1567)
J. Tyszkiewicz (1875)	from 1555 r.?	groschen in the Polish standard (1566–1568)	Jan Lutomirski (died 1567) lub Piotr Myszkowski (born 1505, died 1591)
K. Stronczyński (1885)	1545–1548, 1566–1568	1. deniers (1546–1548, maybe longer); 2. half-groschen (1545–1566); 3. all groschen in the Polish standard (1545–1548, 1566–1568); 4. the unique groschen in the Lithuanian standard with the Jastrzębiec coat of arms (1566); 5. three-groschen (1546–1547); 6. six-groschen (1547)	Jan Lutomirski (died 1567)
M. Grażyński (1913)	1566–1568	groschen in the Polish standard (1566–1568)	Stanisław Myszkowski (died 1570)

³⁴ Kakareko 2006, pp. 122–123.

³⁵ the issue dominated over the proceedings of the Lublin Sejm in 1566 – see *Diariusz Sejmu Lubelskiego 1566* [Diary of the Lublin Sejm 1566], pp. 10–12, 14–16, 19–22, and the following pages; Górnicki 2003, p. 162.

Author	Time of operation	Coins minted	Attribution of the Jastrzębiec coat of arms
M. Gumowski (1921)	1566	1. half-groschen with the Jastrzębiec coat of arms (1566); 2. groschen with the Jastrzębiec coat of arms (1566)	Stanisław Myszkowski (died 1570)
A. Białkowski, T. Szweycer (1975)	1566	1. half-groschen with the Jastrzębiec coat of arms (1566); 2. groschen with the Jastrzębiec coat of arms (1566)	Stanisław Myszkowski (died 1570)
K. Filipow (1982, 1983, 1987, 1991, 1993)	1566	1. half-groschen with the Jastrzębiec coat of arms (1566); 2. groschen with the Jastrzębiec coat of arms (1566)	Stanisław Myszkowski (died 1570)
J. Maroszek (1991)	1564–1572	unspecified	Stanisław Myszkowski (died 1570)
E. Ivanauskas (1997, 2009)	1564–1568	1. half-groschen with the Jastrzębiec coat of arms (1566); 2. groschen in the Polish standard with the Jastrzębiec coat of arms and with the Pillars of Gediminas (1566–1568); 3. three-groschen (1565–1566); 4. quarter-kopa (1564); 5. half-kopa (1564)	Stanisław Myszkowski (died 1570)
K. Filipow (1998)	1564–1572	1. half-groschen with the Jastrzębiec coat of arms (1566); 2. groschen in the Polish standard with the Jastrzębiec coat of arms and with the Pillars of Gediminas (1566–1568); 3. three groschen (1565–1566); 4. quarter-kopa (1564); 5. half-kopa (1564–1565)	Stanisław Myszkowski (died 1570)

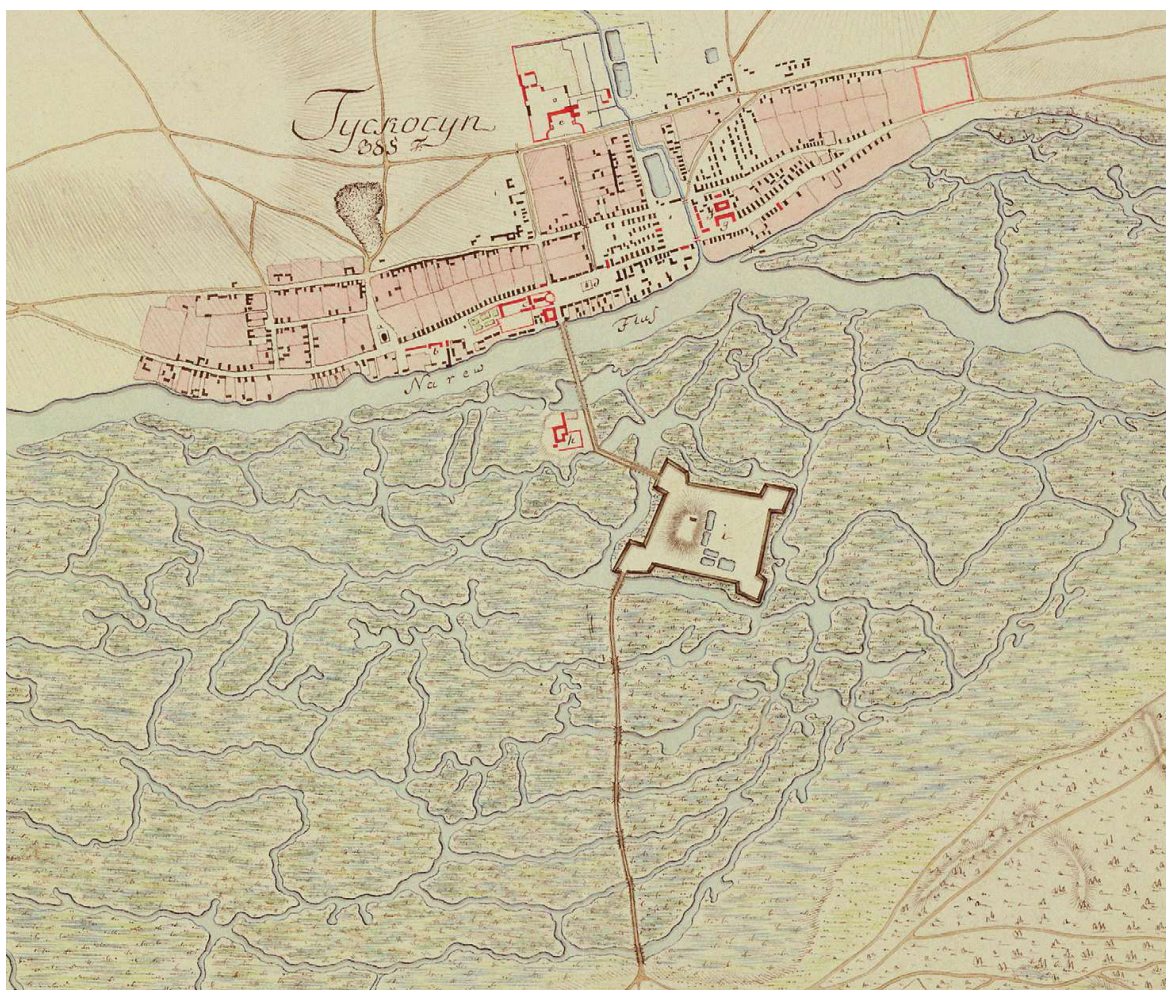

Fig. 1. The town of Tykocin and the nearby castle on a section of the so-called Kruszewski's plan, *Grundriss von der Stadt Tykocyn und der umliegenden Gegend in der Woywodschaft Bielsk in Podlachien*, 1790–1795, from the collection of the Staatsbibliothek Berlin, file no. S.X. 49.993

Ryc. 1. Miasto Tykocin i zamek na wycinku tzw. planu Kruszewskiego, *Grundriss von der Stadt Tykocyn und der umliegenden Gegend in der Woywodschaft Bielsk in Podlachien*, l. 1790–1795, w zbiorach Staatsbibliothek Berlin, sygn. S.X. 49.993

PATAKA FROM TYKOCIN

The activities of Sigismund Augustus's Tykocin mint remain largely a mystery due to the paucity of written sources. That might have been the result of the monarch's deliberate actions, as he surrounded his venture in Podlasie with great secrecy. The secrecy served well the king's immediate purposes. Today, it poses a number of research challenges. However, sometimes a small discovery may shed a new light on the long-exploited sources.

One such discovery is a single coin that was found during excavations carried out at the Tykocin Castle by Magdalena and Wojciech Bis. It is a Neapolitan pat-

aca of Philip II, commonly known as a half-thaler. It was found in the filling of the moat on the western side of the castle.³⁶ The coin is in an uncirculated state. Its obverse features the right-facing bust of the ruler in an armour, with two monograms behind his head. Above: IBR – referring to Giovan Battista Ravaschieri, the mintmaster of the Naples Mint from 1548 to 1567, and below: VP – the mark of Vincenzo Porzio, the hallmarker of that mint from 1561 (to 1591?).³⁷ The legend PHILIPP•REX ARAGON•VTRI• is divided at the bottom by the bust. The reverse depicts a crowned, multi-field coat of arms, dividing the legend at the top: SICIL•ET HIERVSAL. This find should undoubtedly be connected with the so-called Neapolitan sums. It was a war loan granted by Bona Sforza to the King of Spain in 1556, in response to the threat of invasion of the Kingdom of Naples by the French and papal troops. The sum covered by the agreement was enormous – amounting to 430,000 ducats. The queen was to receive 10% of that sum annually, paid from the revenues of the customs house in Foggia. Less than a year later, Bona died, most probably from poisoning. After her death, a dispute arose over the succession of the duchies of Bari and Rossano between Sigismund Augustus and Philip II. It undoubtedly contributed to the delay in returning the movable property and financial assets that the queen left to her son. The Polish monarch, with a varying degree of success, also sought payment of the Neapolitan debt and the accrued interest. The first significant Polish diplomatic success in that regard came in 1560, when some of the movable property and financial assets from Bona's treasury were recovered. Beginning in 1562, Adam Konarski, for whom – in gratitude for his faithful service – the king had procured a bishop's mitre, was quite effective in recovering the remaining, though still not all, movable property and financial assets. The value of which exceeded 200,000 ducats by the end of 1564.³⁸

Fig. 2. A Neapolitan pataca of Philip II from 1561, found in the moat of the Tykocin castle, from the collection of the Podlasie Museum in Białystok, photo by H. Lepionka

Ryc. 2. Pataka neapolitańska Filipa II z 1561 r. znaleziona w fosie zamku w Tykocinie, ze zbiorów Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, fot. H. Lepionka

³⁶ Bis 2015, pp. 313, 316.

³⁷ Cook *et al.* (eds) 2020, p. 308.

³⁸ Skowron 2022, pp. 201–202.

It seems that despite the snail's pace of progress in the repayment of the Neapolitan sums (deliberately delayed by the Habsburgs), Sigismund Augustus was increasingly hopeful about the potential source of steady income, especially the interest payments on the loan. On 8 February 1564, he granted an annual salary of 300 Neapolitan ducats (originally *moneta Ducati Neapolitani* – here meaning a sum of money rather than a type of coin) to the royal physician Giovanni Francesco Nascimbeni, secured by the revenues of the customs house in Foggia (the regularity of which was still uncertain).³⁹

The paid sums did not always reach the royal treasury in the form of Italian coin. For example, *Metryka Koronna* [The Crown Metrica] contains a proof of payment of 30,000 “silver thalers” to the Polish king by the merchant house of Bernard Soderini of Kraków, in exchange for the same number of “Neapolitan ducats in carlins” (originally: *Ducatorum Neapolitanorum de Carlinis*), paid by the royal agent Paweł Stempowski at their Naples branch.⁴⁰ We can assume that the said amount was paid, either in part, or in full, in the coin commonly circulating in Poland, i.e., in smaller national currency or, for example, in German thalers.

The loan was partially repaid in thicker silver coins, referred to in earlier historical works as Neapolitan thalers and half-thalers,⁴¹ which were transported in barrels overland, first to Kraków, and then to Tykocin. In the Polish sources from that period, however, they were known as Neapolitan ducats (Polish: *dukaty neapolitańskie*, Latin: *ducati neapolitani*), referring to their Italian name: *ducato corrente* or *ducato de moneta*. The Neapolitan monetary system was described by Borys Paszkiewicz in his work on queen Bona's treasure. According to his findings. The proper name for the half-thaler is pataca (Italian: *patache* or *pathache*), while the thaler is called patacon (Italian: *pataccone*).⁴² These are the names I will use in the remainder of this article.

The coin found in the moat of the castle, located on the Narew River, most probably comes from one of the tranches of money sent back to Sigismund Augustus by Adam Konarski. The Bishop of Poznań, in 1562. The aforementioned monogram of Vincenzo Porzio, who performed assay duties from 1561, confirms that it could not have happened earlier. Based on the excellent state of preservation of the coin, one may assume that it had never entered into regular circulation. It must have been placed at the disposal of the Polish king's agents immediately after minting, and then transported to Tykocin.

However, the coin does not bear Sigismund Augustus's countersignature, making it unique among the other finds from the territories of the former Polish-Lith-

³⁹ *Pensio annua 300 ducatorum*, fols 288v.–289.

⁴⁰ *Acceptio summae 30 000 tallerorum*, fols 279–279v.

⁴¹ Waga 1850, p. 102; Gloger 1896, p. 264.

⁴² Paszkiewicz 2002, pp. 145, 150–151.

uanian Commonwealth.⁴³ in the context of the legal regulations of the monetary market of that period, it can be considered a semi-finished product.

NEAPOLITAN SUMS AND THE FIRST STAGE OF THE TYKOCIN MINT'S ACTIVITY

The urgent need for funds to fight the Livonian War, which had been ongoing since 1557, forced Sigismund Augustus to adopt unconventional measures. In this context, it should be noted that the funds arriving from Italy appeared just in time, perhaps even at the last minute, since instead of melting down the foreign currency into state coin, the decision was made to issue it with the monarch's countersignature. Here, I would like to point out a technical detail of that action: all specimens known to me are stamped with the royal monogram SA and the flanking date: 15 – 64 on the reverse. This indicates the purposefulness of the action. It was probably intended to avoid showing unnecessary disrespect to the Spanish monarch, with whom delicate negotiations were still underway regarding the repayment of the remaining debts and claims to Bona's inheritance.

Previous literature on the subject has almost unanimously located the process of the countersigning of the Neapolitan coins in Vilnius.⁴⁴ However, the find described above should be considered the evidence that the process actually took place in Tykocin. This would also be the first case of minting in the city on the Narew River. Indirect evidence also comes from the coincidence of dates between the announcement of the compulsory exchange rate for the countersigned Neapolitan coins (*Aestimatio ducatorum Neapolitanorum*, 16 May 1564)⁴⁵ and the acquisition of the real estate for the mint's needs in Tykocin (18 May 1564).⁴⁶

The partial transfer of minting operations from Vilnius to Tykocin, a city located in the heart of the Polish-Lithuanian Commonwealth, was undoubtedly influenced by the situation in the theatre of war with Ivan the Terrible. On 15 February 1563, after a short siege, "Moscow captured Polotsk, in the Duchy of Lithuania, a castle and province, by great force and fire".⁴⁷ Such a rapid loss of the seemingly powerful fortress shocked both Poles, and Lithuanians, and gave the Muscovites confidence

⁴³ Aleksiejunas 2000, pp. 61–63.

⁴⁴ Stronczyński 1885, pp. 164–165; Gumowski 1921, pp. 80–82; Białkowski, Szweycer 1975 p. 88; Kurpiewski 1994, p. 143; Ivanauskas 2009, pp. 178–182. With the exception of W. Kakareko, who, similarly to his other revelations, made a new attribution of countersigned Neapolitan coins without any support from historical or archaeological sources or logical reasoning; Kakareko 2006, p. 124.

⁴⁵ *Aestimatio ducatorum Neapolitanorum*, fols 375–376.

⁴⁶ Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego, pp. 212–214.

⁴⁷ "Moskwa wzięła Połocko, w Xięstwie Litewskiem, zamek i prowincją wielką, mocą a ogniem". The news of the fall of Polotsk reached the king on 25 February 1563, during the session of the Piotrków Sejm. The diary of the session vividly shows how shocking it was for the king, the senators, "et totus populus"; *Źródłopisma do dziejów* 1861, p. 102.

Fig. 3. A Neapolitan pataca of Philip II with the countersignature of Sigismund Augustus, coin sold at the 32nd Auction of the Warsaw Numismatic Centre, 11 June 2005, item 138

Ryc. 3. Pataka neapolitańska Filipa II z kontrasygnaturą Zygmunta Augusta, egzemplarz sprzedany na 32. Aukcji Warszawskiego Centrum Numizmatycznego, 11 czerwca 2005 r., poz. 138

Fig. 4. A Neapolitan patacon of Philip II with the countersignature of Sigismund Augustus, coin sold at the 17th Auction of Damian Marciniak's Numismatic Cabinet, 2 June 2022, item 2127

Ryc. 4. Patakon neapolitański Filipa II z kontrasygnaturą Zygmunta Augusta, egzemplarz sprzedany na 17. Aukcji Gabinetu Numizmatycznego Damian Marciniak, 2 czerwca 2022 r., poz. 2127

in the possibility of a decisive victory in the war. That belief was the main reason for the failure of the peace talks conducted in Moscow by the Lithuanian envoys, led by Jerzy Chodkiewicz. Both sides realized that after the fall of the city, the road to Vilnius lay wide open for Ivan the Terrible's forces. The fear quickly became reality – armies led by two princes, Pyotr Shuysky and Pyotr Serebryany Obolensky, advanced from Polotsk and Smolensk to the capital of the Grand Duchy of Lithuania. They intended to join forces near Orsha. The situation was saved by the excellent knowledge of the enemy's movements and the well-prepared actions of the Lithuanian commanders – Mikołaj Radziwiłł the Red and Grzegorz Chodkiewicz – who quickly deployed their forces, which were considerably smaller than the Muscovites. Thanks to their skillful maneuvering, the Muscovite armies were defeated before the merger. Pyotr Shuysky's forces were defeated on 26 January 1564, at

Chaśniki, and Pyotr Serebryany's on 7 February, at Orsha. However, those victories did not result in the recapture of Polotsk, and the initiative soon fell back to the Muscovites, leading to the loss of another city – Jezierzyszcz. ⁴⁸ the threat to Vilnius did not weaken and was treated with due seriousness.

The real threat of a siege and plundering raids on the city outskirts suddenly descended upon the Lithuanian capital and did not diminish in the months and years of conflict that followed. At the same time, the urgent need for cash to pay the army was becoming more and more critical. Those must have been the factors that led to the organization of the countersigning operation for Neapolitan coins in the safety of Tykocin, where the then most modern royal fortress was being built in close vicinity. Since 1561, a significant portion of the royal estate, including money and movable property recovered from Philip II, had been secured within its walls. by 1563, the fortifications were sufficiently completed to allow the transfer of artillery, and the following year, the royal library and treasury. ⁴⁹

The countersigning process itself, however, was organized outside the fortress walls, in a house purchased from Florian Łobeski, the vice starost of Tykocin. in return, the king granted him hereditary possession of two voloks of municipal land in Tykocin (approximately 36 hectares) and six voloks in the village of Siekiutki (approximately 108 hectares), together with the subjects. in exchange for such a substantial acreage, the king acquired a building of undoubtedly representative character – spacious, with a basement, and situated in the very heart of the city. Thanks to Józef Maroszek, we know that the property was located on the southern side of the market square, in the corner diagonally opposite the Narew River crossing, at the exit of the present-day Bernardyńska Street, approximately 600 meters from the fortress's inner courtyard. ⁵⁰

The idea of moving coin minting from the castle to the city may seem surprising at first glance, as it is hard to imagine a safer place for such an activity than the cellars or basements of a fortress surrounded by moats and thick walls. Even more so, given that it was within those walls that the silver and gold coins were stored. It should be remembered, however, that in Vilnius, the royal mint was also located in a tenement house, amidst dense urban development. For that purpose, Ivan Hornostaj, the Lithuanian land treasurer, purchased in 1545 a plot of land with a house on Niemiecka Street for 500 kopas (kopa = 60 groschen) of Lithuanian groschen. ⁵¹ the decision must have been made for practical reasons – for example, to avoid the risk of fire in the residence, or to remove noisy production from the immediate vicinity of the royal and court chambers. In contrast to Vilnius, however, Tykocin lacked fortifications. It was com-

⁴⁸ Nagielski 2013, pp. 95–96.

⁴⁹ *Inwentarz starostwa tykocińskiego z 1571 roku*, p. 112.

⁵⁰ Maroszek 1991, pp. 40–41; Maroszek 2000, pp. 392–393; Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego, pp. 212–214; compare *Inwentarz starostwa tykocińskiego z 1571 roku*, pp. 222, 398–399.

⁵¹ Grażyński 1913, p. 9.

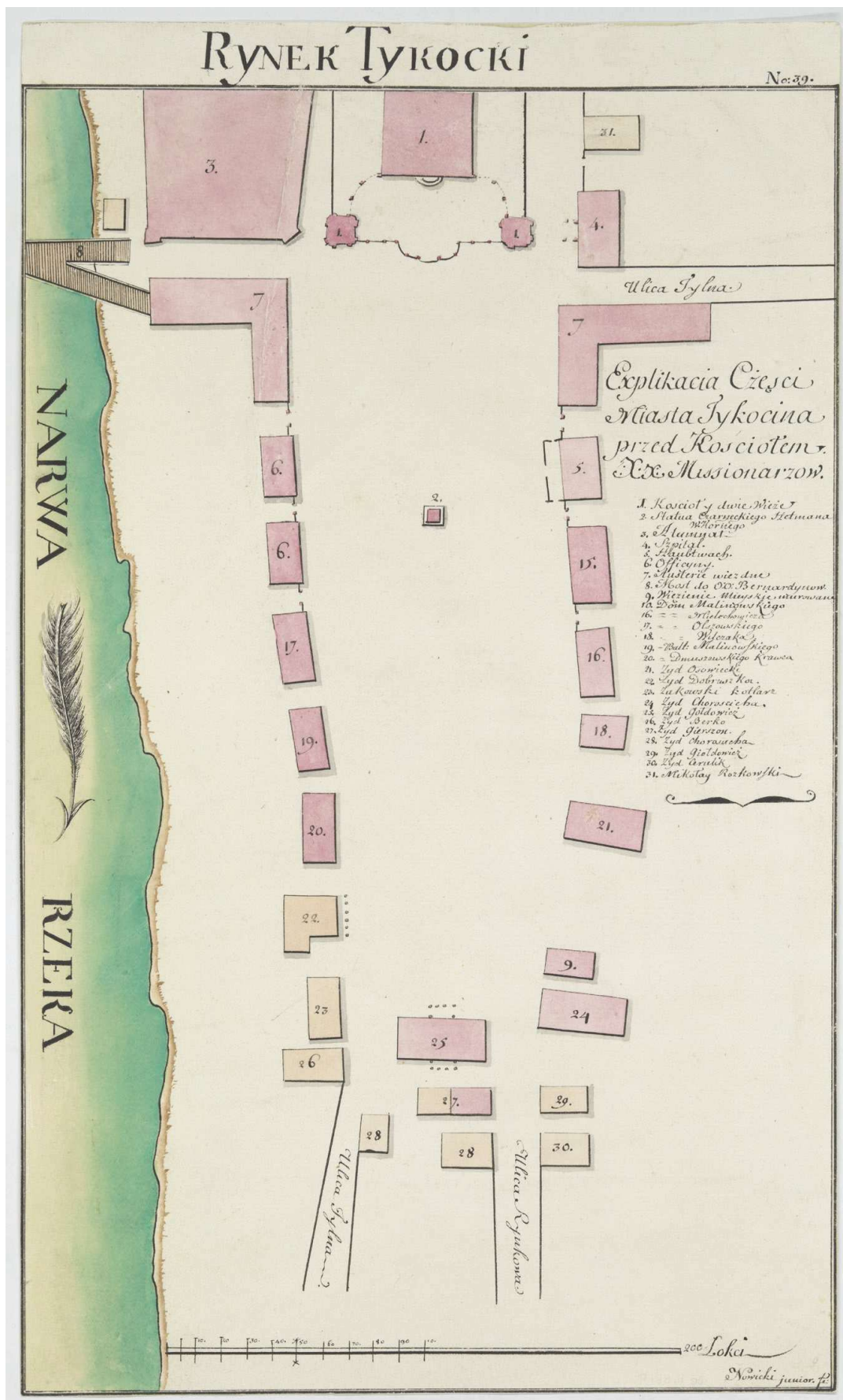

Fig. 5. The market square in Tykocin in the so-called Kazimierz Nowicki Plan, 1769, University of Warsaw Library, Print Room, inv. no. 8338

Ryc. 5. Rynek w Tykocinie na tzw. Planie Kazimierza Nowickiego, 1769 r., Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rycin, Inw.zb.d. 8338

pensated, though, first, by the favourable course of the Narew River, which, along with its wide floodplains, blocked approaches from the North and the East, and, second, by the location of the castle guarding the nearest crossing.⁵² We can also assume that each day a fixed number of coins left the fortress, got countermarked at the mint, and then returned to the castle.

It has been already mentioned that the introduction of the countersigned Neapolitan coins into circulation was regulated by the document issued by Sigismund Augustus in Knyszyn, on 16 May 1564. The document explains that the undertaking was essentially at a loss for the crown, citing the public good as the primary motivation. The coins were subject to a mandatory exchange rate of 60 Polish groschen per patacon, or implicitly, 30 groschen per pataca. They were to be used to pay the outstanding wages to the army. Together with the obligation to accept the coins in all types of transactions, the ruler guaranteed that the state apparatus would also accept them at the fixed rate, and that at the end of the war with Moscow, the Neapolitan coin would be redeemed without loss to the owners.⁵³

According to the calculations done by M. Gumowski, who assumed the average weight of a patacon at 29.5 g and a pataca at 15.0 g, and determined the amount of silver they contained at 25.79 g and 12.9 g, respectively, the profit resulting from the enforced exchange rate was 26.5 groschen per patacon.⁵⁴

The war was not yet over when, at the Vilnius Sejm of 1565–1566, the Chamber of Deputies submitted a request to Sigismund Augustus to set a deadline and procedure for the withdrawal of the countersigned Neapolitan coins. The quick reaction of the Sejm members must have been prompted by the disruptions in monetary circulation and by the fear of a financial loss in case the ruler failed to keep his promises or died suddenly. Both the request and the response were recorded in *Metryka Litewska* [The Lithuanian Metrica], among other royal replies, and hence provide us with crucial information. The time span of circulation of the countersigned patacons and patacas (originally *filipki*, Ruthenian: *филіпки*) was initially (?) set at 30 Sundays, i.e., 210 days, and the ruler was asked to keep to those dates: “philipki are not to circulate among people any longer, only until the time announced by His Royal Majesty, up to thirty Sundays, as it was originally announced by His Royal Majesty”.⁵⁵ After that period, they were expected to be redeemed at a price of 48 Lithuanian groschen, or a kopa of Polish groschen (1 Polish groschen = 1.25 Lithuanian groschen) per patacon (in Polish *duży filipek* – a large philipek), or 24 Lithuanian groschen, or half

⁵² Taranta 2014, pp. 119–126.

⁵³ *Aestimatio ducatorum Neapolitanorum*, fols 375–376; Zagórski 1845, pp. 127–128.

⁵⁴ Gumowski 1921, p. 80.

⁵⁵ “Філіпки далей іти межі людми не мають, одно до часу, отъ его королевское милости зложеного до тридцати недель, такъ, яко есть то перво сего отъ его королевское милости оповедано”; *Litovskaia Metrika* 1914, p. 356.

in the situation of a growing debt, such a step would have been logically justified. This is suggested by a receipt for 11 zlotys, discovered in the Archiwum Główne Akt Dawnych [The Central Archives of Historical Records] by Michał Sierba, issued to “Michalo Knipel, companion of the Tykocin mint”, on 11 February 1565.⁵⁸

The remote location of the Tykocin mint, in the monarch’s private estate, helped to conceal the scale of the undertaking, even as the nobility’s interest in the matter grew. Unfortunately, due to the lack of sources, we are unable to determine even the approximate scale of that operation, whose effects were felt more strongly in the Grand Duchy of Lithuania than in the Crown. It seems that the Polish nobility were completely indifferent to the matter, as we find no trace of any debates at the regional assemblies or Crown Sejms of the period. The locations of the finds also indicate that these coins circulated more widely in Lithuania.⁵⁹

THE SECOND STAGE OF THE TYKOCIN MINT’S ACTIVITY

The continued use of the Tykocin mint, albeit with a modified production profile, was driven by the same factor as its initial opening: the lack of funds for the ongoing war. In April 1564, at the Parczew Sejm, it was decided a loan of 300,000 zlotys of “Polish coinage” would be taken for that purpose, mortgaged on royal lands. However, early in the following year, the Piotrków Sejm cancelled the Parczew decision and increased the loan to 500,000 Polish zlotys,⁶⁰ while the king was already requesting 700,000 zlotys.⁶¹ This illustrates the pace of growth in demand for money – a truly *nervus belli pecunia*. At the Piotrków Sejm, the ruler also pointed out that the revenue from the already small taxation that the nobility agreed to at the Warsaw Sejm (1563–1564) was less than expected, mostly due to payment evasion and other delays. Therefore, he had to reach into his own pocket once again.⁶²

At the end of 1565, the Lithuanians forced Sigismund Augustus to withdraw the countersigned coins of Charles V and Philip II, which did not happen until the first months of the following year. That deepened the already serious financial problems that the monarch was facing. At the Lublin Sejm, which proceeded between 8 May and 21 August 1566, the issue of military payments was a key topic.⁶³ Faced with an empty state treasury, on 23 May the senators voluntarily took on the obligation to make a one-time contribution covering the arrears of soldier’s pay.

⁵⁸ “Michalo Knipel towarzys[z]owi mincze tykockiej”; *Inwentarz starostwa tykocińskiego z 1571 roku*, p. 151.

⁵⁹ Aleksiejunas 2000, pp. 61–63.

⁶⁰ *Konstytucje Seymu Piotrkowskiego, 1565*, pp. 55–56.

⁶¹ *Dyaryusz Seymu Piotrkowskiego R.P. 1565*, pp. 312–313.

⁶² *Dyaryusz Seymu Piotrkowskiego R.P. 1565*, pp. 279–280.

⁶³ *Diariusz Seymu Lubelskiego 1566*, pp. 66–68.

They were followed by the largest cities and abbeys.⁶⁴ That move reveals the gravity of the situation, or perhaps even a certain degree of desperation. Ultimately, nearly 64,000 florins were collected,⁶⁵ but at the same time, the Sejm refused to introduce a new tax.

As Józef Jasnowski wrote, Sigismund Augustus “needed two things to keep the Livonian castles: money, and more money”.⁶⁶ These apt words can be applied to the entire military effort of the time. The payment of the outstanding soldier’s wages, scheduled for 24 August 1565, in Grodno, was not made. Instead, it was postponed to Easter, that is 14 April 1566. Unfortunately, then the ruler announced that “we cannot do enough at this time to pay them for their meritorious service, because of the great losses and expenses we incurred in this war”, and postponed the settlement of the debt to 24 August 1566.⁶⁷ However, the aforementioned generosity of senators, cities and abbeys, shown at the Lublin Sejm, was insufficient, and the payment was postponed once again, to 7 November 1566. That was when Sigismund Augustus paid half of the debt, while postponing the other half to St. James’s Day, that is 25 July 1567. The ruler’s success of a kind was the army’s agreement to reduce the second part of the payment by 45 Polish groschen per a quarter of a year served by the rider, to cover the costs of provisions.⁶⁸ The later history of the debt is not important here, though it is worth noting that the matter dragged on in the following years.⁶⁹ It must also be remembered that the cost of a soldier is not the only war expense. Even so, according to Ludwik Kolankowski, in the years 1561–1570, 2,133,635 zlotys were spent solely for that purpose.⁷⁰

The above description of the economic situation, mitigated by the perspective of the official state documents, is merely a small fragment of the history of the financial problems of the Polish-Lithuanian Commonwealth during the Livonian War. In fact, it was a time rife not only with crimes and destruction caused by enemy armies and marauders, but also with the tumult and lawlessness of the unpaid soldiers who fought under the banner of Sigismund Augustus. Deprived of financial resources, they sometimes turned their frustration against the population of the Grand Duchy of Lithuania. The purpose of this brief sketch is to depict the background against which one can better understand the significance and meaning of the Tykocin mint.

⁶⁴ *Diariusz Sejmu Lubelskiego 1566*, p. 19.

⁶⁵ Januszek-Sieradzka 2012, p. 24.

⁶⁶ Jasnowski 1939, pp. 269–271.

⁶⁷ “nie mogąc na ten czas dosyć uczynić, abyśmy jem byli służbę zasłużoną zapłacić mogli, prze[z] wielkie utraty i nakłady, któreśmy i na tej wojnie uczynili”; *Zygmunt August odkłada termin*, pp. 66–67.

⁶⁸ [*Zygmunt August wypłaca*], pp. 73–75.

⁶⁹ Pułaski 1906, pp. 197–228.

⁷⁰ Kolankowski 1936, p. 324; on the finances during the Livonian War: Guzowski, Łopatecki, Poniat 2022, pp. 108–133.

Fig. 7. A groschen minted in Tykocin “in the shape” of the Polish groschen in 1566, from the collection of the Podlasie Museum in Białystok, item MB/N/6459

Ryc. 7. Grosz bity w Tykocinie „na kształt” groszy polskich w 1566 r., Zbiory Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, MB/N/6459

Fig. 8. A Lithuanian half-groschen minted in Tykocin in 1566, coin sold at the 21st Auction of Damian Marciniak’s Numismatic Cabinet, 13 October 2025, item 3044

Ryc. 8. Półgrosz litewski bity w Tykocinie w 1566 r., egzemplarz sprzedany na 21. Aukcji Gabinetu Numizmatycznego Damian Marciniak, 13 października 2025 r., poz. 3044

According to W. Schwinkowski, the Tykocin mint was launched in 1566 (today, we know it was for the second time) to – under the supervision of Stanisław Myszkowski – strike 24,000 grzywnas of pure silver at the rate of 291 groschen per grzywna.⁷¹ M. Gumowski calculated that it would amount to 6,984,000 “poor groschen” and thought that the amount of silver could have referred to all the coins (of all denominations) minted at that workshop.⁷²

We do not know whether the amount of the precious metal reported by W. Schwinkowski was actually struck, and until the source base expands, we will not be able to answer this question. However, the trend towards expanding the range of denominations attributed to the Tykocin mint should be viewed with skepticism. The major proponent of this trend is E. Ivanauskas.⁷³ In his catalogues of Lithuanian coins and communiqués, he expressed the opinion that “in terms of style, the Polish gro-

⁷¹ Schwinkowski 1909, p. 166.

⁷² Gumowski 1921, p. 85.

⁷³ Ivanauskas 1997, pp. 105–107; Ivanauskas 2000, pp. 59–60, Ivanauskas 2004, pp. 111–112; Ivanauskas 2009; Ivanauskas, Česnulis 2016.

schen from 1566, with the S. Myszkowski's coat of arms, do not differ from the Polish groschen from 1566–1568, with the Column coat of arms [the Pillars of Gediminas]. These coins form a uniform stylistic group. The lettering also shows no differences, and the technical aspects of the issue are the same. Therefore, the opinion that the Tykocin mint operated for only one year and minted only coins with S. Myszkowski's coat of arms can be considered a misunderstanding".⁷⁴ E. Ivanauskas considered the possibility of two engravers being employed at the Vilnius mint simultaneously improbable. In his opinion, Albrecht Kerlein, who worked in Vilnius from 1562, was responsible for the dies used for the countersigning of the Neapolitan coins and for striking half-kopas (1565), four-groschen (1565–1568), three-groschen (1564), two-groschen (1565), half-groschen (1564–1565), and double-deniers (1566–1567). Here, it seems necessary to refer to the insights of M. Grażyński and his just criticism of the "fallibility of building on the external features", that is drawing conclusions from visual similarities, "or of drawing too far-reaching conclusions from them".⁷⁵ Those insights were published over a century ago, which suggests a cyclical recurrence of similar scientific observations. First, if A. Kerlein used two stylistically different designs for the Lithuanian Pogonia coat of arms,⁷⁶ we could well attribute a third, or perhaps even a fourth, to him. The Lithuanian coat of arms on the groschen with the Pillars of Gediminas differs from that found on the mocking three-groschen coins and S. Myszkowski's groschen and half-groschen coins. Second, the knowledge about A. Kerlein's employment at the Vilnius mint does not rule out the possibility of other craftsmen being simultaneously employed at the same workshop, performing the same tasks, taking either parallel, or subordinate positions. The conclusion may thus be the result of a gap in sources.

E. Ivanauskas also drew erroneous conclusions from the royal universal of 27 March 1572. He stated that "[the document – P.N.] did not distinguish between the Polish groschen minted in Tykocin and Vilnius".⁷⁷ Whereas, the aforementioned document reads: "And the groschen minted in Tykocin in the likeness of Polish groschen, we also order that both in Poland, and Lithuania, they be taken according to the price of the Polish groschen".⁷⁸ One can thus see that the evidently deficient groschen, minted in Tykocin, visually imitated other, full-value groschen, minted in the Polish standard, in an unspecified location, presumably Vilnius. The products of the Vilnius mint are not "clearly indicated" here, as they were not the problematic ones, and therefore were not the subject of that part of the document. The ruler

⁷⁴ Ivanauskas 1997, p. 105.

⁷⁵ Grażyński 1913, p. 37.

⁷⁶ Ivanauskas 1997, p. 106.

⁷⁷ Ivanauskas 1997, p. 105.

⁷⁸ "A grosse w Thykoczinie na xtalt polskich grossy wykowane, roskazuiemy tesz, aby tak w polschie, iako w Litwie, wedlie czeny groszy polskich były brane"; *Mandatum universale de moneta*, fol. 364v; Zagórski 1845, p. 124.

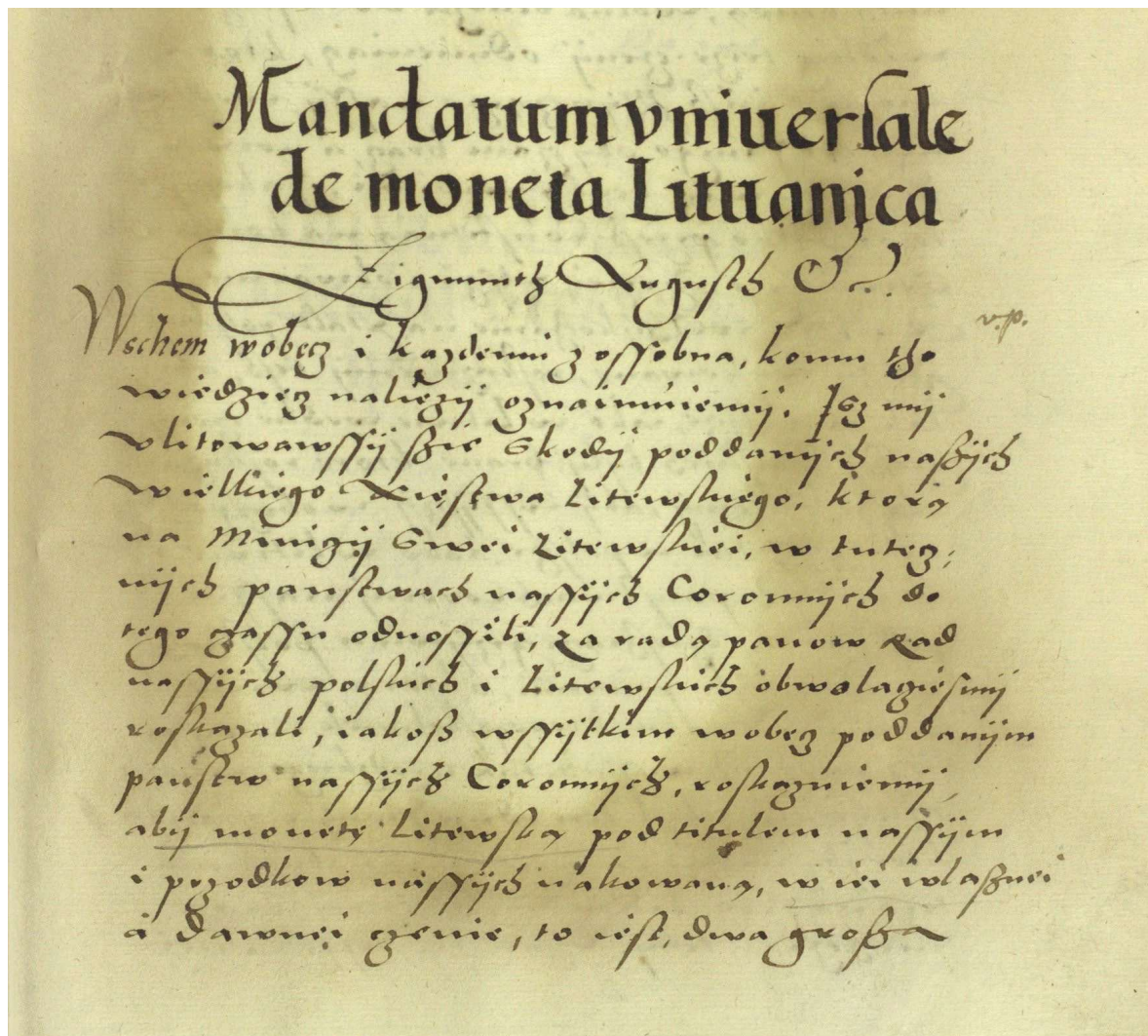

Fig. 9. A fragment of the first page of the entry *Mandatum universale de moneta Lituanica* from 27 March 1572, in the *Metryka Koronna*, the Central Archives of Historical Records, unit 110, fol. 364

Ryc. 9. Wycinek pierwszej strony wpisu *Mandatum universale de moneta Lituanica* z 27 marca 1572 r. w *Metryce Koronnej*, Archiwum Główne Akt Dawnych, jednostka 110, k. 364

regulated the problem of the substandard coins. Apparently, they were not accepted at the nominal rate, and they were identifiable by the place of origin – Tykocin.

The universal was, of course, a response to the turn of events unfavourable to the ruler. Already in December 1566, long before the document was issued, the Archbishop of Gniezno and Primate of Poland, Jakub Uchański, wrote in a letter to the Bishop of Warmia, Stanisław Hozjusz, about the substandard groschen minted in Tykocin, which, in his opinion, were causing losses both to the people who used them, and the kingdom itself. Interestingly, the First Senator of the Polish-Lithuanian Commonwealth was clearly unaware of the purpose and scope of the Tykocin issue. He thought it was imitating the reduction in the grain and weight of coins that took place in some other countries. He also appealed to Hozjusz,

the president of the Prussian estates, for assistance in finding people who would have knowledge of monetary matters and suggested that the residents of Gdańsk might be the ones. Those specialists were expected to propose countermeasures to the outflow of the old good coins to the other countries and to their melting down within the state boundaries. The request was further extended to also finding a remedy to the rejection of Tykocin coins and to the reduction of their purchasing power in relation to their face value. This proves that already in December 1566, the issue had led to disturbances on the monetary market.⁷⁹

In the light of the above correspondence, it is not surprising that as early as 1567, the estates of Royal Prussia, including the people of Gdańsk, whose knowledge of monetary matters was so highly valued by J. Uchański, correctly located the source of the bad groschen, pointing to the royal estate of Tykocin. However, the remedies the Primate had hoped for were not proposed. An appeal to the king was made, though, not to entrust the minting to the Jews, who were believed to be counterfeiting the coin.⁸⁰

Overall, the available sources speak against the theory of E. Ivanauskas, later repeated by K. Filipow⁸¹ and developed in unclear directions by W. Kakareko.⁸² A logical distinction of the products of the Tykocin mint of that period was made by M. Gumowski, who claimed that only coins marked with the Jastrzębiec coat of arms were minted there.⁸³ This is where I must agree with him completely (see Table 1).

The groschen that imitated coins minted in the Polish standard attracted special attention, because they differed the most from the originals. However, the sources are silent about the half-groschen and Tykocin groschen minted in the Lithuanian standard. None of these coins are very common among present-day finds. Half-groschen are most common, the imitations of the groschen minted in the Crown standard are less frequent, and the groschen minted in the Lithuanian standard are extremely rare: only a couple (at least two) specimens are known.⁸⁴

In the context of the payroll problems described above, which were particularly acute in 1566, it seems highly probable that the commencement of the Tykocin mint was strongly connected to the payment of the half of the royal debts to the soldiers, as planned for 7 November 1566. The entire operation bears the hallmarks of an *ad hoc* attempt to “supply more cash”. It can also be assumed that after the payment, a significant portion of that special issue returned with the army to the East. In consequence, larger quantities (compared to Poland) of these coins

⁷⁹ Uchański *do Hozyusza*, p. 161.

⁸⁰ Lengnich 1723, p. 344.

⁸¹ Filipow 1998, pp. 119–120.

⁸² Kakareko 2006, pp. 120–124.

⁸³ Gumowski 1921, pp. 83–85.

⁸⁴ One is in the collection of the Kunsthistorisches Museum in Vienna, inv. no. MK_024855a. Information about the second specimen, struck from the same set of dies, was published by E. Ivanauskas (2009, p. 153).

can be expected in hoards located in contemporary Belarus, Latvia, and Lithuania. It is possible that the issue marked with the Jastrzębiec coat of arms was made using prefabricated alloys in the form of older coins. At that time, it was a typical practice: one should mention the six-groschen and three-groschen coins, minted from Świdnica half-groschen (1546–1547),⁸⁵ and the four-groschen coins, minted in Vilnius (1565–1568). The 14 lot silver fineness⁸⁶ attributed to the latter indicates that they were forged from Neapolitan patacons and patakas, which, according to M. Gumowski, held the same fineness⁸⁷ and were subject to withdrawal during that period. In this context, the similarity in alloy of the entire Tykocin mint assortment (5.5 lot), as indicated by W. Schwinkowski, including the six-groschen and three-groschen coins,⁸⁸ and the Lithuanian half-groschen minted from 1562, cannot be a coincidence. It can be presumed that S. Myszkowski had at his disposal the coin stock kept in the king's private treasury in Tykocin. A trusted royal confidant must have brought from Vilnius the dies and, very likely, also the craftsmen, who melted and re-forged the Lithuanian coins found there, perhaps "diluting" the alloy with coins from abroad of similar, but slightly lower, fineness. The nature of this hastily organized operation to some extent explains the scarcity and conciseness of the sources concerning the Tykocin mint.

Fig. 10. A groschen minted in Tykocin in 1566 according to the Lithuanian mint rate, from the collection of the Kunsthistorisches Museum in Vienna, inv. no. MK_024855a.

Source: © KHM-Museumsverband

Ryc. 10. Grosz na stopę litewską bity w Tykocinie w 1566 r., ze zbiorów Kunsthistorisches Museum w Wiedniu, nr inw. is MK_024855a. Źródło: © KHM-Museumsverband

⁸⁵ Żabiński 1981, pp. 98–99.

⁸⁶ Żabiński 1981, pp. 98–99.

⁸⁷ Gumowski 1921, p. 82.

⁸⁸ Schwinkowski 1909, p. 166.

What was the purpose of marking the Tykocin issue with the Jastrzębiec coat of arms? Was it to easily distinguish the coins for the sake of their later withdrawal? In that case, the entire issue could be considered a substitute currency. This cannot be ruled out, as it is difficult to imagine that S. Myszkowski – a seasoned politician and loyal supporter of the king – would have acted arbitrarily under those circumstances and placed his coat of arms on the coins without the king's consent. That would be a serious abuse of trust and an affront. The scarcity of Tykocin coins in both collective and individual finds (the coins are currently also quite rare on the collectors' market) may suggest that such a withdrawal did take place. However, it was under the reign of Stephen Báthory (1575–1686), not Sigismund Augustus. The latter died a little over three months after the document, in which he ordered the acceptance of the Tykocin groschen minted “in the style of the Polish groschen”, had been issued. It cannot be ruled out that the initial plan was simply not fully implemented.

CONCLUSION AND PERSPECTIVES

At present, it seems that the view of the distinguished regional scholar Zygmunt Gloger, who claimed that “Sigismund Augustus minted his exquisite coins (...) in (...) Tykocin”,⁸⁹ is more of a legend or a folk tale than the historical truth. At the same time, the activities of the Tykocin mint have not been fully explained. There are still a number of gaps in the story and the facts are often connected by way of speculation. It will be difficult to complete this story without new written or archaeological sources. Some answers could be provided by excavations at the site where the house acquired for the mint from Florian Łobeski was located. That was advocated for by J. Maroszek years ago⁹⁰ – unfortunately, without success. For the last century and a half, the most frequently used sources for the history of the Tykocin mint have been the coins themselves, or rather the images and inscriptions put on them. Yet, the potential offered by a careful comparative analysis of the dies should not be underestimated. It would be also worthwhile to conduct compositional studies of a larger number of coins from that period, in order to obtain statistically reliable data.

⁸⁹ Gloger 1896, p. 295.

⁹⁰ Maroszek 1991, p. 41.

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

- Acceptio summae 30000 tallerorum argenteorum a Bernardo Soderino et sociis Cracoviensibus, pro qua summa Paulus Stempowski agens regius Neapoli ipsis Soderinis 30000 ducatorum Neapolitanorum de Carlinis communiter currentium persolvere debet*, Metryka Koronna, Archiwum Główne Akt Dawnych, unit 96, fols 279–279v.
- Aestimatio ducatorum Neapolitanorum I sexagenam gr. Pol. pro singulis nummis Neapolitanis computando*, Metryka Koronna, Archiwum Główne Akt Dawnych, unit 96, fols 375–376.
- Diariusz Sejmu Lubelskiego 1566 roku*, I. Kaniewska (ed.), Warszawa–Kraków 1980.
- Dyaryusz Sejmu Piotrkowskiego, R. P. 1565 poprzedzony Kroniką 1559–1562*, W. Chomętowski (ed.), Warszawa 1868.
- Górnicki Ł. 2003. *Dzieje w Koronie Polskiej*, H. Barycz (ed.), Wrocław.
- Inwentarz starostwa tykocińskiego z 1571 roku*, M. Sierba (ed.), Białystok 2024.
- Konstytucje Seymu Piotrkowskiego, 1565*, [in:] J. Ohryzko (ed.), *Volumina Legum.*, t. 2, Petersburg 1859, pp. 44–57.
- Litovskaia Metrika. Otdiely pervyi-vtoroi*, part 3, *Knigi Publichnykh "Diel"*, vol. 1, Iur'ev" 1914.
- Mandatum universale de moneta Lithuanica idiomate Polonico scriptum*, Metryka Koronna, Archiwum Główne Akt Dawnych, unit 110, fols 364–365.
- Mandatum universale de moneta Lituanica, 27. Marca 1572*, [in:] I. Zagórski, *Monety dawnej Polski*, Warszawa 1845, p. 124.
- Pensio annua 300 ducatorum monetae Regni Neapolitani Francisco Nascimbenio, artium ac medicinae doctori et phisico regio, in reditu Adohanae Fogiae assignatur*, Metryka Koronna, Archiwum Główne Akt Dawnych, unit 96, fols 288v–289.
- Uchański do Hozyusza, Łowicz 16 grudnia 1566*, [in:] *Uchańsciana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakóba Uchańskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, legata urodzonego, Królestwa Polskiego Prymasa i Pierwszego Księcia, †1581*, vol. 3, T. Wierzbowski (ed.), Warszawa 1890, pp. 160–163.
- Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego*, signature 10, pp. 212–214, Archiwum Główne Akt Dawnych.
- Zygmunt August odkłada termin wypłaty żołdu żołnierzom, którzy służyli na Litwie przeciw Moskwie, Lublin 25 V 1566 r.*, [in:] *Diariusz Sejmu Lubelskiego 1566*, I. Kaniewska (ed.), Warszawa–Kraków 1980, pp. 66–67.
- [Zygmunt August wypłaca połowę żołdu wojskom, które służyły na Litwie, drugą zaś połowę odracza do 25 VII 1567 r.], [Lublin 7 IX 1566 r.]*, [in:] *Diariusz Sejmu Lubelskiego 1566*, I. Kaniewska (ed.), Warszawa–Kraków 1980, pp. 73–75.
- Źródłopisma do dziejów unii Korony Polskiej i W. Księstwa Litewskiego*, published by A.T. Działyński, part 2, Poznań 1861.

SECONDARY STUDIES

- Aleksiejunas V. 2000. *Hiszpańsko-neapolitańskie monety z kontrasygnaturą Zygmunta Augusta*, [in:] K. Filipow (ed.), *Pieniądz pamiątkowy i okolicznościowy – wspólnota dziejów. Białoruś–Litwa–Łotwa–Polska–Ukraina. Supraśl 7–9 IX 2000. Materiały z IV Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa, pp. 61–63.
- Białkowski A., Szweycer T. 1975. *Monety ostatnich Jagiellonów*, Warszawa.
- Bis W. 2015. *Monety*, [in:] M. Bis, W. Bis (eds), *Tykocin. Zamek nad Narwią (XV–XVIII w.). Badania archeologiczne w latach 1961–1963 i 1999–2007*, Warszawa, pp. 313–320.
- Bonczkowska Ż. 2011. *Mennica toruńska od drugiej połowy XIV wieku do 1454 roku. Lokalizacja – Personel – Funkcjonowanie*, Toruń.
- Cook B. et al. (eds). 2020. B. Cook, S. Locatelli, G. Sarcinelli, L. Travaini (eds), *the Italian Coins in the British Museum*, vol. 1, *South Italy, Sicily, Sardinia*, no place of issue.
- Filipow K. 1982. *Mennica w Tykocinie w 1566 r.*, Biuletyn Numizmatyczny 10, pp. 181–185.
- Filipow K. 1983. *Lokalizacja mennicy w Tykocinie*, Białostocki Numizmatyk, pp. 9–11.
- Filipow K. 1987. *Mennictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego (XV–XVIII w.)*, [in:] K. Filipow (ed.), *Pieniądz i mennictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Białystok, pp. 7–21.
- Filipow K. 1991. *Mennica tykocińska – problem lokalizacji, dzierżawy i produkcji menniczej*, Białostocczyzna 22/2, pp. 1–4.
- Filipow K. 1993. *Mennica tykocińska – problem lokalizacji, dzierżawy i produkcji menniczej*, [in:] *VIII i IX Sesja Numizmatyczna. Nowa Sól – Muzeum Miejskie. Mennice, Mincerze, techniki Mennicze. Mennictwo miejskie w Polsce*, Nowa Sól, pp. 23–32.
- Filipow K. 1998. *Mennica tykocińska*, [in:] K. Filipow (ed.), *Mennice między Bałtykiem a Morzem Czarnym – wspólnota dziejów. Supraśl 10–12 IX 1998. Materiały z III Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa, pp. 119–120.
- Gloger Z. 1896. *Księga rzeczy polskich*, Lwów.
- Grażyński M. 1912. *Mennica wileńska w latach 1545–1555 w świetle rachunków menniczych*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne IV/5, pp. 65–68; IV/6, pp. 81–83; IV/7, pp. 103–105; IV/8, pp. 119–122; IV/9, pp. 135–136; IV/10, pp. 150–153; IV/11, pp. 163–167; IV/12, pp. 183–186.
- Grażyński M. 1913. *Czy istniała mennica tykocińska w latach 1545–1548? (Rewizja dotychczasowego poglądu)*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne V/1, pp. 7–9; V/2, pp. 22–24; V/3, pp. 36–37; V/4, pp. 56–58; V/5, pp. 69–71.
- Gumowski M. 1921. *Mennica wileńska w XVI i XVII wieku*, Warszawa.
- Gumowski M. 1955. *Mennica bydgoska*, Toruń.
- Gumowski M. 1961. *Mennica toruńska*, Toruń.
- Gumowski M. 1990. *Mennica gdańska*, A. Domaradzki (ed.), prepared for printing by M. Męclewska, J. Dutkowski, Gdańsk.
- Guzowski P., Łopatecki K., Poniat R. 2022. *Rewolucja militarna jako czynnik modernizacyjny skarbowości w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim – przykład wojny inflanckiej (1557–1570)*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych LXXXIII, pp. 99–149.
- Ivanauskas E. 1997. *Produce of Tykocin Mint*, Notae Numisaticae/Zapiski Numizmatyczne II, pp. 102–107.

- Ivanauskas E. 2000. *Złoty na polsku stopu – pierwszy litowski talerz*, [in:] K. Filipow (ed.), *Pieniądz pamiątkowy i okolicznościowy – wspólnota dziejów. Białoruś–Litwa–Łotwa–Polska–Ukraina. Supraśl 7–9 IX 2000. Materiały z IV Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa, pp. 59–60.
- Ivanauskas E. 2004. *Monety Sigizmunda Augusta i Stefana Batoriá w czasie litowskiej wojny z Moskwą*, [in:] K. Filipow (ed.), *Pieniądz i wojna. Białoruś–Litwa–Łotwa–Polska–Słowacja–Ukraina. Supraśl 9–11 IX 2004. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa, pp. 111–112.
- Ivanauskas E. 2009. *Coins of Lithuania 1386–2009*, Vilnius.
- Ivanauskas E., Česnulis E. 2016. *Lithuanian Coins of Sigismund August 1545–1571*, Kaunas.
- Jabłonowski A. 1909. *Źródła dziejowe*, vol. 17, part 2, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, vol. 6, part 2, *Podlasie (Województwo)*, Warszawa.
- Januszek-Sieradzka A. 2012. „Potrzeba moskiewska” na sejmach koronnych w latach 60. XVI stulecia, *Teka Komisji Historycznej IX*, pp. 7–31.
- Jasnowski J. 1939. *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565), kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, Warszawa.
- Kakareko W. 2006. *O psuciu monety litewskiej w roku 1566*, [in:] K. Filipow (ed.), *Psucie pieniądza w Europie Środkowo-Wschodniej od antyku po czasy współczesne. Białoruś–Litwa–Łotwa–Polska–Słowacja–Ukraina. Białystok–Augustów, 7–10 września 2006. Materiały z VII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa, pp. 120–124.
- Kiersnowski R. 1964. *Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich*, Warszawa.
- Kirmis M. 1892. *Handbuch der polnischen Münzkunde*, Posen.
- Kolankowski L. 1936. *Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne*, Warszawa.
- Kopicki E. 1995. *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych. Teksty. Część I /poz. 1–7058/*, Warszawa.
- Kurpiewski J. 1994. *Katalog monet polskich 1506–1573 (Zygmunt I Stary – Zygmunt II August – bezkrólowie 1573)*, Warszawa.
- Lengnich G. 1723. *Geschichte Der Preussischen Lande, Königlich-Polnischen Antheils Unter Der Regierung Sigismundi Augusti*, Dantzig.
- Maroszek J. 1991. *W sprawie lokalizacji mennicy tykocińskiej*, *Białostocczyzna* 24/4, pp. 40–41.
- Maroszek J. 2000. *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok.
- Merczyng H. 1904. *Zbory i senatorowie protestanccy w dawnej Polsce*, Warszawa.
- Mrowiński E. 1986. *Monety Rygi*, Warszawa.
- Nagielski M. 2013. *Rywalizacja Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim o dominację w Europie Środkowo-Wschodniej w XVI–XVII w.*, *Sensus Historiae* XI/2, pp. 87–115.
- Opozda T. 1975. *Mennica łobżenicka*, Wrocław.
- Paszkiewicz B. 2002. *Skarb Królowej Bony*, *Wiadomości Numizmatyczne* XLVI/2, pp. 143–176.
- Pułaski K. 1906. *Sprawa o zapłatę zaległego żołdu rotom zaciężnym za Zygmunta Augusta*, [in:] K. Pułaski (ed.), *Szkice i poszukiwania historyczne*, series 3, Kraków, pp. 197–228.
- Reyman J. 1975. *Mennica olkuska 1579–1601*, Wrocław.

- Sajauskas S., Kaubrys D. 1993. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Numizmatika. Katalogas*, Vilnius.
- Sajauskas S., Kaubrys D. 2006. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Numizmatika. Katalogas. II dalis*, Kaunas.
- Skowron R. 2022. *Księstwo Bari i sumy neapolitańskie. Polsko-hiszpański spór o spadek po królowej Bonie*, Rocznik Filozoficzny Ignatianum 28/2, pp. 171–213.
- Schwinkowski W. 1909. *Das Geldwesen in Preussen unter Herzog Albrecht (1525–69)*, Berlin.
- Stronczyński K. 1885. *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*, part 3, *Monety XIV, XV i XVI wieku uporządkowane i objaśnione*, Piotrków.
- Szwagrzyk J.A. 1990. *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.*, Wrocław.
- Taranta I. 2014. *Tykocin – urbanistyczny palimpsest*, Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego 20, pp. 119–150.
- Terlecki W. 1970. *Mennica warszawska*, Wrocław.
- Tyszkiewicz J. 1875. *Skorowidz monet litewskich*, Warszawa.
- Waga A. 1850. *Nazwiska monet u różnych narodów i w różnych wiekach używane, abecedłowo spisane i objaśnione przybliżonem porównaniem z dzisiejszymi pieniędzmi polskimi*, Warszawa.
- Vossberg F.A. 1852. *Münzgeschichte der Stadt Danzig*, Berlin.
- Zagórski I. 1845. *Monety dawnej Polski*, Warszawa.
- Zabiński Z. 1981. *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław.

UWAGI DO DZIEJÓW MENNICY TYKOCIŃSKIEJ

(Streszczenie)

Artykuł składa się z czterech części. Pierwsza zawiera przegląd stanu badań nad dziejami mennicy tykocińskiej, poczynając od pierwszej publikowanej wzmianki (Zagórski 1845). Ukazuje ewolucję poglądów i problemy wynikające z nadinterpretacji źródeł numizmatycznych przy równoczesnym ignorowaniu źródeł archiwalnych. Jest ona punktem wyjścia do rozważań prowadzonych w dalszej części tekstu.

Część druga orbituje wokół znaleziska pataki neapolitańskiej Filipa II bez kontrasygnatury Zygmunta Augusta i jej znaczenia dla badań nad mennictwem tego okresu. Postawiono w niej tezę, że akcja kontrasygnowania monet włoskich przeprowadzona została właśnie w Tykocinie, co rozwiewa wątpliwości względem zupełnie dotychczas nierozpoznanych początków mennicy tykocińskiej, tj. jej działalności w latach 1564–1565. Zaprezentowano również szerszy kontekst obiegu tej monety kredytowej wskazując, że została wycofana w związku z protestami szlachty litewskiej, prawdopodobnie na początku 1565 r.

Trzecia część artykułu poświęcona jest drugiemu etapowi działalności mennicy tykocińskiej, którego początek datuje się na 1566 r. Została ona ukazana na szerszym tle zapaści finansowej

monarchii polsko-litewskiej doby wojny o Inflanty, a szczególnie problemu wypłaty żołdu rotom zaciężnym. Postawiono w niej tezę, że emisja monet znakowanych herbem Jastrzębiec miała posłużyć do uregulowania połowy zadłużenia względem wojska, co stało się w listopadzie 1566 r. Przeprowadzono również krytykę popularnych w ostatnich latach tendencji poszerzania asortymentu monet przypisywanych warsztatowi tykocińskiemu.

Kończącą część tekstu stanowi krótki szkic perspektyw badawczych, wskazujący na dalsze poszukiwania archiwalne, analizy fizykochemiczne numizmatów i prace archeologiczne na terenie Tykocina, jako podstawowe kierunki mogące rozjaśnić wciąż tajemniczą działalność mennicy w Tykocinie.

Adres autora/The author's address:

Piotr Niziołek

Historical Museum, branch of the Podlaskie Museum in Białystok

ul. Warszawska 37, 15-062 Białystok, Poland

niziolek.piotr@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4036-635X>

Z N A L E Z I S K A

RYCZYWÓŁ, GM. KOZIENICE, POW. KOZIENICKI

M.: Ryczywół, stanowisko 7 (AZP 68–70/16). **D.:** sierpień 2020 r.; wrzesień 2023 r.
Ok.: badania powierzchniowe prowadzone przez Grzegorz Kusia z ramienia Fundacji Badań Interdyscyplinarnych im. Godfryda Ossowskiego. **L.:** 2 monety.
Zb.: Muzeum Regionalne w Kozienicach im. Profesora Tomasza Mikockiego.

0 2 cm

1. *Rzym*, Marek Aureliusz (161–180), denar, 176–177, men. *Rzym*.

Av.: [M A]NTONINVS AVG [GE]RM SARM, popiersie cesarza w wieńcu w prawo.

Rv.: [TR P] XXXI IMP VIII COS III [P P], Wiktoria krocząca w lewo, trzymająca wieniec w prawej ręce i liść palmy w lewej.

Srebro; 18 mm; 2,91 g; RIC III 378; fot. Grzegorz Kuś.

2. *Rzym*, Antoninus Pius (138–161) dla Faustyny, denar, ok. 146–161, men. *Rzym*.

Av.: DIVA FAVSTINA, popiersie cesarzowej w prawo.

Rv.: AETERNITAS, Aeternitas stojąca z głową w lewo, trzymająca feniksa w prawej ręce, lewą ręką unoszącą rąbek sukni.

Srebro; 17,5 mm; 2,54 g; RIC III 347, BMC 354; fot. Marcin Rudnicki.

Kom.: Monety znalezione na osadzie kultury przeworskiej w warstwie humusu, podczas badań powierzchniowych z zastosowaniem wykrywaczy metali.

Mateusz Bogucki, Grzegorz Kuś

SIERAKÓW, GMINA *LOCO*, POW. MIĘDZYCHODZKI

M.: Sieraków (okolica). **Ok.:** znalezisko przypadkowe. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** prywatne.

Rzym, Marek Aureliusz (161–180), denar, 167 r., men. *Rzym*.

Av.: M. ANTONINVS AVG ARM PARTH MAX, popiersie cesarza w wieńcu laurowym w prawo.

Rv.: TRP XXI IMP IIII COS III., Aequitas z rogiem obfitości i wagą.

Srebro; wymiary nieznane; RIC III 171, fot. ZBB.

Kom.: liczne pęknięcia na powierzchni monety, widoczne szczególnie wyraźnie przy portrecie, wskazują, że jest to suberatus.

Zbigniew Bartkowiak

SANTOK, GM. *LOCO*, POW. GORZOWSKI

M.: grodzisko Santok, stanowisko nr 14.

D.: 1961 r. **Ok.:** badania wykopaliskowe prowadzone przez IHKM PAN w Poznaniu w latach 1958–1964. **L.:** 2 fragmenty monet. **Zb.:** Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu.

1. *Czechy*, Bolesław II Pobożny (972–999), men. Praga.

Av.: widoczne fragmenty dwóch obwódek perełkowych i litera B pomiędzy nimi.

Rv.: nieczytelny.

Srebro; 0,07 g; Šmerda 1-51; fot. P. Kaźmierczak.

2. Nieokreślony fragment denara, men. nieznana.

Av.: widoczny tylko fragment obwódki perełkowej.

Rv.: nieczytelny.

Srebro; 0,02 g; fot. P. Kaźmierczak.

D.: 6 sierpnia 2009 r. **Ok.:** badania wykopaliskowe prowadzone przez IAIe PAN w Poznaniu, ar 317, wykop VI, w-wa XII/4, spąg warstwy. **L.:** 1 fragment ok. 1/10 monety. **Zb.:** IAIe PAN w Poznaniu, CL 18843, 65/09.

3. ‘Abbāsydzi? Sāmānidzi?, władca?, data: AH 3xx (X w.) men. nieznana.
Av.: leg. 1: ال... / ... / ...; leg. 2: رض لال م س ب... رة ام; leg. 3: لال ... نم رم ال لال
 obwódka 1: liniowa pojedyncza.
Rv.: leg. 1: całkowicie nieczytelna, ślady liter; leg. 2: ... يدمل اب دل سرا ...
 obwódka 1: liniowa podwójna.
 Srebro; 0,25 g; inskrypcje bardzo słabo czytelne; brzeg obcięty wraz z częścią legend okrężnych awersu i rewersu. fot. P. Kaźmierczak.

D.: 6 października 2018 r. **Ok.:** badania wykopaliskowe prowadzone przez IAIe PAN w Poznaniu, wykop X. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** IAIe PAN w Poznaniu, nr inw. IZW 86/18.

4. *Polska*, Władysław Herman (1079–1102), denar krzyżowy, men. Gniezno?, 1070–1100 r.
Av.: pastorał zwrócony w lewo, po bokach w połowie pastorału dwa kliny, dookoła widocznych siedem kulek, nieczytelna legenda otokowa.
Rv.: krzyż kawalerski, pomiędzy ramionami krzyża naprzemiennie dwie kulki i dwa znaki v z kropką wewnątrz, bardzo słabo czytelna legenda otokowa.
 Srebro; 14,1 mm; 0,76 g; CNP VII 967; Kilger Sal E 3:1; fot. P. Kaźmierczak

D.: 23 marca 2020 r. **Ok.:** nadzór archeologiczny przy wytyczaniu ścieżek edukacyjnych prowadzony przez Muzeum, znalezione wykrywaczem na głębokości do 0,3 m. **L.:** 5 monet. **Zb.:** Muzeum Lubuskie im. J. Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim.

5. *Sāmānīd*zi, Aḥmad ibn Ismāʿīl (295–301 AH = 907–914 AD), panowanie kalifa al-Muqtadira billāh i emira Aḥmada ibn Ismāʿīla: [295–301 AH / 908–914 AD]; men. nieznana.

Av.: całkowicie nieczytelny, ślady legend otokowych, powierzchnia zniszczona.

Rv.: leg. 1: ل ل ل / د م ح م / ل ل ل ا ل و س ر / ل ل ل ا ب ر د ت ق م ا / ل ل ل ا ب ر د ت ق م ا; leg. 2: ... دم ... نو ك ... ل س ر ا م

obwódka 1: liniowa pojedyncza.

Srebro; 28,8 mm, 1,91 g, Rispling 2005, nr 1444; MOG/VI/9644; fot. Piotr Seweryński.

Kom.: moneta w trzech fragmentach. Stan zachowania nie pozwala na dokładną jej identyfikację. Według prawdopodobnie błędnego zapisu imienia kalifa na rewersie, może to być naśladownictwo dirhama, dla którego prototypem była moneta emira sāmānīdzkiego Aḥmada ibn Ismāʿīla. Monety takie zaliczane są do grupy naśladownictw ImC2 i datowane są na lata 295–332 AH.

6. *Niemcy*, wschodnie Niderlandy, Konrad II (1027–1039), men. Tiel lub Nijmegen.

Av.: słabo widoczny zarys głowy cesarza odwróconej w prawo, w legendzie otokowej widoczna tylko pojedyncza litera O, fragment zewnętrznej obwódki perełkowej.

Rv.: czytelne fragmenty trzystrefowego napisu S/OIOIII/A, po bokach litery A podzielony napis z czytelnymi literami NO i O.

Srebro; 18,8 mm; 0,79 g; Dbg 742; MOG/VI/9646; fot. P. Kaźmierczak

Kom.: duże niedobicie, czytelne pęknięcia, dwie peksy na awersie.

7. *Niemcy* (wschodnia Saksonia) lub *Polska*; denar krzyżowy, XI w., men. nieznana.
Av.: duża litera S z małym kółkiem i V po bokach, legenda otokowa nieczytelna.
Rv.: krzyż kawalerski, pomiędzy zachowanymi ramionami naprzemiennie dwa v z kropką i dwa krzyżyki, legenda otokowa nieczytelna.
 Srebro; 14,1 mm; 0,78 g; CNP IV Av.: 519 (odm.), Rv.: 526; MOG/VI/9647;
 fot. P. Kaźmierczak.

8. *Polska*, Władysław Herman, (1079–1102), palatyn Sieciech, denar krzyżowy, ok. 1095 r., men. Kalisz.
Av.: krzyż prosty z czterema kulkami pomiędzy ramionami krzyża, słabo czytelna legenda otokowa, widocznych kilka klinów.
Rv.: krzyż kawalerski z kulką w środku, między ramionami szeroki łuk, słabo czytelna legenda otokowa, widocznych kilka klinów.
 Srebro; 12,6 mm; 0,50 g; CNP VI 858; Kilger Sal D 4:1/2; MOG/VI/9649;
 fot. P. Kaźmierczak.

9. *Polska*, denar krzyżowy, XI/XII w., men. Gniezno.
Av.: mało czytelny pastorał zwrócony w lewo, po bokach w połowie pastorału dwa kliny, dookoła czytelne dwie kulki, legenda otokowa nieczytelna.
Rv.: krzyż kawalerski, pomiędzy zachowanymi ramionami czytelne tylko v z kropką, legenda otokowa nieczytelna.

Srebro; 12,0 mm; 0,68 g; CNP VII Av.: 987, Rv.: 986; Kilger Sal E 3:1; MOG/VI/9650; fot. P. Kaźmierczak.

D.: 21 kwietnia 2020 r. **Ok.:** nadzór archeologiczny przy wytyczaniu ścieżek edukacyjnych prowadzony przez Muzeum, znaleziony wykrywaczem na głębokości do 0,3 m. **L.:** 1 moneta.

Zb.: Muzeum Lubuskie im. J. Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim.

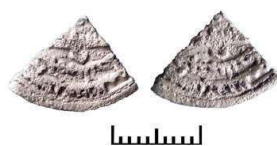
10. *Pomorze Zachodnie?*, naśladownictwo denarów krzyżowych i denarów Ottona i Adelajdy, XI w., men. Kołobrzeg?

Av.: krzyż prosty, w ramionach krzyża litery O i D, obwódka liniowa, czytelny fragment legendy otokowej [...]IIII[...].

Rv.: krzyż prosty, w ramionach krzyża kółka z kropkami w środku, słabo czytelne pozostałości obwódki, fragment legendy otokowej [...] IVoX [...].

Srebro; 18,5 mm; 15,6 g; nr inw. MOG/VI/9651; fot. P. Kaźmierczak.

D.: 24 maja 2020 r. **Ok.:** nadzór archeologiczny przy wytyczaniu ścieżek edukacyjnych prowadzony przez Muzeum, znalezione wykrywaczem na głębokości do 0,3 m. **L.:** 2 fragmenty monet. **Zb.:** Muzeum Lubuskie im. J. Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim.

11. *Sāmānīdī*, władca: Naṣr ibn Aḥmad (301–331 AH = 914–942/3 AD), panowanie emira Naṣr ibn Aḥmada [301–331 AH = 914–942/3 AD]; men. Anda[rāba].

Av.: leg. 1: ... / ... / ...-ي...; leg. 2: ... دن اب م هر د-...; leg. 3: ... ذئ موي و د ع-...

obwódka 3: liniowa pojedyncza z ornamentem

Rv.: leg. 1: ... / ... / ... / ... / ...-ص ر د م ح ا ن ب ر ص-; leg. 2: ... م ر ك و ل و م ل ك ...

obwódka 1: liniowa podwójna, obwódka 2: liniowa pojedyncza.

Srebro; 0,41 g; MOG/VI/9645; fot. P. Kaźmierczak.

Kom.: fragment ok. 1/4 monety, słabo czytelny, rekonstrukcja nazwy mennicy, datowanie imieniem emira.

12. *Niemcy* (wschodnia Saksonia) lub *Polska*; denar krzyżowy koniec XI w., men. nieznana.

Av.: krzyż perełkowy, po trzy kulki przy każdym z ramion krzyża, legenda otokowa nieczytelna.

Rv.: krzyż kawalerski, pomiędzy zachowanymi ramionami naprzemiennie dwa v z kropką i jeden mały krzyżyk, legenda otokowa nieczytelna.

Srebro; 12,2 mm; 0,34 g; CNP V 655, Kilger Mol A 5:1/1; MOG/VI/9648; fot. P. Kaźmierczak.

D.: 2021 r. **Ok.:** nadzór archeologiczny przy naprawie ogrodzenia prowadzony przez Muzeum, znaleziona wykrywaczem na głębokości do 0,3 m. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** Muzeum Lubuskie im. J. Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim.

13. *Pomorze Zachodnie?*, zachodniosłowiańskie naśladownictwo denarów krzyżowych i denarów angielskich lub duńskich, men. nieznana.

Av.: dwunitkowy krzyż w obwódce liniowej, pomiędzy ramionami krzyża zachowane trzy kółka z kropkami w środku, pojedyncze i słabo widoczne pozostałości legendy otokowej.

Rv.: krzyż maltański w obwódce liniowej, pojedyncze i słabo widoczne pozostałości legendy otokowej.

Miedź; srebro; 19,5 mm; 0,78 g; MOG/VI/9643; fot. P. Seweryński.

Zły stan zachowania, moneta zniszczona i słabo czytelna, kilka wżerów pokorozyjnych, badania metaloznawcze: srebro 11,99%, miedź 50,74%, krzem 9,52%, cynk 7,60%, ołów 6,88%, cyna 3,16%, żelazo 1,12%.

Kom.: w trakcie licznych badań archeologicznych prowadzonych na grodzisku w Santoku pozyskano łącznie 17 monet wczesnośredniowiecznych. Cztery z nich

są znane z opisów prof. S. Suchodolskiego¹ (trzy denary krzyżowe) i dr. T. Szczurka² (denar naśladowczy). Kolejnych 13, opisanych w tym miejscu, znaleziono w większości przypadków w ostatnich latach, bądź nierozpoznane zalegały w magazynach IAI PAN w Poznaniu. Wśród tych 13 monet wystąpiły trzy monety islamskie, trzy denary zachodnioeuropejskie, pięć denarów krzyżowych oraz dwa naśladownictwa zachodniosłowiańskie. Konserwację większości znalezisk oraz badania metaloznawcze dla pojedynczych monet wykonała Arletta Piasecka z UMK.

Dorota Malarczyk, Paweł Kaźmierczak, Adam Kędzierski

GORZÓW WIELKOPOLSKI, M. POW.

M.: cmentarzysko przykościelne przy obecnej katedrze. **D.:** 11 czerwca 2019 r.
Ok.: ratownicze badania wykopaliskowe. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** Muzeum Lubuskie im. J. Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim.

1. *Pomorze Zachodnie*, brakteat, 1250–1325 r., men. Stargard.

Av.: sześcioramienna gwiazda.

Srebro; 14,2 mm; 0,28 g; DbgP 129; fot. P. Kaźmierczak.

Kom.: badania prowadzono na cmentarzysku przy średniowiecznym kościele farnym. Moneta została znaleziona pod środkową częścią kręgosłupa w grobie numer 45, w najniższej zalegającym poziomie pochówków.

Paweł Kaźmierczak

¹ Suchodolski 1965, s. 231–232.

² Szczurek 1984, s. 200–215.

KAMIEŃ POMORSKI, GM. *LOCO*, POW. KAMIEŃSKI

M.: okolica drogi nr 107 w kierunku Szczecina. **D.:** 14 października 2024. **Ok.:** legalne poszukiwania. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie z dnia 19 listopada 2024 r. (decyzja nr 1798/2024, znak: AArch.5171.18.2024.PK) moneta została przekazana w depozyt do Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej.

Arcybiskupstwo Trieru, Otton von Ziegenhein (1418–1430), gulden, 1429–1430 r., men. Offenbach am Main.

Av.: OTTONIS * ARCPI * TR', postać arcybiskupa Trewiru w stroju liturgicznym, z pastorałem w jednej ręce i gestem błogosławieństwa.

Rv.: +MONETA * NOVA * AVREA * OVEN, tarcza herbowa arcybiskupstwa.

Złoto; 23 mm; 2 g; Noss Tr. nr 450, fot. Grzegorz Kurka.

Kom.: odkrycia dokonał pan Daniel Kwaśniak vel Kwaśniewski, członek Stowarzyszenia im. Św. Korduli, w trakcie legalnych poszukiwań prowadzonych za pomocą wykrywacza metali.

M.: okolica drogi 107 w kierunku Szczecina. **D.:** ostatni kwartał 2023 r. **Ok.:** legalne poszukiwania z wykrywaczem metali. Pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie nr 1347/2019 z dnia 19 lipca 2019 r. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie z dnia 5 lutego 2024 r. (decyzja nr 124/2024, znak: ZArch.5171.1.2024.PK) moneta została przekazana w depozyt do Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej.

Księstwo Szczecińskie, Bogusław XIV (1620–1637), podwójny szeląg, 1628, men. Szczecin.

Av.: ★BVGSLAVS.D.G.DVX.S.P, wizerunek Gryfa skierowanego w lewo, z mieczem w szponach.

Rv.: skrzyżowane dwa haki, DEVS.ADIVTOR.MEVS, w środku monogram DS, po jego bokach data 2—8.

Srebro; 21 mm; 1,5 g; Gib-Wit BGXIV.ps.28.2.b; fot. G. Kurka.

Kom.: odkrycia dokonał pan Jacek Ukowski, członek Stowarzyszenia im. Św. Korduli. Legenda awersu: BVGSLAVS D[ei] G[tetinensis] P[ratia] DVX S[omera-niae] czyli: „Bogusław z Bożej Łaski Książę Szczecińsko-Pomorski”. W legendzie rewersu skrzyżowane haki i dewiza książęca „DEVS ADIVTOR MEVS”, czyli „Bóg Moim Wspomożycielem”.

M.: przy ul. Okrzei. **D.:** 5 lutego 2024 r. **Ok.:** legalne poszukiwania z wykrywaczem metali. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie z dnia 26 lutego 2024 r. (decyzja nr 246/2024, znak: AArch.5171.3.2024.PK) moneta została przekazana w depozyt do Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej

Republika Zjednoczonych Prowincji, Holandia, dukat, 1777, men. Dordrecht.

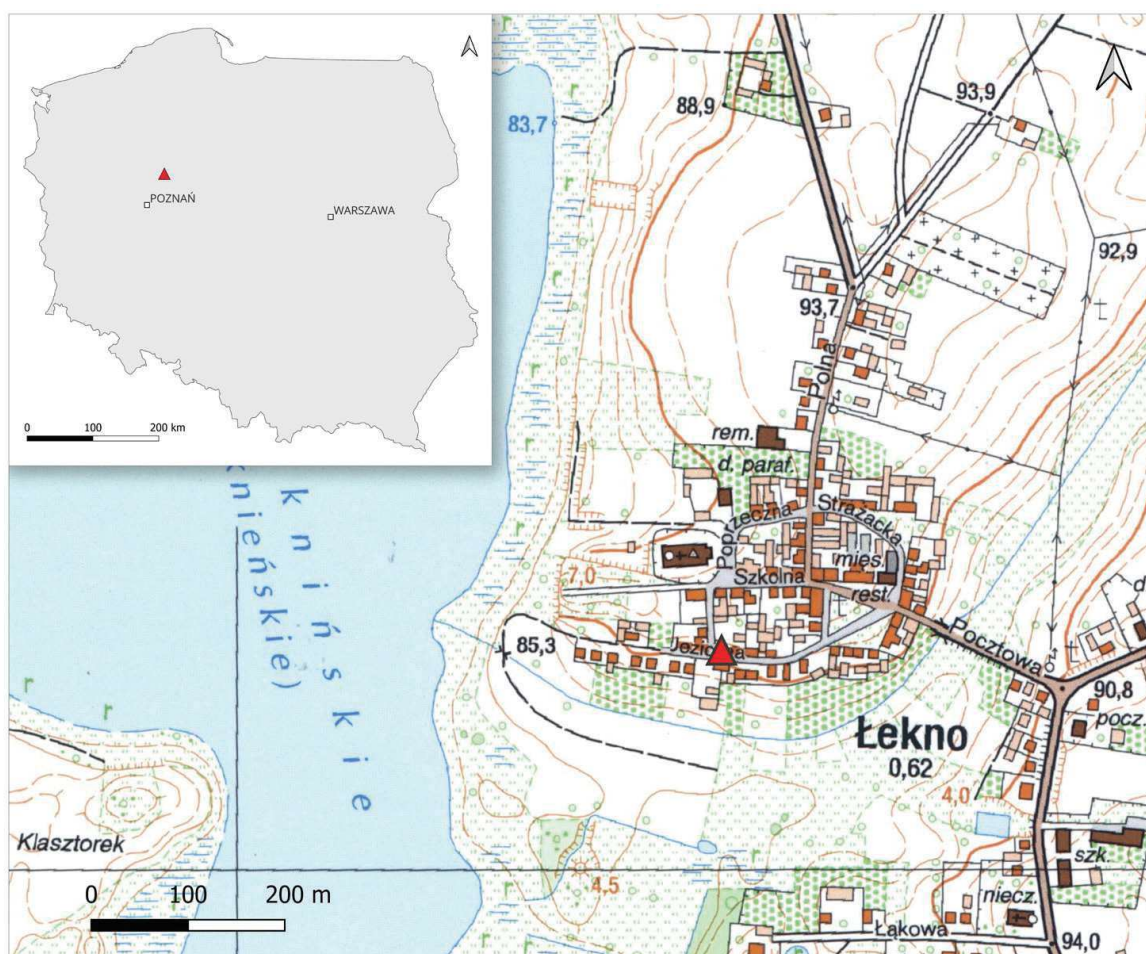
Av.: CONCORDIA•RES•PAR•CRES•HOL•, stojący rycerz z mieczem i pękiem strzał w rękach, po bokach data 17—77.

Rv.: MO:ORD:/PROVIN:/FOEDER:/BELG: legenda w czworoboku zdobionym motywem floralnym.

Złoto; 22 mm; 3 g; Delmonte 775; fot. G. Kurka.

Grzegorz Kurka

M.: Łekno, ul. Jeziorna 6. **D.:** luty 2023 r. **Ok.:** znalezisko przypadkowe. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** depozyt w Muzeum Regionalnym w Wagrowcu.

186

Ryc. 2. Fotografia lotnicza Łekna z lokalizacją miejsca odkrycia dukata austriackiego Ferdynanda I. Fot. i oprac. M. Krzepkowski

Ryc. 3. Dukat Ferdynanda I z Łekna. U góry stan zachowania w chwili odkrycia (zwinięta w rulon), na dole stan po rozprostowaniu. Fot. M. Krzepkowski

Austria, Ferdynand I (1526–1564), dukat, 1552, men. Wiedeń.

Av.: ★FERDINAND•D•G•ROM•VNG•BO•REX, czteropolowa tarcza herbowa Cesarstwa Austrii (Rzeki starowęgierskie, Lew czeski, Belka austriacka i Zamek kastylijski), nad którą data 155Z.

Rv.: SANCTVS•LAD-IS•LAVS•REX, ukoronowana postać św. Władysława w zbroi, z jabłkiem panowania w lewej ręce i halabardą w prawej.

Złoto; 21 mm; 3,531 g; Saurma 656 (265); Friedberg 36.

Kom.: w lutym 2023 r. pani Maria Zielińska dokonała odkrycia złotej monety na posesji zlokalizowanej przy ulicy Jeziornej 6 w Łeknie, gm. Wągrowiec, pow. wągrowiecki (Ryc. 1). Miejsce to znajduje się w południowo-zachodniej części zabytkowego układu dawnego miasta lokowanego najprawdopodobniej przed 1370 r., ok. 100 m na zachód od rynku i ok. 80 m na południe od kościoła farnego pw. św. Piotra i Pawła. Zgodnie z relacją odkrywczyń, moneta zalegała w wierzchniej warstwie gleby i została zauważona podczas okopywania roślin ozdobnych. Okoliczności odkrycia nie pozwalają na określenie w jaki sposób moneta została wyłączona z obiegu (depozyt? zguba?). Zabytek przekazano do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu, a następnie, jako depozyt, do Muzeum Regionalnego w Wągrowcu. Moneta o średnicy 21 mm zwinięta była w rulon o średnicy 70×80 mm (Ryc. 2). Po konsultacjach z konserwatorem zabytków podjęto decyzję o rozprostowaniu monety.

Marcin Krzepkowski, Paweł Milejski

DUNIEWO, GM. ŚWIERZNO, POW. KAMIEŃSKI

M.: Duniewo (okolica) **D.:** 15 kwietnia 2024 r. **Ok.:** znalezisko przypadkowe. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie z dnia 15 kwietnia 2024 r. (decyzja nr 568/2024, znak: ZArch.5171.5.2024.PK) moneta została przekazana w depozyt do Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej.

Saksonia-Weimar-Eisenach, Fryderyk Wilhelm I (1573–1602) i Jan II (1573–1605), talar, 1596, men. Jena.

Av.: D:G. FRI WL.DVX SAX.TVE.ELEC ADMI:MO.I., półpostać księcia Fryderyka Wilhelma I, w otoku siedem tarcz herbowych pomiędzy inskrypcjami.

Rv.: D:G. IOAN DVX. SAX LANDG THV. E MARCH MIS, półpostać księcia Jana II, w otoku sześć tarcz herbowych pomiędzy inskrypcjami. Za plecami data 1596. Srebro; 40 mm; 28 g; Dav. GT 9777; fot. G. Kurka.

Kom.: odkrycia dokonał pan Jacek Ukowski, członek Stowarzyszenia im. Św. Korduli. Legenda awersu: D[ei]: G[ratia]. FRI[dericus] WI[lhelmus]. DVX SAX[oniae]. TV[ringiae] E[rfordiae]. ELEC[tor] ADMI[nistratorque]: MO[neta]. I[enae]. Czyli: „Z Bożej łaski Książę Saksonii, Turyngii i Erfurtu, Elektor i Administrator. Moneta wybita w Jenie”. Legenda rewersu: D[ei]: G[ratia]. IOAN[nes] DVX. SAX[oniae] LANDG[ravius] THV[ringiae]. E[t] MARCH[io] MIS[niae]. Czyli: „Z Bożej łaski Jan Książę Saksonii Landgraf Turyngii oraz Margrabia Miśni”.

Grzegorz Kurka

PROCHOWICE, GM. *LOCO*, POW. LEGNICKI

M.: pole orne i łąka. **D.:** 18–20 sierpnia 2022 r. **L.:** 19 monet i 1 żeton³. **Ok.:** w trakcie badań poszukiwawczych obozu polowego żołnierzy napoleońskich z 1813 r., organizowanych przez Stowarzyszenie „Floren Legnicki”. **Zb.:** Muzeum Miedzi w Legnicy.

³ Za pomoc i konsultacje serdecznie dziękuję Panu dr. Pawłowi Milejskiemu z Działu Numizmatów i Pamiątek Historycznych Muzeum Książąt Lubomirskich, oddziału Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Rzeczpospolita Obojga Narodów

1. *Królestwo Polskie*, Zygmunt III Waza (1587–1632), 1½ grosza koronnego (półtorak), 1624 r., men. Bydgoszcz, podskarbi wielki koronny Mikołaj Daniłowicz.

Av.: [SI]GIS3·D[.G (3) REX·P·M·D L]; ukoronowana pięciopolowa tarcza z herbami Korony Polskiej i Litwy (na przemian) oraz Snopkiem Wazów.

Rv.: [★]M[ONE★NO] (herb „Sas”) REG PO[LO★]; jabłko królewskie z liczbą 24, u góry, po bokach 2–4.

Srebro; 17,9 mm; 0,518 g; oś 12h; Kop. ZIII 381; moneta w złym stanie, posiada ubytki; lokalizacja 51.275921,16.359778 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/03/22/1; fot. Tomasz Stolarczyk.

Święte Cesarstwo Rzymskie

2. *Śląsk*, Ferdynand II (1617–1637), 1 greszel (3 fenigi), 1625 r., men. Żagań.

Av.: dwugłowy Orzeł Cesarski z habsburską, dwupolową tarczą herbową na piersi.

Rv.: w kwadracie jabłko panowania, w nim 1/3, po bokach 16–25, przy każdym boku kwadratu ozdobna woluta na zewnątrz.

Bilon; 15,1 mm; 0,367 g; oś 10h; F.u.S. 134, Hal 1135; moneta w złym stanie, w dużym stopniu wytarta i dość słabo czytelna, z ubytkami przy krawędzi; lokalizacja 51.280568,16.366917 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/17; fot. T. Stolarczyk.

3. *Księstwo bierutowskie (część księstwa oleśnickiego) pod panowaniem książąt wirtemberskich*, Krystian Ulryk I Wirtemberski (1669–1697), 1 greszel (3 halerze), 1680 r., men. Oleśnica.

Av.: herb księstwa oleśnicko-wirtemberskiego w okrągłej, pięciopolowej tarczy, zwieńczonej koroną książęcą, po bokach 16–80, z obu stron herb podpierają dwie uskrzydłone półpostacie kobiece z gołymi torsami, poniżej herbu gwiazdka.

Rv.: Orzeł Śląski, wokół obwódki ozdobne woluty, poniżej gwiazdka.

Bilon; 15 mm; 0,314 g; oś 12h; F.u.S. 2369; moneta w złym stanie, w dużym stopniu wytarta i dość słabo czytelna, z ubytkami przy krawędzi; lokalizacja 51.2805,16.36681 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/18; fot. T. Stolarczyk.

4. *Niemcy, Księstwo Wirtembergii*, Eberhard III (1633–1674), 1 krajcar, 1648 r., men. Stuttgart, mincmistrz Kaspar Zu Lahn, wardajn Gottfried Kuhorst.

Av.: EBERHARD·D·G·DVX·WIRTE;; dwupolowa tarcza z herbem rodowym książąt Wirtembergii oraz herbem hrabstwa Teck, nad tarczą 1648.

Rv.: ET·TEC·COM·MON·DOM·IN·HEI;; dwupolowa tarcza z herbem Chorągwi Bojowej Cesarstwa oraz herbem hrabstwa Mömpelgard, nad tarczą I.K.

Bilon; 16,6 mm; 0,702 g; oś 12h; Klein/Raff 600, Krause WC1 207 Württemberg; moneta w dostatecznym stanie zachowania, w średnim stopniu wytarta, lekko zagięta, z niewielkimi ubytkami przy krawędzi; lokalizacja 51.275271,16.356333 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/19; fot. T. Stolarczyk.

Królestwo Prus

5. *Śląsk*, Fryderyk II Wielki (1740–1786), 2 greszle (groszyki), 1779 r., men. Wrocław.
Av.: FRIDERIC.BORUSS:REX; głowa króla w wieńcu laurowym, w prawo.

Rv.: w trzech liniach ZWEY/GRÖSCHEL/1779, na dole ★B★.

Bilon; 16,5 mm; 1,0 g; oś 12h; Marienburg 4667, Neumann 522; moneta w złym stanie, w dość dużym stopniu wytarta, z niewielkimi ubytkami; lokalizacja 51.279417,16.367237 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/21; fot. T. Stolarczyk.

6. *Śląsk*, Fryderyk II Wielki (1740–1786), 3 krajcary, 1786 r., men. Wrocław.

Av.: FRID[ERICUS] BORUSSO[RUM R]EX; głowa króla w wieńcu laurowym, w prawo.

Rv.: [MONETA ARGENT·]; Orzeł Pruski zwrócony głową w lewo, w koronie zamkniętej i z insygniami władzy, na dole 3/17–B–83.

Bilon; 17,5 mm; 0,925 g; oś 12h; Marienburg 4691, Neumann 520; moneta w złym stanie, w znacznym stopniu wytarta i słabo czytelna, z niewielkimi ubytkami przy krawędzi; lokalizacja 51.279315,16.357882 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/25; fot. T. Stolarczyk.

7. *Śląsk*, Fryderyk Wilhelm II (1786–1797), 1 krajcar, 1797 r., men. Wrocław.

Av.: FRIED:WILH:KOEN:V:PREUS; popiersie króla w peruce i kirysie, w prawo.

Rv.: ukoronowana tarcza herbowa z królewskim Orłem Pruskim, po bokach 1–KR oraz 17–97, na dole •B•.

Bilon; 14,7 mm; 0,657 g.; oś 12h; Marienburg 4848, Neumann 30; moneta w dostatecznym stanie zachowania, w średnim stopniu wytarta, z niewielkim pęknięciem; lokalizacja 51.280401,16.366756 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/24; fot. T. Stolarczyk.

8. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 4 dobre grosze (1/6 talara), 1763 r., men. Berlin.

Av.: FRIDERICVS BORVSSOR[UM] REX; popiersie króla w peruce i wieńcu laurowym, w prawo.

Rv.: w sześciu liniach: *VI*/EINEN/REICHS/THALER/1763/*A*.

Srebro; 25,2 mm; 4,098 g; oś 12h; Marienburg 2936, Neumann 313; moneta w dostatecznym stanie zachowania, w średnim stopniu wytarta, z żółtymi oraz czarnymi zanieczyszczeniami mineralnymi; lokalizacja 51.279828,16.367643 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/20; fot. T. Stolarczyk.

9. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), dobry grosz (1/24 talara), 1756 r., men. Berlin.

Av.: monogram FR pod koroną zamkniętą, po bokach 17–56.

Rv.: w pięciu liniach *24*/EINEN/REICHS/THALER/*A*.

Bilon; 20,8 mm; 1,465 g; oś 12h; Marienburg 2904, Neumann 240; moneta w dobrym stanie, z niewielkimi ubytkami przy krawędzi i punktowymi zanieczyszczeniami organicznymi i mineralnymi; lokalizacja 51.279552,16.366158 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/04/22/57; fot. T. Stolarczyk.

10. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), dobry grosz (1/24 talara), 1782 r., men. Berlin.

Av.: monogram FR pod koroną zamkniętą, po bokach 17–82.

Rv.: w czterech liniach ✽24✽/EINEN/THALER/A z gałązkami palmowymi po obu stronach.

Bilon; 19 mm; 1,285 g; oś 12h; Marienburg 3110, Neumann 511; moneta w dostatecznym stanie zachowania, w średnim stopniu wytarta i z niewielkimi ubytkami przy krawędzi; lokalizacja 51.280494,16.36726 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/22; fot. T. Stolarczyk.

11. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), dobry grosz (1/24 talara), 1783 r., men. Berlin.

Av.: monogram FR pod koroną zamkniętą, po bokach 17–83.

Rv.: w czterech liniach ✽24✽/EINEN/THALER/A z gałązkami palmowymi po obu stronach.

Bilon; 19 mm; 1,612 g; oś 12h; Marienburg 3120, Neumann 511; moneta w dostatecznym stanie zachowania, wytarta w średnim stopniu, z niewielkimi ubytkami przy krawędzi; lokalizacja 51.275566,16.357515 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/208; fot. T. Stolarczyk.

12. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), dobry grosz (1/24 talara), 1786 r., men. Berlin.

Av.: monogram FR pod koroną zamkniętą, po bokach 17–86.

Rv.: w czterech liniach ★24★/EINEN/THALER/A z gałązkami palmowymi po obu stronach.

Bilon; 19 mm; 1,9 g; oś 12h; Marienburg 3151, Neumann 511; moneta w dostatecznym stanie zachowania, w średnim stopniu wytarta, z niewielkim zagięciem na krawędzi; lokalizacja 51.280459,16.367005 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/23; fot. T. Stolarczyk.

13. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), ½ dobrego grosza (1/48 talara), 1771 r., men. Berlin.

Av.: monogram FR pod koroną zamkniętą, na dole A.

Rv.: w czterech liniach ★48★/EINEN/THALER/1771.

Bilon; 18 mm; 1,001 g; oś 12h; Marienburg 3031, Neumann 512; moneta w dostatecznym stanie zachowania, wytarta w średnim stopniu; lokalizacja 51.275348,16.357736 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/209; fot. T. Stolarczyk.

14. *Brandenburgia*, Fryderyk II Wielki (1740–1786), 3 krajcary, 1783 r., men. Berlin.

Av.: FRIDERICUS BORUSSORUM REX; głowa króla w wieńcu laurowym, w prawo.

Rv.: MONETA ARGENT; Orzeł Pruski zwrócony głową w lewo, w koronie zamkniętej i z insygniami władzy, na dole 3/17 · A · 83.

Bilon; 18,3 mm; 1,412 g; oś 12h; Marienburg 3122, Neumann 520; moneta w złym stanie, z niewielkimi ubytkami przy krawędzi, wytarta, mało czytelna i pokryta warstwą zanieczyszczeń mineralnych; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. BON/PR/3/23/1; fot. T. Stolarczyk.

15. *Brandenburgia*, Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), srebrny grosz, 1824 r., men. Berlin.

Av.: FRIEDR·WILH·III KOENIG V· PREUSSEN; głowa króla w prawo.

Rv.: 30 EINEN THALER/SCHEIDE MÜNZE; w pięciu liniach 1/SILBER/GROSCHEN/1824/A.

Bilon; 18,4 mm; 1,911 g; oś 12h; Marienburg 3496, Stutzmann BST 981a; moneta w dobrym stanie; lokalizacja 51.275203,16.357871 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/210; fot. T. Stolarczyk.

16. *Brandenburgia*, Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), ½ srebrnego grosza, 1827 r., men. Berlin.

Av: FRIEDR·WILH·III KOENIG V·PREUSSEN; głowa króla w prawo.

Rv: 60 EINEN THALER/SCHEIDE MÜNZE; w pięciu liniach: ½ / SILBER / GROSCHEN / 1827 / A.

Bilon; 15,0 mm; 0,847 g; oś 12h; Marienburg 3517, Stutzmann BST 980a; moneta w dość dobrym stanie; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. BON/PR/3/23/2; fot. T. Stolarczyk.

17. II *Cesarstwo Francuskie*, Napoleon III (1852–1870), 20 centymów, 1866 r., men. nieznana, projektant Désiré-Albert Barre.

Av.: skrzyżowane dwa młotki/NAPOLEON III EMPEREUR/kotwica; głowa cesarza w wieńcu laurowym, w lewo, pod nią BARRE.

Rv.: EMPIRE FRANÇAIS; korona cesarska, pod nią w dwóch liniach 20 CENT./1866, na dole oznaczenie mennicy (niezidentyfikowane, ponieważ w tym miejscu znajduje się otwór).

Srebro; 15 mm; 0,922 g; oś 6h; Gadoury 308, Krause WC2 805.1 lub 805.2 lub 805.3 France; moneta w dostatecznym stanie zachowania, w znacznym stopniu wytarta, posiada przy krawędzi otwór na wylot; lokalizacja 51.279596,16.359887 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/27; fot. T. Stolarczyk.

18. *III Republika Francuska*, frank, 1932 r., men. Paryż, projektant Pierre Alexandre Morlon.

Av.: REPUBLIQUE FRANÇAISE; głowa Marianny (symbol Republiki Francuskiej) w czapce frygijskiej i wieńcu złożonym z liści oliwnych, dębowych i kłosów pszenicy, w lewo, po prawej od głowy MORLON.

Rv.: LIBERTE-EGALITE-FRATERNITE; w trzech liniach 1/FRANC/1932, po bokach dwa rogi obfitości zawierające owoce i kwiaty.

Brąz; 23 mm; 3,908 g; oś 6h; Gadoury 470, Krause WC3 885 France; moneta w dostatecznym stanie zachowania, w średnim stopniu wytarta, pokryta punktowymi ogniskami korozji; lokalizacja 51.280151,16.359819 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/29; fot. T. Stolarczyk.

19. *II Rzeczpospolita Polska*, 20 groszy, 1923 r. (wybijana w latach 1924–1925), men. Huguenin Frs w Le Locle (Szwajcaria), projektant Wojciech Jastrzębski.

Av.: RZECZPOSPOLITA POLSKA♦1923♦; godło państwowe — stylizowany Orzeł w koronie, po bokach W–J.

Rv.: w dwóch liniach 10/GROSZY otoczone wieńcem liści dębowych.

Nikiel; 17,6 mm; 1,847 g; oś 12h; Kamiński 11; moneta w dobrym stanie; lokalizacja 51.279728,16.367034 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/28; fot. T. Stolarczyk.

20. *I Republika Czeska*, 10 halerzy, 1925 r., men. Kremnica.

Av.: REPUBLIKA ČESKOSLOVENSKA ♣1922♣; Czeski Lew z tarczą zawierającą herb Słowacji na piersi.

Rv.: most Karola z przepływającą pod nim Wełtawą, na tle rzeki 10 w małej obwódce ciągłej.

Rant: ząbkowany.

Brąz; 18 mm; 1,964 g; oś 12h; Krause WC3 3 Czechoslovakia; moneta w dostatecznym stanie zachowania, w znacznym stopniu wytarta; lokalizacja 51.280994,16.367794 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/31; fot. T. Stolarczyk.

21. *Republika Indii*, 10 nowych pajs, 1957 r., men. Kalkuta.

Av.: INDIA – भारत; godło Indii w postaci graficznego przedstawienia tzw. Lwiej Stolicy Ashoki, brzeg falisty.

Rv.: रुपये का दसवाँ भाग; w trzech liniach 10/नये पैसे/1957, brzeg falisty.

Cu-Ni (miedzionikiel); 23 mm; 4,637 g; oś 12h; Krause WC3 24.1 India; moneta w dostatecznym stanie zachowania, w średnim stopniu wytarta; lokalizacja 51.279721,16.359494 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/30; fot. T. Stolarczyk.

22. *Królestwo Prus/Cesarstwo Niemieckie*, żeton dwustronny, 2. połowa XIX w., men. nieznana.

Av.: DEUTSCHER KÖNIG////////; głowa króla Wilhelma I.

Rv.: pentagram w wewnętrznych obwódkach — ciąglej i perełkowej, dookoły wieniec roślinny w otoku.

Rant: ząbkowany.

Żelazo posrebrzane (?); 21,5 mm; 3,211 g; oś 12h; zabytek w złym stanie, w znacznym stopniu wytarty, widoczne ubytki w warstwie posrebrzania oraz ogniska korozji; lokalizacja 51.275203,16.357871 (WGS84); nr inw. pol. BON/PR/I/22/211; fot. T. Stolarczyk.

Przemysław Paruzel

WYKAZ SKRÓTÓW

- BMC – R.A.G. Carson, P.V. Hill, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, wydanie 2, t. I–V, London 1975–1976.
- CNP – M. Gumowski, *Corpus nummorum Poloniae*, z. I, *Monety X i XI w.*, Kraków 1939.
- Dbg – H. Dannenberg, *Die deutschen Münzen der der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*, t. I–IV, Berlin 1876–1905.
- DbgP – H. Dannenberg, *Münzgeschichte Pommerns im Mittelalter*, Berlin 1893 (reed. Leipzig 1976).
- Delmonte – A. Delmonte, *Le Benelux d'Or*, Amsterdam 1964.
- Dav. GT – J.S. Davenport, *German Talers 1500–1600*, Frankfurt am Main 1979.
- Friedberg – A.L. Friedberg, *Gold Coins of the World. From Ancient Times to the Present*, 9th edition, Williston 2017.
- Gib-Wit – W. Gibczyński, T. Witkiewicz, *Podwójne szelągi w mennictwie pomorskim (1594–1670)*, Szczecin 2014.
- Kilger – Ch. Kilger, *Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im sächsisch-slawischen Grenzland ca. 965–1120*, *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova Series 15*, Stockholm 2000.
- F.u.S. – F. Friedensburg, H. Seger, *Schlesiens Münzen und Medaillen der neueren Zeit*, Breslau 1901.
- Gadoury – V. Gadoury, *Monnaies françaises 1789–2021*, 25ème edition, 2021.

- Hal – I. Halačka, *Mince zemí koruny české 1526–1856*, cz. 1–3, Kroměříž 1987–1988.
- Kamiński – Cz. Kamiński, *Ilustrowany katalog monet polskich 1916–1987*, wydanie VII, Warszawa 1988.
- Klein/Raff – U. Klein, A. Raff, *Die Württembergischen Münzen von 1374–1693. Ein Typen-, Varianten- und Probenkatalog*, Stuttgart 1992.
- Kop. ZIII – E. Kopicki, *Monety Zygmunta III Wazy*, Szczecin 2007.
- Krause WC1 – *Standard Catalog of World Coins 1601–1700*, wydanie 4 cyfrowe, 2009.
- Krause WC2 – *Standard Catalog of World Coins 1801–1900*, wydanie 8 cyfrowe, 2015.
- Krause WC3 – *Standard Catalog of World Coins 1901–2000*, wydanie 46 cyfrowe, 2019.
- Marienburg – E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, t. I–III, Danzig 1901–1906.
- Neumann – E. Neumann, *Brandenburg-preußische Münzprägungen unter der Herrschaft der Hohenzollern 1415–1918*, t. 2, *Königreich 1701–1918*, Köln 1998.
- Noss Tr. – H. Noss, *Die Münzen von Trier*, cz. 1, z. 1, *Beschreibung der Münzen 1307–1556*, Bonn 1916.
- Rispling – G. Rispling, *Osteuropäische Nachahmungen islamischer Münzen*, [w:] *Sylloge der Münzen des Kaukasus und Osteuropas*, bearbeitet von Tobias Mayer mit Beiträgen von Stefan Heidemann, Wiesbaden 2005, s. 173–194, nr 1444.
- Saurma – [H. Frhr. V. Saurma-Jeltsch], *Die Saurmasche Münzsammlung deutscher, schweizerischer und polnischer Gepräge von etwa dem Beginn der Groschenzeit bis zur Kipperperiode*, Berlin 1892 (reed. Berlin 1986).
- Šmerda – J. Šmerda, *Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století*, Brno 1998.
- Stutzmann – B.F. Stutzmann, *Die Münzen des 19. Jahrhunderts bis zur Reichsgründung*, Wien 2006.

BIBLIOGRAFIA

OPRACOWANIA

- Gumowski M. 1939. *Corpus nummorum Poloniae*, z. I, *Monety X i XI w.* Kraków.
- Horoszko G. 2021. *Problem chronologii zachodniosłowiańskich naśladownictw monetarnych w świetle skarbu z Łupawy*, *Materiały Zachodniopomorskie*, Nowa Seria XVII, s. 435–456.
- Kilger Ch. 2000. *Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im sächsisch-slawischen Grenzland ca. 965–1120*, *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*. Nova Series 15, Stockholm.
- Szczurek T. 1984. *Monety średniowieczne odkryte na stanowiskach archeologicznych nad środkową Odrą i dolną Wartą*, *Wiadomości Numizmatyczne* XXVIII/3–4, s. 200–215.
- Suchodolski S. 1965. *Santok, pow. Gorzów Wielkopolski*, *Wiadomości Numizmatyczne* IX/3–4, s. 231–232.

R E C E N Z J E

Andrij Kryżaniwskyj, *Monety mennicy lwowskiej z XIV i XV wieku*, Warszawa 2025: Oddział PTN im. K. Beyera w Warszawie, 406 ss., ISBN 978-83-960034-4-7.

Bez mała dwadzieścia lat upłynęło od ukazania się pierwszego wydania monografii poświęconej średniowiecznej mennicy lwowskiej, która była zwieńczeniem wieloletnich badań Andrija Kryżaniwskiego (*L'vìvs'kij monetnij dvìr u XIV–XV stolittâh*, L'vìv 2007). Autor kontynuował swoje studia, czego efektem była publikacja *Moneti Galic'koï Rusi XIV–XV stolit'* (L'vìv 2019), stanowiąca uzupełnienie wcześniejszego opracowania.

Recenzowana książka jest – jak określiła ją sam Autor – kompilacją obu jego poprzednich prac. Niewątpliwie jej wielki atut to język wydania – polski – który znacząco poszerza potencjalny krąg odbiorców oraz ułatwia polskiemu czytelnikowi zapoznanie się z historią men-

nicy lwowskiej i monety halicko-ruskiej w średniowieczu. Polskie wydanie książki ma w pewnym sensie również wymiar symboliczny, bo wieńczy dwujęzyczny cykl publikacyjny o jednym z aspektów dziejów Lwowa – miasta stanowiącego część wspólnego dziedzictwa polsko-ukraińskiego, nad którym wisi obecnie cień rosyjskiego najazdu.

We wstępie Andrij Kryżaniwskyj poświęca wiele uwagi terminologii, wyjaśniając i uzasadniając wybór stosowanych przez siebie nazw. Zagadnienie to jest niezwykle ważne, ponieważ w literaturze funkcjonuje wiele odmiennych terminów opisujących te same monety lub nawet państwa. O ile zatem słuszne wydaje się zastąpienie określenia „Ruś Czerwona” nazwą „Ruś Halicka”, „kwartnika” – „groszykiem”, czy też utrzymanie terminu „półgrosz” dla ostatnich emisji lwowskich w omawianym okresie, o tyle zastąpienie (właściwie przywrócenie) nazwy „puło” określeniem „denar” (szerzej omówione przez Autora w rozdziale trzecim) wymaga komentarza.

Bez wątpienia był to dla badacza dylemat trudny do rozstrzygnięcia,

czy dla specyficznych monet miedzianych Kazimierza Wielkiego, Władysława Opolczyka i Ludwika Węgierskiego zastosować nazwę pochodzenia zachodnioeuropejskiego, czy też tatarskiego. Za pierwszym rozwiązaniem przemawia ikonografia i forma monety, za drugim – koncepcja pieniądza miedzianego. Nie ułatwia podjęcia decyzji brak wzmianek o tej monecie w źródłach pisanych. Jednak nawet w samej Koronie nazwa formalnie srebrnego „denara”, funkcjonująca jedynie w dokumentach, bywa kwestionowana – Borys Paszkiewicz sugeruje w jej miejsce określenie „pieniążek”. Paradoksalnie, być może w przypadku monety lwowskiej najbardziej adekwatne byłoby stworzenie lokalnego neologizmu. Choć zastosowanie nazwy „denar” nie wydaje się rozwiązaniem w pełni satysfakcjonującym, to jednak można zrozumieć problem Autora i motywy, które skłoniły go do takiego wyboru.

Autor zadbał o szeroką, a co istotne, bardzo przystępną przedstawioną narrację historyczną. Zajmuje ona cały rozdział drugi, stanowiąc doskonale wprowadzenie do części numizmatycznej pracy – rozdziału trzeciego, który, kryjąc się pod nieco zbyt zawiłym tytułem, omawia typologię i chronologię monet halicko-ruskich. Autor rozpoczyna go omówieniem obiegu monetarnego na terenie Księstwa Halicko-Włodzimierskiego (3.1), natomiast kończy rozważaniami o genezie stopy menniczej groszyków halicko-ruskich (3.8) oraz ich ikonografii (3.9). Pozostałe podrozdziały traktują już o samych monetach, poczynając od srebrnych groszyków Kazimierza Wielkiego.

Ukraiński badacz trafnie wyróżnia odmiany tych monet, szeregując je następnie w ciągu chronologicznym. Ma przy tym nieocenioną pomoc w postaci hybrydowych denarów Władysława Opolczyka (wariant 3a), których stemple rewersu były pierwotnie zestawione ze stemplami awersów groszyków Kazimierza Wielkiego. O ile zatem chronologia względna nie budzi wątpliwości, o tyle pojawiają się one w przypadku kategoriycznie stawianych dat bezwzględnych.

Już B. Paszkiewicz podnosił, że określanie momentu rozpoczęcia produkcji monet halicko-ruskich na podstawie dokumentu z 1356 r. o nadaniu miastu Lwowi prawa magdeburskiego (s. 57, 69), w którym wymienia się grosze „ruskie”, jest bezpodstawne¹. Z prostej przyczyny – pieniądz opisany tamże to jednostka obrachunkowa, a nie realne monety. Za wczesnym datowaniem najstarszych odmian groszyków Kazimierza Wielkiego przemawia natomiast odkrycie przez autora dwóch grup wagowych tych monet i powiązanie starszej z nich – składającej się z egzemplarzy cięższych – ze standardem wagowym jednej z emisji groszy praskich Karola IV. Niestety, rozciąganie emisji groszyków Kazimierza Wielkiego aż na 15 lat budzi sprzeciw także z innego powodu. Ciężkich monet jest bowiem bardzo mało – Andrijowi Kryżaniwskiemu udało się zidentyfikować zaledwie 13 egzemplarzy dwóch od-

¹ B. Paszkiewicz, *Grosz ruski*, [w:] R. Šust, A. Kryžaniv's'kyj, V. Švec', S. Belopol's'kyj (red.), *Hrošovyyj obih i bankiv's'ka sprava v Ukraïni: mynule ta suchasnist'*, L'viv 2005, s. 97.

mian, których chronologię rozciągnął aż na sześć lat. Nawet zakładając celowe wyławianie z obiegu cięższych okazów (co poświadcza odnalezienie jednego egzemplarza najstarszej odmiany 1a, obciętego do wagi młodszej grupy), jest to liczba niezwykle mała. Nie istnieją ponadto skarby, które można by datować na lata 60. XIV w., co stanowi kolejny argument za późną chronologią najstarszych odmian groszyków halicko-ruskich Kazimierza Wielkiego. Wątpliwości, których Autor nie rozwiązał, są zatem na tyle liczne, że skłaniają mnie raczej do przychylenia się do koncepcji dawniejszych badaczy, zakładających rozpoczęcie mennictwa lwowskiego dopiero w latach 60. XIV w.

Opisując stemple groszyków Kazimierza Wielkiego, Andrij Kryżaniwskyj wyróżnił również tzw. znaki „sekretny”, które jego zdaniem miały umożliwiać pracownikom mennicy odróżnianie starszych, cięższych monet od młodszych, lżejszych. Zagadnienie to jest niezwykle złożone, a interpretacja tego rodzaju sygnatur często pozostaje niejasna i problematyczna. O ile w przypadkach, gdy znaki te występują w polu stempla w postaci zmieniających się układów dodatkowych elementów, ich funkcja wydaje się (choć też nie zawsze) stosunkowo czytelna, o tyle w sytuacjach, gdy różnice dotyczą samego wyglądu przedstawień lub znaków międzywyrazowych, to ich identyfikacja i geneza stają się trudne do jednoznacznego ustalenia.

Na podstawie obserwacji przekształceń wizerunku Lwa, skorelowanych ze zmianami masy monet, Autor

wyróżnił dwa rodzaje „sekretnych” znaków na groszach halicko-ruskich Kazimierza Wielkiego – łapy oraz ogon. Kwestia ta nie wydaje się jednak jednoznaczna, gdyż modyfikacje obu wspomnianych elementów wiązały się z ich znacznym uproszczeniem (zresztą sam Autor zauważa to na s. 64), co – w moim odczuciu – stanowi jedyne i bardziej przekonujące wyjaśnienie tej zmiany. Doskonałą analogię stanowią w tym kontekście półgrosze koronne typów IX–XI według Sebastiana Pawlikowskiego², na których wizerunki umieszczone na stemplach uległy różnym uproszczeniom i „barbaryzacji” w stosunku do starszych wariantów. Zjawisko to wynikało prawdopodobnie z mniejszych umiejętności nowych rytowników lub z chęci uproszczenia procesu wykonania tłoków lub punc. Nie można oczywiście wykluczyć, że w przypadku groszyków halicko-ruskich Kazimierza Wielkiego kształt łap i ogona w kolejnych wariantach stemplowych mógł pełnić funkcję znaków „sekretnych”. Jednak twierdzenia tego rodzaju nie powinny być formułowane w sposób kategoryczny.

W rozdziale 3.3 Autor kontynuuje analizę srebrnych monet halicko-ruskich, grupując w nim groszyki Władysława Opolczyka oraz Ludwika Węgierskiego. Na podstawie obserwowanej redukcji masy monet oraz wspomnianej wcześniej łączności stempli emisji Kazimierza Wielkiego i Władysława Opolczyka Autor zasadnie wnioskuje, że produkcję groszyków podjęto dopie-

² S. Pawlikowski, *Półgrosze koronne Władysława II Jagiełły 1394–1414*, Łódź 2018.

ro po przybyciu namiestnika do Lwowa w roku 1372. Istnienie takich hybryd niezbitcie dowodzi przechowywania zdezaktualizowanych stempli. Zabieg ten mógł mieć rację bytu jedynie w sytuacji, gdy nie przykładano wagi do treści legendy (bądź, co gorsza, nie w pełni ją rozumiano), zwłaszcza do litery K, reprezentującej imię Kazimierza. Analogiczne przypadki łączenia stempli odnotowano również w późniejszym okresie, gdy zestawiano awersy monet Ludwika Węgierskiego z rewersami zawierającymi imię Władysława. Biorąc pod uwagę liczne błędy występujące na groszykach Władysława i Ludwika, a także późniejszą – zapewne przypadkową – zamianę legend na groszykach Władysława Opolczyka, ponowne użycie tych stempli nie dziwi. Autor wiele z tych pomyłek tłumaczy pośpiechem, trudno jednak przyjąć takie wyjaśnienie w przypadku tak niewielkich emisji monet.

W przeprowadzonej analizie typologicznej groszyków Władysława Opolczyka i Ludwika Węgierskiego Andrij Kryżaniwskyj ponownie wykorzystał wyniki pomiarów metrologicznych, uzupełnione identyfikacją stylów poszczególnych rytowników stempli. Zabieg ten umożliwił mu rekonstrukcję chronologicznej sekwencji wyróżnionych odmian. Niestety, ich datowanie bezwzględne – podobnie jak w przypadku monet Kazimierza Wielkiego – sprawia wrażenie sztucznej konstrukcji. Z nie do końca jasnych powodów Autor wyjaśnienie tej kwestii umieścił dopiero w kolejnym rozdziale (s. 104–105), gdzie długość emisji poszczególnych typów określa proporcjonalnie do licz-

by znanych egzemplarzy. Takie pozorne poprawne rozumowanie pomija jednak szereg innych czynników, w tym zwłaszcza ogólnie niewielką liczbę znanych monet, która może wskazywać na okresowość produkcji – analogicznie jak w przypadku trzeciaków koronnych Władysława Jagiełły.

Rozważając niewielką liczbę zachowanych wczesnych monet w stosunku do emisji Władysława Jagiełły, Autor tłumaczy ją wyłącznie przetapianiem starszych, cięższych egzemplarzy (s. 93–94). Pomija przy tym rosnące w tym okresie zapotrzebowanie rynku na monetę, które mogło być zaspokajane jedynie przez pieniądź lokalny (nie wspominając już o dodatkowych zyskach wynikających z jego produkcji). Zjawisko to jest wyraźnie widoczne w pobliskiej Koronie, gdzie energiczne działania Władysława Jagiełły doprowadziły do rozpoczęcia bicia monety na niespotykaną dotąd skalę.

Andrij Kryżaniwskyj trafnie datuje rzadkie groszyki Władysława Opolczyka z przedstawieniem orła na rok 1386 (rozdz. 3.3). Cofanie chronologii tych monet do okresu namiestnikostwa Opolczyka jest nieuzasadnione, zważywszy na ich oznaczenie osobistym godłem księcia, standard wagowy oraz istnienie współczesnych dokumentów, w których ponownie tytułowany jest panem Rusi.

W celu opracowania typologii miedzianych monet ruskich Władysława Opolczyka i Ludwika Węgierskiego Andrij Kryżaniwskyj stworzył bardzo skomplikowaną drabinę chronologii względnej i bezwzględnej (rozdz. 3.5). Niestety, budzi ona liczne wątpliwości

dotyczące następstwa poszczególnych typów. Najwięcej problemów z datowaniem przysparzają monety z małą literą W pod koroną na rewersie (5c) oraz egzemplarze z koronami po obu stronach monety (6c). Lwowski badacz przesuwają datowanie tych pierwszych na rok 1386, zestawiając je z charakterystycznymi groszykami z osobistym godłem Opolczyka na rewersie. Tezę tę uzasadnia analizą metrologiczną oraz faktem bardziej samodzielnych rządów księcia w tym okresie. Należy jednak zauważyć, że wygląd większości monet Władysława Opolczyka cechuje wysoka spójność stylistyczna – sprawiają one wrażenie wykonanych przez tego samego rytownika. Przyjęcie datowania odmiany 5c na rok 1386 wymagałoby wyjaśnienia, dlaczego pomiędzy tymi grupami denarów występują warianty z wywiniętymi na zewnątrz płatkami lilii, które niewątpliwie były dziełem innego rzemieślnika.

Inne problemy dotyczą monet Ludwika Węgierskiego. Brak jest podstaw, by przypuszczać, że ich produkcja była kontynuowana po śmierci króla. Nieuzasadnione wydaje się również przesuwanie na ten okres datowania nietypowych odmian z koroną po obu stronach monety (6c). Ich powstanie należy raczej tłumaczyć niskim poziomem kultury technicznej warsztatu menniczego. Fakt, że monety tego typu w ogóle się pojawiły, można wyjaśnić np. próbami przystosowania stempli dolnych (bardziej wytrzymałych) do pełnienia funkcji górnych tłoków.

Najtrudniejsze zagadki związane z chronologią i interpretacją znaków na stemplach dotyczą jednak puł/de-

narów z monogramem Kazimierza na awersie i małą literą „L” na rewersie (2d). Takie połączenie trudno wytłumaczyć jednoznacznie. W ukraińskiej wersji książki z 2007 r. autor z wahaniem przypisuje te monety Ludwikowi Węgierskiemu i dacie 1379 r., zastrzegając jednak możliwość, że wybito je w latach 1371–1372. Drugie datowanie przyjął Andrij Kryżaniwskyj w polskiej edycji pracy. W kwestii rozwinięcia skrótu „L” Autor słusznie odrzucił koncepcję łączenia go z imieniem Ludwik. Konfiguracja, w której moneta nie jest hybrydą, czyni takie rozwiązanie mało prawdopodobnym. Tym bardziej zastanawia ustalenie momentu wybitia tych monet już po śmierci Kazimierza. Autor niepewnie rozwija literę „L” do nazwy miasta Lwowa. Tymczasem takie rozwiązanie ma sens, zwłaszcza w perspektywie rozpatrywania zestawów innych liter (R, P, K) jako znaków emisyjnych, które mogły utracić swoje pierwotne znaczenie. Nazwa miasta pojawia się przecież (co prawda w zmienionym kontekście politycznym) na późniejszych półgroszach Władysława Jagiełły, a także na dzielnicowych trzeciakach Siemowita. Monogram Kazimierza jest jednoznaczny, dlatego nie ma podstaw, by przesuwac daty emisji tych denarów poza jego panowanie. Należy przy tym uwzględnić, że średnia masa monet została obliczona na podstawie zaledwie pięciu egzemplarzy, co oznacza, że odkrycie nawet jednego dodatkowego egzemplarza może znacząco zmienić tę wartość.

Zajęcie przez wojska polskie Rusi Halickiej w 1387 r. otworzyło nowy rozdział w mennictwie lwowskim. Zaprze-

stanie bicia monet miedzianych było czytelnym znakiem dążenia do ujednolicenia ruskiego systemu monetarnego z koronnym. Mimo to badania Andrija Kryżaniwskiego wskazują, że deprecjacja wagi groszyków halicko-ruskich, których produkcję kontynuowano już pod stemplem Władysława Jagiełły, nadal postępowała (s. 157, tab. 13).

Tu Autor ma wreszcie do dyspozycji bogaty zasób dostępnych monet (984 egzemplarze), który potwierdza jego tezę o masowej produkcji i jednocześnie stanowi znacznie większą próbę niż ta, którą analizowała Stanisława Kubiak (47 sztuk). Pozwoliło mu to wydzielić pięć typów groszyków Jagiełły na podstawie wizerunku orła. Do badań stempli wykorzystał również analizę epigraficzną, koncentrując się – podobnie jak w przypadku groszyków poprzednich władców – na literach A i S.

W porównaniu z badaniami Stanisławy Kubiak³ analiza Andrija Kryżaniwskiego jest zdecydowanie głębsza, co umożliwiło mu stworzenie przejrzystej i bardziej rozbudowanej typologii opartej na pięciu wyróżnionych przedstawieniach orła. Niestety, Autor po raz kolejny wpada w pułapkę analizy metrologicznej, przyjmując ją za główny parametr przy określaniu chronologii poszczególnych typów. Tym samym umniejsza znaczenie swoich niezwykle wnikliwych badań ikonograficznych, nie zauważając, że różnice w średnich arytmetycznych masach monet typów 7b–e nie przekraczają 0,01 g (s. 171–172, tab. 18).

3 S. Kubiak, *Monety pierwszych Jagiellonów (1386–1444)*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 69–76.

Prowadzi to do pewnego zamieszania w nazewnictwie poszczególnych typów, gdyż okazuje się, że monety grup 7b i 7d są starsze od 7c i 7e. Lwowski badacz nie wykorzystał atutów, jakie dawały wcześniejsze opracowania dotyczące półgroszy koronnych (autorstwa S. Kubiak czy S. Pawlikowskiego), które można datować znacznie precyzyjniej dzięki sygnaturom mincerzy i zachowanym wzmiankom pisanym. Wyraźnie pokazują one, że choć rzeczywiście masa i zawartość srebra w półgroszach koronnych zmniejszała się z czasem, była to jedynie ogólna tendencja – kolejne typy tych monet, powstałe później, potrafią być cięższe i zawierać więcej srebra niż ich poprzednicy.

Zakończenie emisji groszyków halicko-ruskich oraz równoczesne rozpoczęcie produkcji półgroszy lwowskich, odpowiadających standardem mone-
tom koronnym, Andrij Kryżaniwskyj – za Nikołajem Kotlearem – datuje na rok 1399. Rozczarowuje jednak argumentacja Autora na rzecz takiej chronologii, która opiera się przede wszystkim na dwóch przesłankach: śmierci królowej Jadwigi oraz okresie emisji efemerycznych groszy mołdawskich Stefana I (1394–1399), bitych według stopy groszyków halicko-ruskich. S. Kubiak umownie postawiła to rozgraniczenie w 1394 r., wiążąc je z rozpoczęciem produkcji półgroszy koronnych Władysława Jagiełły.

Kryżaniwskyj wyróżnił trzy typy półgroszy lwowskich Jagiełły (8a–c), przyjmując za główne kryterium klasyfikacyjne wersję legendy awersu (s. 184).

Nie jest on jednak konsekwentny, ponieważ z katalogu wynika, iż w obrębie poszczególnych grup znalazła się znaczna liczba monet z odmiennymi wersjami legend. Co więcej, odmiany legend nie korelują w pełni z przypisanymi im przedstawieniami orłów i lwów, tworząc różne kombinacje nietypowych wariantów i hybryd. Wszystko to utrudnia jednoznaczne przyporządkowanie poszczególnych monet do określonych grup typologicznych. Wydaje się, że dla zwiększenia przejrzystości zastosowanego układu typologicznego należałoby rozważyć wprowadzenie dodatkowego szczebla klasyfikacji.

Na podobieństwo stempli niektórych wariantów półgroszy lwowskich do krakowskich zwrócił uwagę Witold Borowski w książce poświęconej monecie Rusi Halickiej, wydanej w 2019 r.⁴ W polskiej edycji pracy o mennicy lwowskiej Andrij Kryżaniwskyj wskazał, że stemple monet wykonane przez rytownika oznaczonego numerem VII (zaliczone do grup 8b i 8c) odpowiadają w przybliżeniu typom VI–VIII półgroszy koronnych w klasyfikacji S. Pawlikowskiego, datowanych na lata 1404–1407. Natomiast tłoki monet lwowskich wykonane przez mistrza VIII (grupa 8c) wykazują zbieżność z półgroszami krakowskimi bitymi w latach 1407–1408 (typy IX–XI według S. Pawlikowskiego). Zwraca uwagę fakt, iż niektóre warianty stempli wykonanych zarówno przez mistrza VII, jak i VIII, łączą się z tłokami przygotowanymi jeszcze

przez mistrza VI. Wśród tego rodzaju kombinacji zdecydowanie przeważają jednak połączenia typu VI/VII, odpowiadające wcześniejszym emisjom półgroszy koronnych.

Do kiedy pracowała mennica lwowska? Badacze zgodnie przyjmują, że w 1408 r. warsztat został zniszczony przez pożar, co spowodowało zawieszenie jego działalności. W ukraińskiej edycji monografii z 2007 r. Autor uznał, iż mennica nie wznowiła pracy po tym wydarzeniu. Obecnie powrócił jednak do koncepcji Franciszka Piekosińskiego, zgodnie z którą mennica lwowska miała funkcjonować do 1414 r. Za tą hipotezą przemawiają enigmatyczne wzmianki o mincerzu Donacie (z 1414 r.) oraz kilka innych, niejednoznacznych w swej wymowie źródeł pisanych, datowanych po 1408 r., w których pojawiają się odniesienia do działalności menniczej.

Analiza materiału numizmatycznego nie potwierdza jednak tej tezy. Od pewnego momentu stemple półgroszy lwowskich wykonywali ci sami rytownicy, którzy przygotowywali tłoki monet koronnych, przy czym wśród nich nie występują mistrzowie czynni po 1408 r. Co więcej, większość znanych egzemplarzy odmian 8b i 8c została wybita przy użyciu stempli wykonanych przez mistrza VII, działającego w Krakowie w latach 1404–1407. Tymczasem Andrij Kryżaniwskyj przypisuje temu samemu rytownikowi wykonanie stempli monet bitych już po 1408 r. Taka asynchroniczność jest wprawdzie teoretycznie możliwa, jednak dla rozstrzygnięcia problemu daty zakończenia działalności mennicy lwowskiej ko-

4 V. Borovski, *L'iv's'ki pìvgroši Vladyslava Ágajla*, [w:] A. Kryżaniv's'kyj, *Moneti Galic'koï Rusi XIV–XV stolit'*, L'viv 2019, s. 48–57.

nieczne wydaje się bardziej krytyczne i pogłębione podejście do przywoływanych wyżej źródeł pisanych.

Rozdział czwarty monografii Andrija Kryżaniwskiego poświęcony został problematyce znaków sekretnych na monetach lwowskich. O wątpliwościach dotyczących ich rozmieszczenia na groszykach Kazimierza Wielkiego wspomniałem już wyżej. Analogiczne zastrzeżenia można jednak sformułować wobec innych przypadków wskazanych przez Autora. Należą do nich: występowanie liter R, P i K na denarach (pułach) Kazimierza Wielkiego, odmiany legend na groszykach Władysława Opolczyka, a także specjalne znaki umieszczane na groszykach Władysława Jagiełły. Podążając za narracją badacza można by odnieść wrażenie, iż lwowscy mincerze wykazywali się znaczną pomysłowością w zakresie wprowadzania w błąd współobywateli w celu uzyskania dodatkowego dochodu z przetopu starszych, cięższych monet. Brak jednak jednoznacznych dowodów potwierdzających tę tezę, poza statystycznie uchwytą korelacją między obniżaniem się średnich wag monet a zmianami w wyglądzie stempli. W tym kontekście warto zauważyć, że Autor zdaje się pomijać kwestię powszechnie stosowanej w omawianym okresie metody bicia *al marco*, w wyniku której do wycofania lepszych monet z obiegu potrzebna była przede wszystkim waga, a nie znajomość znaków sekretnych.

Studium obiegu monetarnego pozostawia pewien niedosyt (rozdz. 5.1 i 5.2). Andrij Kryżaniwskyj koncentruje się w tym miejscu przede wszystkim

na geograficznym zasięgu występowania monet lwowskich, trafnie interpretując ich dystrybucję na obszarze Rusi Halickiej oraz na szlakach handlowych prowadzących w kierunku Morza Czarnego. Zrozumiałe jest również, że półgrosze lwowskie trafiały na teren Korony, gdzie odpowiadały wartością lokalnym nominałom. Zabrakło jednak pogłębionej analizy chronologicznej poszczególnych skarbów, która mogłaby istotnie wzbogacić obraz obiegu monet lwowskich. W tabeli 27 (s. 242–244) Autor ograniczył się bowiem do zbiorczego zestawienia składu depozytów z poszczególnych obwodów administracyjnych współczesnej Ukrainy, co utrudnia wyciągnięcie bardziej szczegółowych wniosków.

Czy rzeczywiście groszyki halicko-ruskie mogły stanowić wzór dla monet (kwartników?) Siemowita III, jak sugeruje Autor w dalszej części rozdziału poświęconej inspiracjom pieniądzem lwowskim w innych emisjach? Ocena tej tezy nie jest jednoznaczna, gdyż o wspomnianych monetach mazowieckich wiadomo bardzo niewiele – do tychczas zarejestrowano zaledwie trzy egzemplarze. Ponadto chronologia zarówno groszyków halicko-ruskich, jak i monet Siemowita III pozostaje sporna, choć niewątpliwie można dostrzec między nimi pewne zbieżności ikonograficzne. Niejasne pozostają również ewentualne powiązania monet lwowskich z emisjami państw ościennych. Wydaje się jednak, że pieniądz halicko-ruski mógł w pewnym zakresie (przede wszystkim w aspekcie nominalnym) stanowić źródło inspiracji dla

późniejszych monet podolskich i mołdawskich, choć bezpośrednie analogie ikonograficzne nie są wyraźne.

W dalszej części opracowania Andrij Kryżaniwskij podejmuje zagadnienie obcinania groszy praskich na obszarze Rusi Halickiej (rozdz. 6). Choć problem ten wydaje się niezwiązany z głównym tematem książki, Autor przekonująco dowodzi, że jednym z powodów obcinania niektórych egzemplarzy groszy praskich mogła być próba dostosowania ich wagi do standardu groszyków halicko-ruskich. Świadczy o tym współwystępowanie obu gatunków monet w skarbach. Należy jednak podkreślić, iż nie wszystkie przypadki obciętych groszy czeskich można wyjaśnić w ten sposób. Ukraiński badacz ostrożnie przytacza istniejące oraz formułuje nowe hipotezy, nie znajdując jednak pełnej odpowiedzi na pytanie o przyczyny tego złożonego zjawiska, które bez wątpienia wymaga dalszych badań.

Cennym uzupełnieniem pracy badawczej Andrija Kryżaniwskiego jest rozdział siódmy, poświęcony dziejom badań oraz kolekcjonerstwa średniowiecznych monet halicko-ruskich. Choć ich obieg, zwłaszcza półgroszy lwowskich Władysława Jagiełły, nie był ściśle ograniczony do obszaru Rusi Halickiej, to jednak charakterystyka lokalnej emisji mennicy lwowskiej oraz stosunkowo niewielka liczba wybitych egzemplarzy przyczyniły się w XIX w.

do powstania specyficznego zainteresowania tymi monetami, ograniczonego przede wszystkim do kolekcjonerów i badaczy pochodzących ze Lwowa lub w jakiś sposób z nim związanych. Zjawisko to obejmowało również instytucje – największy zbiór monet halicko-ruskich znalazł się w zasobach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Poza stolicą Galicji znaczące kolekcje tych monet zgromadzili także krakowscy kolekcjonerzy, m.in. hr. Emeryk Hutten-Czapski oraz Antoni Ryszard. Wśród współczesnych badaczy Autor wymienia zarówno uczonych ukraińskich, jak i polskich, co dodatkowo podkreśla wspólnotę zainteresowań monetami pochodzącymi z lwowskiej mennicy.

Zakończenie książki Kryżaniwskiego stanowi przejrzysty katalog, opatrzonej wysokiej jakości fotografiami. Autorowi nie sposób odmówić licznych trafnych obserwacji oraz wartościowych ustaleń. W swojej monografii wykorzystał on niemal pełen zestaw współczesnych metod badawczych. Pomimo niedoskonałości, książka ta stanowi pozycję obowiązkową w bibliotece każdego badacza numizmatyki okresu pełnego średniowiecza.

Michał Zawadzki
Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum
DOI 10.24425/wn.2023.148065

K R O N I K A

Zmarł Jørgen Steen Jensen (1 listopada 1938 – 1 lutego 2025)

Jørgen Steen Jensen. Fot. Rigmor Mydtskov

Na początku bieżącego roku społeczność numizmatyczna z żalem pożegnała Jørgena Steena Jensena. Kopenhaski badacz był historykiem, numizmatykiem i muzealnikiem, specjalizującym się w numizmatyce średniowiecza i czasów nowożytnych.

Już od czasów studiów interesował się też Polską – odbył staż na Uniwersytecie Warszawskim, znał język polski i był częstym gościem w naszym kraju.

Cała Jego kariera zawodowa była ściśle związana z Muzeum Narodowym w Kopenhadze, gdzie został zatrudniony jeszcze jako uczeń gimnazjum w 1959 r. Pracę magisterską obronił na Uniwersytecie w Kopenhadze w 1966 r. i w tym samym roku został mianowany na kustosa Królewskiego Gabinetu Monet i Medali (*Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling*). W 1983 r. zastąpił Otto Mørkholma na stanowisku nadinspektora i kierownika królewskiej kolekcji. Na stanowisku tym pozostał do aż 2005 r. Pracę w Muzeum Narodowym w Kopenhadze zakończył dwa lata później, w 2007 r.

Jego prace stanowią znaczący wkład w badaniach historii monet średniowiecznych, ze szczególnym uwzględnieniem kontekstu duńskiego i europejskiego. Był autorem niemal 400 artykułów naukowych, niezliczonych notek encyklopedycznych, recenzji, bibliografii, notek biograficznych, wykazów znalezisk i tłumaczeń.

Z monografii wymienić należy przede wszystkim opracowanie mennictwa księcia Szlezwiku-Holsztynu-Sonderburga, Jana Młodszeo: *Hertug Hans den Yngre* (1971). Ważne jest też opracowanie nowożytnego i współczesnego pieniądza duńskiego: *Danske mønter og sedler. Krone og øre fra 1875 til i dag* (2001). Był też redaktorem licznych prac zbiorowych, m.in. związanych z historią archeologii, w szczególności najsłynniejszego duńskiego prehistoryka, Christiana Jürgensen Thomsena: *Mindeskript for Christian Jürgensen Thomsen 1788–29*, „Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1988” (1988); dwutomowego opracowania duńskich skarbów średniowiecznych: *Danmarks middelalderlige skattefund* (1992), opracowania monet duńskich ze zbiorów kopenhaskich: *Tusindtallets danske mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling* (1995) oraz szeregu innych, związanych głównie z muzealnictwem: *Christian VIII og Nationalmuseet* (1999, wyd. angielskie 2001); *The great numismatic collections on the Baltic* (2005); *Peter Oluf Brøndsted 1780–1842* (2008); *Det kongelige Kjøbenhavnske Skydeselskab og Danske Broderskabs Historiebog*, bd. 4 (2012). Od 2000 r. pracował w Fitzwilliam Muzeum nad tomem *Nordic and Baltic Coinages* w ramach serii *Medieval European Coinage* Philipa Griersona i Marca Blackburna. Niestety dzieła tego nie ukończył.

W 1978 r. został redaktorem czasopisma *Nordisk Numismatisk Union Medlemsblad*, stanowisko to piastował do 2002 r. Redagował również cza-

pismo *Nordisk Numismatisk Årsskrift* w latach 1981–2006.

Jørgen Steen Jensen był aktywnym członkiem wielu towarzystw naukowych. Przede wszystkim był wieloletnim członkiem International Numismatic Committee, a od 2009 r. był jego członkiem honorowym. W 1981 r. został członkiem *Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie* (Królewskie Duńskie Towarzystwa Historii Ojczyzny), a w latach 1995–2000 pełnił funkcję sekretarza tego stowarzyszenia. W 1986 został przyjęty do *Selskabet for Danske Kulturhistorie* (Towarzystwo Historii Kultury Duńskiej), zaś w 2001 r. został wybrany członkiem *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* (Królewskiego Duńskiego Towarzystwa Naukowego).

Działalność naukowa i organizacyjna przyniosła Jørgenowi Steenowi Jensenowi szereg zaszczytów, zarówno państwowych: w 1989 r. otrzymał tytuł Kawaler Orderu Danebrog, został również odznaczonym Orderem Gwiazdy Polarnej, jak i środowiskowych: w 1997 został odznaczony medalem *Royal Numismatic Society* w Londynie; w 1988 *Svenska Numismatiska Föreningen* w Sztokholmie przyznało mu medal Gustawa VI Adolfa za badania numizmatyczne, zaś w 2004 r. został uhonorowany nagrodą Ole Haslunda.

Poświęcono mu dwie księgi pamiątkowe:

– *Ord med Mening. Festskrift til Jørgen Steen Jensen*, J.-Ch. Moesgaard, P. Nielsen (red.), Taastarup 1998.

– *Magister Monetæ – Studies in Honour of Jørgen Steen Jensen*, M. Ander-

sen, H.W. Horsnaes, J.-Ch. Moesgaard (red.), *Studies in Archaeology & History*, vol. 13, National Museum, Copenhagen 2007.

Jego zainteresowania Polską objawiły się już bardzo wcześnie – na Uniwersytecie w Kopenhadze studiował historię i polonistykę, zaś w latach 1962–1963 przebywał na stypendium na Uniwersytecie Warszawskim. Te doświadczenia spowodowały, że w jego działalności naukowej wielokrotnie pojawiały się tematy polskie i z Polską związane. Wymienić tu trzeba przede wszystkim zredagowanie, wraz z Karoliną Lanckorońską pięciu tomów *Res Polonicae ex Archivo Regni Daniae*, 2–6 (Roma 1969–1973). W pracach Jørgena Steena Jensena pojawiały się różne tematy związane z Polską: od biografii malarzy żyjących w Danii, przez groby Polaków w Aarhus i Kolding, podróże morskie Jana Tęczyńskiego, stosunki polityczne między Danią a Gdańskiem, genealogia książąt pomorskich, znaleziska talarów polskich w skarbach z ziem

duńskich, kwartniki śląskie w zbiorach kopenhaskich.

Jørgen Steen Jensen pisał też do polskich periodyków, m. in. do *Z Otchłani Wieków*, *Materiałów Zachodniopomorskich*, *Sprawozdań Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, *Colloquia toruniensia Historica*, *Historii*, *Zapisek Historycznych*, *Biuletynu Numizmatycznego* oraz oczywiście do *Wiadomości Numizmatycznych*. Pisał też to prac zbiorowych, m.in. do książek jubileuszowych profesorów Ryszarda Kiersnowskiego, Zenona H. Nowaka, Stanisława Suchodolskiego. Znajomość języka polskiego pozwalała mu na czytanie książek polskich badaczy i publikowanie ich recenzji w czasopismach zagranicznych. Był na tym polu wyjątkowo aktywny i bez przesady można uznać, że dzięki temu stał się on ambasadorem polskiej numizmatyki i historii.

Żegnamy Go z żalem.

Mateusz Bogucki

Jubileuszowy medalion dla prof. Borysa Paszkiewicza

Jubileusz 65. rocznicy urodzin prof. Borysa Paszkiewicza uczczony został w dniu 16 września 2025 r. w Akademii Rycerskiej (Oddział Muzeum Miedzi) w Legnicy podczas pierwszego dnia VIII edycji konferencji *Numismatica Centroeuropea – Domini naturales – on the 350th anniversary of the extinction of the Piast dynasty. Money of the Dynasties*, m.in. wręczeniem Jubilatowi dedykowanego mu, monumentalnego tomu *Pecunia sine finibus*. Oprócz tego Profesor otrzymał odlany w brązie medalion z własną podobizną, o którym wypada napisać kilka słów w uzupełnieniu relacji z samej konferencji.

Medalion ku czci prof. Borysa Paszkiewicza.
Fot. Zbigniew Bartkowiak

Medaliony z podobiznami wybitnych numizmatyków mają w Polsce dość długą tradycję – szczególnie w środowisku poznańskim, gdzie zrodził się pomysł tego przedsięwzięcia. Pieczę nad tą koleżeńską

inicjatywą od początku sprawował Zbigniew Bartkowiak, długoletni pracownik Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, ostatnio zatrudniony także w poznańskim Muzeum Narodowym. Wykonania medalionu podjął się Jarosław Lebień z Poznania, uczeń prof. Józefa Petruka, wybitnego poznańskiego rzeźbiarza, który w swoim dorobku ma również kilka medali. Artysta bardzo rzetelnie przygotował się do swojej pracy. Model, jaki przedstawił w lipcu br., został, po drobnych poprawkach, zaakceptowany przez zamawiającego.

Wykonano 15 egzemplarzy numerowanych od 1 do 5 – wszystkie o średnicy 150–152 mm, odlane zostały w brązie w odlewni prowadzonej przez J. Lebień. Numery rozłożyły się w sposób następujący: 1 egz. z nr 1; 2 egz. z nr 2; 3 egz. z nr 3; 4 egz. z nr 4 i 5 egz. z nr 5. Egzemplarz z numerem 1 wręczony został Profesorowi Paszkiewiczowi w Legnicy przez współorganizatorkę konferencji Marzenę Grochowską-Jasnos, kustoszkę Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Głogowie. Medalion przedstawia popiersie Jubilata w ujęciu *en trois quarts* w lewo, w otoku umieszczono napis: PROFESOROWI BORYSOWI PASZKIEWICZOWI.

O ile informacje o przygotowywanej książce trudno było utrzymać w całkowitej tajemnicy, tak medalion miał być dla Profesora Paszkiewicza absolutną niespodzianką, co – sądząc po reakcji Jubilata – udało się w pełni zrealizować. Z pewnością pozostanie cenną pamiątką, obecną w kilku najlepszych publicznych zbiorach numizmatycznych w Polsce. Niewątpliwie będzie również poszukiwany przez kolekcjonerów.

Witold Garbaczewski

Marzena Grochowska-Jasnos prezentuje medalion uczestnikom konferencji na chwilę przed jego wręczeniem prof. B. Paszkiewiczowi. Fot. Z. Bartkowiak

Międzynarodowa konferencja numizmatyczna *Numismatica Centroeuropaea VIII – Domini naturales*, 16–19 września 2025, Legnica

W dniach 16–19 września 2025 r. w Akademii Rycerskiej w Legnicy odbyła się ósma edycja międzynarodowej konferencji naukowej *Numismatica Centroeuropaea VIII – Domini naturales*, zorganizowanej przez Muzeum Miedzi w Legnicy we współpracy z Legnickim Centrum Kultury. Konferencja odbywała się w monumentalnym, późnobarokowym gmachu Akademii Rycerskiej, w odrestaurowanej w 2015 r., bogato dekorowanej auli nazwanej Salą Królewską (Fot. 1). Wydarzenie było współfinansowane przez Międzynarodowy Fundusz Wyszehradzki. Finansowo organizację konferencji wsparł również Dom Aukcyjny Marcinia z Warszawy. Pod redakcją Borysa Paszkiewicza została wydana *Księga streszczeń* (ISBN 978-83-88155-86-4) zawierająca informacje o Komitecie naukowym konferencji, organizatorach, partnerach i sponsorach, program konferencji, streszczenia wystąpień w języku angielskim i oryginalnym autora, a także krótką informację o otwieranej właśnie czasowej wystawie pt. *Pieniądze Piastów*. Patronami medialnymi wydarzenia byli: Okiem Kolekcjonera, Portal Numizmatyczny, Coins Weekly, Yellow Point Publications i Abalon s.r.o. Partnerami wspierającymi Muzeum Miedzi w Legnicy w promocji oraz pełniącymi nadzór merytoryczny nad konferencją były Muzeum Narodowe w Pradze, Muzeum Morawskie w Brnie,

Muzeum Narodowe w Budapeszcie, Muzeum Monet i Medali w Krzemnicy, Uniwersytet Eötvösa Loránda w Budapeszcie i Uniwersytet Wrocławski oraz reprezentujący je naukowcy. Za program naukowy konferencji odpowiadał prof. B. Paszkiewicz, a za organizację Marzena Grochowska-Jasnos. W spotkaniu wzięło udział 90 osób, w tym 52 badaczy z dziewięciu krajów Europy – z Polski, Czech, Słowacji, Węgier, Austrii, Ukrainy, Białorusi, Hiszpanii i Rumunii, którzy przedstawili referaty i postery poświęcone mennictwu i historii pieniądza od starożytności po czasy nowożytne. Obradom towarzyszyło wręczenie księgi jubileuszowej prof. B. Paszkiewiczowi, otwarcie wystawy *Pieniądze Piastów*, zwiedzanie Legnicy i wycieczka do Lubiąża i Legnickiego Poła.

Program konferencji był niezwykle bogaty. Cztery dni obrad były wypełnione przez sesje referatowe, sesję posterową oraz wydarzenia towarzyszące. Każdy dzień rozpoczynał się w godzinach 8.00–9.00 i trwał zazwyczaj do godziny 20.00, z wyjątkiem ostatniego dnia, który zakończył się po godz. 16.00. Łącznie odbyło się dziesięć sesji referatowych, podczas których ogłoszono 44 dwudziestominutowe referaty, a w ramach jednej sesji posterowej zaprezentowano dziewięć tematów w formie drukowanych posterów, w większości omawianych przez ich autorów. Wystąpienia ułożone zostały chronologicznie, w zależności od podejmowanego zagadnienia.

Pierwszego dnia po uroczystym otwarciu konferencji przez przedstawicieli miasta i organizatorów (prezydent

Fot. 1. Obrady w Sali Królewskiej gmachu Akademii Rycerskiej w Legnicy.

Fot. Tomasz Stolarczyk

Legnicy – Maciej Kupaj, dyrektor Muzeum Miedzi w Legnicy – Marcin Makuch i zastępca dyrektora Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego ds. dydaktyki – dr Marcin Bohr), prof. B. Paszkiewicz (Uniwersytet Wrocławski) wygłosił wykład wprowadzający, poświęcony związkom dynastii z produkcją pieniądza. Profesor Paszkiewicz omówił sposoby wykorzystywania mennictwa do podkreślania ciągłości władzy i legitymizacji dynastii od starożytności po czasy nowożytne. Prelegent wskazał, że już w mennictwie Achemenidów, Ptolemeuszów czy Seleucydów pojawiały się elementy ikonografii dynastycznej – wizerunki przodków, kobiet rodu czy symbole odwołujące się do protoplastów oraz bóstwa opiekuńcze rodów panujących.

Następnie wymienił przykłady rzymskie, bizantyjskie i średniowieczne, gdzie monety stopniowo stawały się narzędziem propagandy dynastycznej, a ich typy i legendy kreowały tradycję i fikcyjne filiacje. Wreszcie podkreślił rolę heraldyki i symboli dynastycznych w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych, pokazując, że moneta była jednym z najważniejszych mediów komunikujących ideę dziedziczości władzy, choć nie zawsze w pełni skutecznie.

Po zakończeniu wystąpienia prof. B. Paszkiewicza, jego uczniowie i koledzy z uniwersytetu oraz zaprzyjaźnionych instytucji wspólnie wręczyli mu książkę jubileuszową (Fot. 2), będącą pracą zbiorową zatytułowaną *Pecunia sine finibus. Studia ofiarowane Profesorowi Borysowi Paszkiewiczowi*.

Fot. 2. Wręczenie książki jubileuszowej profesorowi B. Paszkiewiczowi. Fot. T. Stolarczyk

wi w 65. rocznicę urodzin, pod redakcją Pawła Milejskiego, Mateusza Boguckiego, Arkadiusza Dymowskiego, Witolda Garbaczewskiego i Michała Zawadzkiego. Księga składa się z 56 artykułów przygotowanych przez 76 autorów. Poza księgą, Jubilat otrzymał również piękny medalion portretowy z brązu, zaprojektowany i wykonany przez artystę plastyka Jarosława Lebie-dzia z Poznania. Medal przygotowany został w 15 egzemplarzach.

Pierwszego dnia odbyły się dwie sesje referatowe – łącznie wygłoszonych zostało 11 referatów. W ramach pierwszej sesji referatów ustnych Tetiana Izbasz-Hockan (Państwowy Uniwersytet im. I.I. Miecznykowa, Odessa, Ukraina) przedstawiła analizę mennictwa dynastii tyranów Heraklei

Pontyjskiej w IV–III w. p.n.e. Następnie Evgeni Paunov (Wiedeń, Austria) omówił mennictwo dynastii odryskiej w Tracji w V–IV w. p.n.e., Wioletta Pazowska (Masarykova univerzita, Brno), Jiří Militký (Národní muzeum, Praga) i, jako mówca, Maciej Karwowski (Wiedeń) zaprezentowali archeologiczny kontekst późnego mennictwa Bojów na pograniczach kulturowych. Autorzy wskazują, że monety mogły pełnić rolę prestiżowych symboli, wykorzystywanych przez lokalne elity do umacniania swojej pozycji w okresie schyłku kultury lateńskiej. Jiří Militký (Národní muzeum, Praga) omówił celtyckie monety z nowo odkrytego stanowiska osadniczego w okolicy Mariánskiej Týnice w zachodnich Czechach, interpretowanego jako miejsce centralne. Tomáš

Smělý (Abalon s.r.o., Praha) zaprezentował dwa statery typu Nike z okolic Chlumca nad Cidliną.

W drugiej sesji dr Ferenc Barna (Magyar Nemzeti Múzeum, Węgry) przedstawił monety królów kapadoczkich w zbiorach Węgierskiego Muzeum Narodowego. Dr Adam Degler (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław) omówił barbarzyńskie złocene naśladownictwa monet rzymskich w zbiorach Ossolineum. Dr hab. Arkadiusz Dymowski (Gdynia) analizował przede wszystkim źródłoznawcze aspekty dwóch skarbów monet rzymskich z Mrzezina. Jeden z nich składał się z solidów z V–VI w., drugi zaś — domniemany — z denarów z okresu cesarstwa. Lenka Vacinová (Národní muzeum, Praga) zajęła się początkiem propagandy dynastycznej na monetach rzymskich, służącej legitymizacji władzy poprzez odwołania do przodków, zwracając uwagę na wprowadzenie postaci żeńskich członkiń dynastii i na trwałe zakorzenienie ikonografii dynastycznej w mennictwie cesarzy. Natomiast prof. Aleksander Bursche i dr hab. Kiriło Myzgin (Uniwersytet Warszawski) przedstawili zagadnienie łacińskich i greckich legend na naśladownictwach monet rzymskich, łącząc je z problemem piśmienności społeczeństw germańskich.

Dzień zakończył się wernisażem czasowej wystawy *Pieniądze Piastów* w Muzeum Miedzi połączonym z wykładem prof. B. Paszkiewicza na temat mennictwa dynastii Piastów. Na wystawie prezentowanych jest ok. 650 monet piastowskich emitowanych przez

wszystkie linie tej dynastii. Powstaje również dwutomowy katalog wystawy, którego wydanie planowane jest do końca marca 2026 r. Wystawa udostępniana będzie do 15 marca 2026 r.

Drugiego dnia odbyły się trzy sesje referatowe, łącznie wygłoszonych zostało 15 referatów. Pierwszą sesję otworzyła dr Dagmar Kašparová (Moravské zemské muzeum, Brno), przedstawiając denary dynastii Flawiuszów w zbiorach Muzeum Morawskiego. Zwróciła uwagę, że zbiory muzealne poświadczają stały, regularny eksport monet do Barbaricum. Dr István Vida (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapeszt) omówił nietypowe portrety na monetach cesarzy rzymskich, pokazując np. przeniesienie rysów twarzy z mężczyzny na kobiety, czasem tylko związane z tożsamością patrycyjną. Dr Szymon Jellonek (Uniwersytet Warszawski) na tle naśladownictw monet bizantyjskich dynastii Herakliuszy znalazł problem nie zawsze wyraźnych granic między naśladownictwem a monetą oryginalną. Dr Lajos Juhász (Uniwersytet Eötvösa Loránd, Budapeszt) analizował znaczenie monet w grobach sarmackich, kwestionując rozpowszechniony pogląd o ich związku z darami na podróż w zaświaty („obol Charona”). Dr Anna Zapolska (Uniwersytet Warszawski) mówiła o roli aureusa Gordiana III ze skarbu z Trąbek, wskazując, że moneta mogła stanowić ważny nośnik pamięci zbiorowej Gotów i narzędzie legitymizacji władzy.

W sesji drugiej dr Luboš Polanský (Národní muzeum, Praga) zaprezen-

wał denary z polskich znalezisk w zbiorach muzeum praskiego, które trafiły tam głównie dzięki działalności wybitnych czeskich kolekcjonerów. Zaproponował przy tej okazji korektę chronologii skarbu Niemcza II po 973 r. Dr Roman Zaoral (Uniwersytet Karola, Praga) omówił ikonografię denarów czeskich z XII w. i transfer motywów ikonograficznych między krajami Europy Środkowej, rozwijając wątki z ważnej książki *L'arte romanica coniata. Incisori e aree monetarie tra Bressanone e Praga* (Bolzano 2017), której był współautorem. Krystian Książek (Muzeum Archeologiczno-Historyczne, Głogów) wychodząc od denarów Piotra Włostowica ze skarbu średniowiecznego z Głogowa zaproponował nowe odczytanie żywo diskutowanego ostatnio denara Stronczyński 46 poprzez związanie go ze św. Wincentym z Mevanii, patronem opactwa ołbińskiego. Dr Dagmar Grossmannová (Moravské zemské muzeum, Brno) przedstawiła odkrycie skarbu w pobliżu Boskovštejn na Morawach południowych, zawierającego ponad 60 monet, głównie małych brakteatów Przemysła Ottokara II z lat 70. XIII w. oraz 20 sztuk niebitego srebra. Petr Schneider (Národní muzeum, Praga) zaprezentował znalezisko brakteatów z Inzell w Austrii – jednego czeskiego i 29 miśnieńskich, które można datować na okres od około 1235–1300.

W trzeciej sesji Ilia Sztalenkow (Białoruś) mówił o datowaniu skarbu 11 srebrnych sztabek z miejscowości Bużyska koło Drohiczyzna, które zinterpretował jako typ czernihowski (północnoruski), a nie litewski, jak

wcześniej uważano. Referat Emilie Hager (Universität Wien) poświęcony był badaniom nad tzw. Hälblingami — połówkami wiedeńskiego denara (XII–XIV), bitymi w Austrii i Styrii za panowania Babenbergów. Bito je tymi samymi stemplami, co całe fenigi, lecz na mniejszych i cieńszych krążkach, już od ok. 1230–1250, tj. wcześniej niż dotąd sądzono. Dawid Maciejczuk (Uniwersytet Wrocławski) zaprezentował nowe ustalenia dotyczące chronologii kwartników śląskich, wykazując na podstawie przebieg i analizy związków dynastycznych, że niektóre typy powstały już w latach 90. XIII w. Petr Běhoun (Muzeum Regionu Jindřichův Hradec) omówił obieg pieniężny w regionie Pelhřimova w XIV–XV w., potwierdzając duże znaczenie tego obszaru jako węzła komunikacyjnego między Czechami, Morawami i Austrią. Dr Noé Conejo (Universidad Carlos III de Madrid) zaprezentował ikonografię monet Ferdynanda IV Kastylijskiego (1295–1312) jako narzędzie legitymizacji władzy małoletniego króla, którego tronu opiekunowie musieli bronić przed pretendencjami.

Wieczorem uczestnicy zwiedzili Mauzoleum Piastów Śląskich i Zamek Piastowski w Legnicy, a dzień zakończyła uroczysta kolacja.

Dzień trzeci składał się z dwóch sesji referatowych, na które złożyło się sześć wystąpień, i jednej sesji posterowej z prezentacją dziewięciu posterów.

Sesję rozpoczął Dymitry Hulecki (Białoruś) referatem o symbolice litewskich monet dzielnicowych z Nowogródka i Nowogrodu Siewierskiego

oraz molybdobull z Grodna, wykazując, że przedstawione na nich motywy mogą stanowić protoheraldyczny symbol Czarnej Rusi. Jan Cihlár (Czeskie Towarzystwo Numizmatyczne) i Lukáš Richtera (Moravské zemské muzeum) omówili fałszerstwa brneńskich denarów z orłem i tarczą na piersi z niewielkiego skarbu odkrytego w Rosicach koło Brna. Analizy XRF wykazały, że większość monet wykonano z miedzi cynowanej metodą zanurzeniową, a dwie sztuki były srebrzone, co potwierdza istnienie intensywnej działalności fałszerskiej na Morawach po 1435 r. Enikő Kovács (Magyar Nemzeti Múzeum) przedstawiła skarb ponad 2500 monet z okresu bezkrólewia, głównie denarów węgierskich Wacława III i groszy praskich jego ojca, odkryty w 1827 r. na Wzgórzu Gellérta w Budzie. Głównym problemem była krytyka źródłowa i rekonstrukcja skarbu. Orsolya Gálvölgyi (Budapest History Museum) zaprezentowała mennictwo średniowiecznej Budy aż do zajęcia jej przez Ottomanów.

W drugiej sesji Lukáš Richtera i Jan Cihlár przedstawili analizę numizmatyczną dwóch skarbów groszy praskich Wacława II, odkrytych w pobliżu Čertovego Hrádku (powiat Blansko, Morawy południowe). Skarb zawierał niezwykle element w postaci patrycy do stempla awersu grosza, obejmującej koronę i otok wewnętrzny. Następnie dr Michał Zawadzki (Zamek Królewski w Warszawie) przedstawił analizę stempli i obiegu rzadkich monet – trzeciaków księcia mazowieckiego, Siemowita IV, datowanych między 1393 a 1413 r. i stanowiących ostatnie monety książąt ma-

zowieckich przed włączeniem Mazowsza do Korony.

W południe odbyła się sesja postero-wa. Maryna Fiłatowa (Uniwersytet Warszawski) przedstawiła wyniki badań nad znaleziskami monet rzymskich z III w. z terenów nad Dnieprem. Dr Marek Budaj (Múzeum mincí a medailí, Kremnica) omówił znalezisko monet celtyckich z badań archeologicznych stanowiska Pod Hradiskom w Jánovcach (powiat Poprad). Dr Marcin Bohr (Uniwersytet Wrocławski) mówił o odkryciu rzymskich denarów subaeratów z Bukowa we Wzgórzach Strzegomskich, na obszarze pozbawionym ówczesnego osadnictwa. Nieobecny inż. Jan Videman (Kroměříž) przesłał materiał o datowaniu podboju Moraw przez Przemyślidów w XI w. z perspektywy numizmatycznej (najwcześniej ok. lat 1025–1030). Robert Pieńkowski (PTN, Wrocław) prezentował złote mennictwo Piastów legnicko-brzeskich. Maciej H. Dąbrowski (Wrocław, Legnica) opowiadał o roli inskrypcji łacińskich w upamiętnianiu Piastów. Zbigniew Bartkowiak (Muzeum Narodowe w Poznaniu) analizował nakłady 1-koronówek Habsburgów emitowanych w latach 1892–1916 na podstawie statystyki reprezentacji poszczególnych roczników z kolekcji Funduszu Obrony Narodowej, przekazanej do MNP. Reprezentowany przez Noemi Sabo, Ádám Mézes (Magyar Nemzeti Múzeum), pokazał pieniądz zastępczy ze Śląska znajdujący się w zbiorach Węgierskiego Muzeum Narodowego. Stanislav Valášek (Ołomuniec) opowiedział o powiązaniach dynastycznych jako podstawie unii monetarnych.

Po południu uczestnicy udali się na wycieczkę do Lubiąża i Legnickiego Pola, a wieczorem na wspólną kolację.

W ostatnim, czwartym dniu obrad odbyły się trzy sesje, podczas których wygłoszono łącznie 11 referatów. Dr hab. Bartosz Awianowicz (Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń) mówił o inspiracjach antycznych motywów dynastycznych eksponowanych w medalierstwie Ludwika XIV. Markus Greif (Universität Wien) analizował obecność monet węgierskich w edyktach monetarnych Ferdynanda I, a prof. Petr Vorel (Univerzita Pardubice) omówił rozpad unii monetarnej monarchii habsburskiej na początku kryzysu inflacyjnego w latach 1615–1618 (prezentując przy okazji wystawy numizmatyczne na zamku Pardubicach). PhDr. Ladislav Nekvapil (Východočeské muzeum, Pardubice) zaprezentował ciekawe odmiany i hybrydy trzykrajcarówek księstwa legnicko-brzeskiego z lat 1621–1622.

W sesji drugiej Marzena Grochowska-Jasnos (Muzeum Archeologiczno-Historyczne, Głogów) przedstawiła referat o graffiti na monetach wczesnonowożytnych, łącząc je z ich funkcją pamiątkową, magiczną i handlem kruszcami. Dr Paweł Milejski (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław) i dr Arkadiusz Koperkiewicz (Uniwersytet Gdański) omówili skarb monet XVII-wiecznych z kościoła klasztorowego w Barczewie na Warmii. Posługując się źródłami pisanymi, starali się zidentyfikować właściciela skarbu wśród zakonników. Dr Lilia Dergaciova (Universität Wien) i Dmitri Starowjerow (Białoruś) przedstawili badania

nad fałszerską produkcją monetarną hospodara mołdawskiego Istratego Dabiji (1661–1665) w Suczawie. Dzięki szczegółowej analizie monet ustalili sposób łączenia poszczególnych stempli na walcach. Uznali, że celowe mieszanie typów miało utrudnić wykrycie fałszyfikatów. Marta Pallag (Magyar Nemzeti Múzeum) zaprezentowała medale rodu Giengerów ze zbiorów Muzeum Narodowego.

Ostatnia sesja objęła związane ze sobą wystąpienia Emanoila Pripoana (Muzeum w Zalău, Rumunia) i Ioana Peteana (Uniwersytet w Klużu) o warsztacie fałszerskim z XVIII w. odkrytym wiosną 2024 r. koło wsi Finişel pod Klużem w Siedmiogrodzie. Pierwszy autor omówił pozostałości warsztatu, natomiast drugi przedstawił wyniki badań rentgenograficznych (XRD) i skaningowej mikroskopii elektronowej (SEM-EDX) produkowanych tam monet. Dr Tomasz Stolarczyk (Muzeum Miedzi, Legnica) mówił o odkryciach monetarnych w Leszczynie (pow. złotoryjski). Na stanowisku związanym z wydobywaniem rud metali zebrały się monety od XIII do XVII w. pochodzące z Węgier i Dalmacji.

Konferencję zakończyło merytoryczne podsumowanie przedstawianych podczas konferencji referatów, wygłoszone przez prof. B. Paszkiewicza. Jako przedstawiciel komitetu naukowego konferencji, profesor zaanonsował również miejsce kolejnej, dziewiątej już edycji *Numismatica Centroeuropa*, która ma odbyć się w Krakowie. Marcin Makuch, dyrektor Muzeum Miedzi w Legnicy, podziękował wszystkim

za liczne przybycie i uczestnictwo oraz pożegnał uczestników.

Muzeum Miedzi w Legnicy razem z Uniwersytetem Wrocławskim planuje wydać w 2026 r. publikację materiałów pokonferencyjnych w ramach serii *Bibliotheca Nummaria Leopoldina* wydawanej przez Instytut Archeologii UWr.

Podobnie do wcześniejszych edycji NC, konferencja w Legnicy cechowała się wyjątkową różnorodnością podejść badawczych – od klasycznej analizy typologiczno-historycznej, przez archeologiczną, po badania mikrostrukturalne i spektroskopię pierwiastkową. Interdyscyplinarność wystąpień potwierdziła, że współczesna numizmatyka Europy Środkowej łączy tradycyjne badania źródłowe z nowoczesnymi narzędziami naukowymi. Warto również odnotować wysoki poziom merytoryczny referatów i dyskusji, w których wyraźnie zaznaczyła się potrzeba pogłębiania współpracy międzynarodowej — zarówno w zakresie dokumentowania znalezisk, jak i wspólne-

go opracowywania materiałów. Szczególnie cenne jest to, że wśród uczestników znalazło się wielu młodych badaczy, wnoszących świeże spojrzenie i nowe pytania badawcze do ustalonych już tematów.

Konferencja w Legnicy wyróżniała się znakomitą atmosferą współpracy i równowagą między częścią naukową a wydarzeniami towarzyszącymi, które umożliwiły integrację środowiska. Zakres tematyczny konferencji był niezwykle szeroki, co wynikało zarówno z dużego zainteresowania, jak i z udziału badaczy, którzy po raz pierwszy wzięli udział w cyklu *Numismatica Centroeuropaea*. Dzięki wysokiej dyscyplinie uczestników udało się w pełni zrealizować założony program naukowy, obejmujący różnorodne aspekty badań nad mennictwem, obiegiem pieniężnym, znaleziskami i analizami technologicznymi.

Marzena Grochowska-Jasnos

**XIII Konkurs do nagrody im. Jana
Gawrońskiego na pracę z zakresu
numizmatyki i medalistyki polskiej
rozstrzygnięty**

W dniu 10 grudnia 2025 r. na Zamku Królewskim w Warszawie zebrał się sąd konkursowy do nagrody im. Jana Gawrońskiego, któremu przewodniczył prof. Borys Paszkiewicz. Zgłoszonych zostało sześć prac, spośród których zwyciężyła anglojęzyczna edycja książki o denarach krzyżowych ze skarbu ze Słuszkowa (*Polish and Saxon*

Cross Deniers from the Turn of the 11th and 12th Centuries from the Słuszków I Hoard), autorstwa Adama Kędzierskiego. Przyznano także wyróżnienie, które otrzymała Barbara Zając za pracę *Between Roman Culture and Local Tradition. Roman Provincial Coinage of Bithynia and Pontus during the Reign of Trajan (98-117 AD)*. Redakcja Wiadomości Numizmatycznych składa laureatom serdeczne gratulacje.

Michał Zawadzki